

HATÁRTALAN

RÉGÉSZET

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

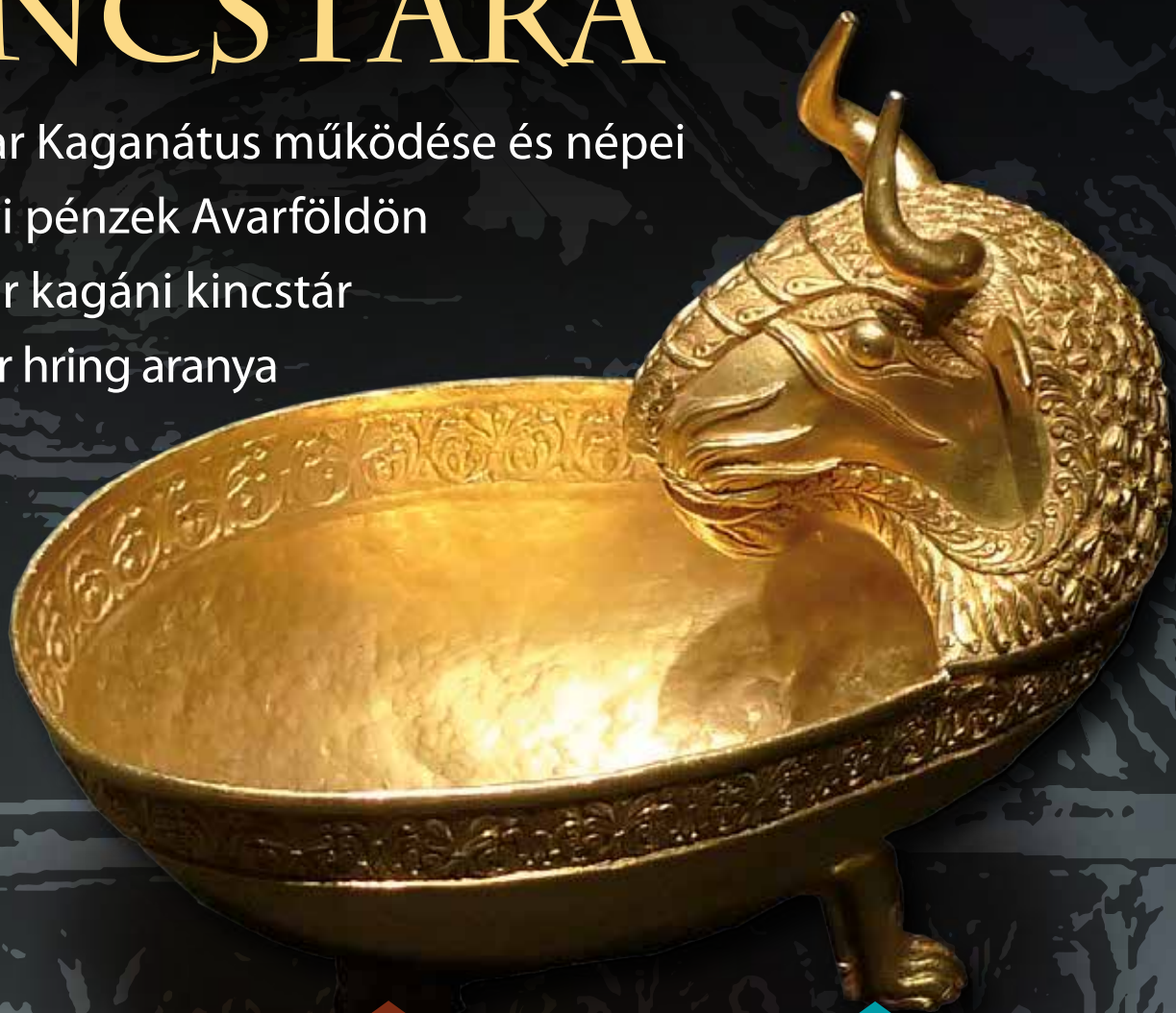
IV. évfolyam 1. szám - 2019

www.hatartalanregeszet.hu

ár: 990 Ft
Változatlan előfizetői áron!
Továbbra is 750 Ft!

AZ AVAR KAGÁN KINCSTÁRA

- ◆ Az Avar Kaganátus működése és népei
- ◆ Bizánci pénzek Avarföldön
- ◆ Az avar kagáni kincstár
- ◆ Az avar hring aranya



Mit csinál a régészeti gyűjteménykezelő?



Az avarok biológiai jellemzői



Egy előkelő nő ruhatára



KONTEXTUS



HELLÓ, TUDOMÁNY!



RECEPT



ARCHEOKALAND





ELŐFIZETVE 3 ÁRÁÉRT 4-ET KAP!

Jelentős kedvezménnyel juthat a magazinhoz ha előfizet rá!

3.960 Ft helyett a lap ára mindössze 3.000 Ft egy évre.

Előfizetve a magazin 990 Ft helyett **csak 750 Ft**-ba kerül, ami évente mindössze 3.000 Ft! Az éves előfizetés négy lapszámra vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.

Megrendeléskor kérjük, tüntesse fel a nevét és a címét a közlemény rovatban vagy küldje el a lenti e-mail címre! (Cím hiányában nem áll módunkban elküldeni az újságot.)

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum
Számlaszám: 12067008-01374152- 00100004

A közlemény rovatban, kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészet, valamint nevét és címét.

Címünk: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

E-mail: hatartalanreg@gmail.com

Telefonszám: +36-62-549-040



Régészek a moziban

Ha van hivatás, mely hosszú idők óta igazán megmozgatja az írók és forgatókönyvírók képzeletét, az a régészet. A titokzatos, ősi civilizációk és rejtélyek nyomába eredő hős archetipusa a történelmi regény műfajteremtőjének, Sir Walter Scottnak egyik 1816-os regényében, *A régiségbúvárban* tűnik fel először, Jonathan Oldbuck személyében. Ezt követően viszont se szeri, se száma a novellák és regények régészfiguráinak, gondoljunk csak az archeológus végzettségű Arabiai Lawrence-re, aki szakdolgozatát *A keresztes háborúk hatása az európai katonai építészetre a XII. század végéig* címmel védte meg, vagy Agatha Christie-re (és könyveire, a *Halál a Nilusonra* vagy a *Gyilkosság Mezopotámiábanra*), akinek második férje, Sir Max Mallowan világhírű régész volt. Így nem meglepő az sem, hogy a hetedik művészeti ág, a film megszületését követően a régészek a könyvek lapjairól szinte rögtön a „vászonra léptek”, s máig bérelt helyük van Hollywoodban. Dr. Henry Walton Jones Jr., vagy ahogyan

mindenki ismeri: Indiana Jones, esetleg Lara Croft vagy Sydney Fox alakja ma már a popkultúra szerves, elválaszthatatlan része. A *Határtalan Régészet* 2019-es tavaszi száma a régészet és a mozi csillogó, izgalmas, de ellentmondásos kapcsolatát vizsgálja, nem csupán régészek, de filmes szakemberek közreműködésével.



Határtalan Régészet Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente
Ára: 990 Ft
Előfizetésben: 750 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető
Felföldi Szabolcs

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor
Bácsi Gábor

Szerkesztő
Szilágyi Kata

Képszerkesztő
Keresztes Noémi Ninetta

Olvasószerkesztő, korrektor
Széll Katalin

Grafika, nyomdai előkészítés
Magyar Milán (Móra Ferenc Múzeum)
Donka Gergely (Móra Ferenc Múzeum)

Szerkesztőség
Cím: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.
Telefon: +36-62-549-040
Fax: +36-62-549-049
E-mail: info@mfm.u-szeged.hu
A magazin hivatalos weboldala
www.hatartalanregesztet.hu
A magazin Facebook-oldala
www.facebook.com/hatartalan-regesztet

Kiadja
Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

Felelős kiadó
Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés
Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h

Felelős vezető
Hunya Ágnes

Terjesztés
LAPKER Zrt. országos hálózatán keresztül,
Relay, Immedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban,
kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gazdája
HÍRVILÁG Press Kft.
Telefon/fax: +36-1-411-0491
E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti
Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,
Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján,
a hírlapot kézbesítőknél, valamint megrendelhető:
e-mailben a hirlapelofizetes@posta.hu címen
és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

továbbá a szerkesztőségben:
e-mailben a hatartalanreg@gmail.com címen
és telefonon a +36-20-310-8707-es számon.

Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.
Éves előfizetési díj: 3.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ
+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ
+36-20-310-8707

ISSN 2416-3074



Az avar kagán kincstára

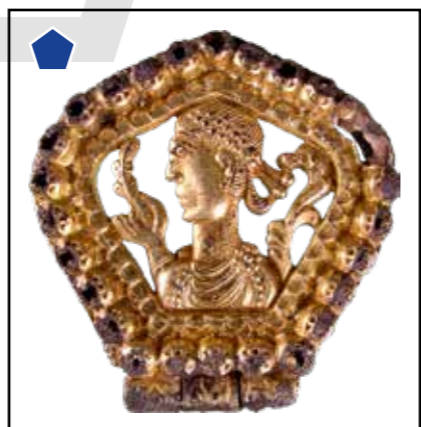
Árpád magyarjainak Kárpát-medencébe érkezését megelőzően mintegy 300 évig egy, a távoli Belső-Ázsiából a 6. század utolsó harmadában ideérkező – s hosszú útja során, majd a betelepülését követően számos más csoportot is magába olvasztó – nép, az avarok uralták e vidéket. Az eleinte igencsak

harcos társaság a későbbi Bajorország és Itália területétől egészen Konstantinápolyig, azaz Bizáncig tartotta rettegésben Európát hosszú évtizedeken keresztül. 626-ban a velük szövetséges perzsákkal még a császárváros, azaz Bizánc elfoglalására is kísérletet tettek fejedelmük, a kagán vezetésével. Bár az ostrom során kudarcot vallottak, kiterjedt katonai akcióik, diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatrendszeik nyomán új anyagi kultúra honosodott meg a mai Magyarország és a környező szomszédos országok területén. Régészeti hagyatékuk egyaránt tükrözi az eredetileg steppei nomád életformájukat (melyet idővel adaptálódva a helyi viszonyokhoz letelepült életformára cseréltek le), valamint egyedi hitviláguk bizonyos elemeit, de a környező germán nyelvű csoportok, valamint a korabeli bizánci kultúra erőteljes hatásait is. A fenti okok miatt a korabeli Közép-Európa egyik legjelentősebb, legbefolyásosabb ura hosszú évtizedeken keresztül az avar kagán volt, akinek kincstárát – miután idővel nemcsak a fejedelem hatalma, de az avar állam maga is roppantul meggyengült – a 8. század legvégén végül a kelet felé terjeszkedő Frank Birodalom katonái rabolták ki, egész szekérkaravánt megpakolva a földi javakkal. Ezek közül a tárgyak közül ugyan egy sem maradt sajnos ránk, de a korszakhoz sorolható döbbenetes mennyiségű egyéb régészeti lelet vagy épp a nagyszentmiklósi kincs azért némi betekintést adhat a kagán és családjára, harcosaik vagy egy egyszerű avar közember egykori életébe és hétköznapjaiba.

Felföldi Szabolcs
Főszerkesztő

Borítón: A nagyszentmiklósi kincs egyik bikafejes csészéje (galvanoplasztikai másolat – MFM, Szeged ©2019)

◆ Címlapsztori	5
Az Avar Kaganátus működése és népei a 7. században – VIDA TIVADAR.....	5
Az avar hring aranya – SZÓKE BÉLA MIKLÓS.....	10
A Kárpát-medence avar kori lakóinak képi világa – BOLLÓK ÁDÁM.....	14
Az avar kagáni kincstár – TÓTH ENDRE.....	18
Bizánci aranypénzek Avarföldön – SOMOGYI PÉTER.....	22
„Égi kincstár” – Aranypillangók egy avar előkelő halotti szemfedeléről – BALOGH CSILLA.....	27
◆ Kontextus	32
Az avar kori megoldott és fordított övek rejtélye – Mészáros Boglárka.....	32
Alakos ábrázolások késő avar kori övvereteken – FANCSALSKY GÁBOR.....	36
Elméleti (z)avarok – avagy miért „halatták ki” az avarokat a 20. században? – SZENTHE GÉRGELY.....	42
◆ Lelő-hely	47
Jurtától a boronaházig – Pópitay Dániel.....	47
Egy avar család háztartása – Takács Melinda.....	52
Az avarok borfogyasztásáról – Felföldi Szabolcs.....	56
Egy honfoglalás kori előkelő nő ruhatára – Berta Norbert – Harangi Flórián – E. Nagy Katalin – Türk Attila.....	60
◆ „Fegyvert, s vitézt”	64
A fegyverek és egyéb eszközök szimbolikus jelentése/jelentősége az Avar Kaganátusban – Pinter-Nagy Katalin.....	64
◆ Archeokaland	68
Az avar kor – madártávlatból – Madaras László.....	68
Az avarok biológiai – antropológiai és archeogenetikai – jellemzői – Bernert Zsolt – Buzár Ágota – Fehér Tibor – Németh Endre.....	73
A kunbábonyi avar kagán aranyöve – Rácz Zsófia – Horváth Eszter.....	79
◆ Helló, tudomány!	82
Mit csinál a régészeti gyűjteménykezelő? – Lajkó Orsolya.....	82
◆ Mizújs?	86
Rövid hírek a világból – Bácsmegi Gábor.....	86
◆ Blogoló	90
Az avar férfi, aki az övén hordta a bizánci császár portróját – Szalontai Csaba – Benedek András.....	90
◆ Indiana Jones és barátai	94
A téridő vándorai – Felföldi Szabolcs – Fekete Brigitta.....	94
Játék – Fekete Brigitta – Szilágyi Kata.....	96
Recept – Mi készül a sütőharang alatt? – Zay Orsolya.....	98



©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Az Avar Kaganátus működése és népei a 7. században

Vida Tivadar

Az avar megszállás folyamata a Kárpát-medencében a nomád népek birodalomszervezési gyakorlata alapján érthető meg. A belső-ázsiai és kínai források alapján kialakított történeti és etnográfiai modell szerint a nomád birodalom lényegét az uralkodó törzs és a hozzá önként csatlakozott vagy erőszakkal meghódított népek egysége alkotta. Az eurázsiai nomád birodalmak mintájára létrejött föderatív-hierarchikus szervezetű Avar Kaganátust törzsi, etnikus, területi, kulturális vagy szociális stb. alapon szerveződő csoportok hálózata alkotta. E hálózatoknak a rendszerét a saját politikai céljai megvalósítására a javak szétosztásával működtette a kagáni hatalom.

Az Avar Kaganátus a kortárs bizánciak által is elismert szervezetsége, illetve sajátos intézményrendszere ellenére is egy „állam kialakulása előtti társadalom” volt, mert működése nem jogi alapokon, hanem az íratlan hagyományokon nyugvó szokásokon és morálon alapult. A versengő elit csoportok közül a vezetők főként személyes karizmájuknak köszönhetően emelkedtek fel, és a társadalom egészét érintő intézkedések nagyrészt személyes döntések nyomán és nem intézményi úton születtek.

Az avar hatalmi szervezet vezetőire, a katonai kíséretre utaló arany- és ezüstdíszes fegyverek és presztízsértékű tárgyak koncentrált elterjedése a Duna-Tisza közén hatalmi-katonai központra utal. Az ELTE-MTA kutatócsoportjának legújabb genetikai vizsgálatai (23 eset) igazolták, hogy az elit elsősorban rokonsági alapon szerveződött, genetikai állományuk (haplotípusaik) két-harmada belső-ázsiai eredetű, s tagjai a vizsgált esetekben kivétel nélkül mongolidok voltak.

A szekszárdi avar temető feltárt részlete a levegőből (Ódor János ásatása © 2007)

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin



Az Avar Kaganátus irányítása, az eurázsiai nomádok szokásai szerint, személyes jellegű lehetett, közigazgatásnak, állami szervezet létrejöttének, vallási intézményeknek a nyomai nem ismerhetők fel. A birodalomrészek összetartása személyi szinten történt, a segédnépek fölé rendelt, rendszerint a kagáni családból származó „alkirályok” által. A kagán a hozzá eljutott presztízsjavak szétosztásával tartotta maga mellett vezéreit és hadseregét. A kaganátus egyoldalú gazdasági szerkezete miatt a hiánygazdaság elvei szerint működött, mert nem rendelkezett a megfelelő nyersanyagokkal és termékekkel. Ezért az avar társadalmat valójában a katonai siker és a zsákmány mozgatta, hiszen az elosztandó javak hiányát a vezetőréteg a béke fejében évpénz és ajándékok kikényszerítésével vagy folyamatos zsákmányszerzéssel kísérelte meg pótolni. Ezért az avarok számára alapvető szükséglet volt a bizánciakkal való békés vagy háborús kapcsolat (presztízs gazdaság).

Az avar vezetőréteg az új politikai és kulturális környezetben részben Bizánchoz igazodott. E szociálpszichológiai okokkal is magyarázható jelenség egy társadalmilag tagolt szervezet (avarok), valamint egy kifinomult kultúra (Bizánc) találkozásából eredő feszültség hatására alakulhatott ki. Hasonlóan működött e „versengő utánzás” a belső-ázsiai türkök és Kína viszonyában is. A bizánci jellegű reprezentáció térhódítását jelzi a címerpajzs alakú bizánci típusú övek általános elterjedése az egész avar településterületen. Mégis a reprezentáció bizánci formája az avar elit esetében felszínes és formális jelenség volt, hiszen az avar vezetőréteget kulturális értelemben nem alakította át a bizánci civilizáció. Az avar hatalmi struktúra is alapvetően keleti jellegű maradt, amit a nomád temetkezési szokások fennmaradása világosan mutat. Az avarok világában megjelent, szelektív módon kiválasztott bizánci elemek lényegében a steppei nomád eredetű kultúra és életmód kereteibe illeszkedtek.



Ékkő berakásos övveretek, akasztó és szíjvégek a kunbányi sírból (KJM, Kecskemét ©2019)



Ékkőberakásos kardszerelések és csatok a kunbányi sírból (KJM, Kecskemét ©2019)

Az egykori Pannónia területén még a 7. században is éltek az Alpok-Adria térség késő antik kulturális környezetébe illeszkedő közösségek. A késő antik népesség egy központja a keszthely-fénelvén volt, amely kulturális, vallási és gazdasági-kereskedelmi központként működött (*emporium*). Az anyagi és szellemi kultúra, a vallás közös vonásaira mutatnak az ékszerek és viseleti tárgyak, a temetkezési szokások, az ókeresztény leletek. A helyi, romanizált csoportok a barbár betelepülések ellenére is ápolták hagyományait, és távolsági kapcsolatokat tartottak fenn a Mediterrán területekkel, s a keresztény központokkal. Antropológiai adatok is igazolják a Dunántúlon a provinciális római lakosság továbbélését. A romanizáltak (*romani*) nem etnikai közösségként, hanem egy különös jogi státuszú csoportként éltek a helyi társadalomban, meghatározott feladatokat láttak el, gazdasági, kereskedelmi vagy kézműves szolgáltatásokkal tartoztak.

Korong alakú arany övveretek a bócsai sírból (MNM, Budapest ©2019)



Aranygyűrűk a bócsai sírból (MNM, Budapest ©2019)

A korai avar megszállás kezdeteit a Kárpát-medencében a steppei rítusú magányos sírok vagy a kis családi sírcsoportok jelzik. A keleti nomádok megjelenését a kis mélységben, valószínűsíthetően rituális okokból elásott, belső-ázsiai típusú halotti áldozatok (lándzsa és lószerszám) nagy száma is mutatja. Az avarok steppei rítusú sírjai (részleges állattemetkezés, padmaly [többnyire a sírgödör hosszanti oldalába beásott üreg – a szerk.], északi tájolás jellemzi ezeket) a helyi népesség temetkezései közelében találhatóak, bár kezdetben azoktól kis csoportban elkülönülve. A Dunántúlon csak a 6–7. század fordulóján után valósult meg a helyiek és a megszállók együttélését mutató temetők közös használata.

A Kárpát-medencében az egykori Pannónia területén az avarok betelepülése előtt a római kori népesség leszármazottai és langobardok, az Alföldön pedig a gepida és szarmata népesség maradványai éltek. A Kárpát-medencében az eurázsiai eredetű avarok uralma alapvetően változtatta meg az együttélés kereteit. Nemcsak a hatalmi terület felosztása változott meg, hanem átalakultak az etnikus és kulturális viszonyok is: új kulturális formák, új életmódok és túlélési stratégiák jelentek meg.

A nomád vezetőréteg elfoglalva a védettebb központi szállásterületet a Duna-Tisza közén, az idegen népcsoportokat tudatosan telepítette ki birodalma peremére. Ilyen határozónak kínálkozott az egykori római provincia, Pannónia területe is, ahol korábban germánok és romanizált kultúrájú népcsoportok éltek. Ezek mellett a hamvasztásos temetkezések a Zala folyó völgyében szlávok jelenléte utalnak. A Tiszántúlra kelet-európai eredetű nomád népesség költözött be. Az avarok a hunokhoz és türkökhöz hasonlóan feltehetően saját előkelőik irányítása alatt hagyták a hozzájuk önként csatlakozott népcsoportokat, bár a meghódított népek élére az uralkodó törzsből jelöltek ki alkalmas vezetőket.

A történeti források, ha túlozva is, de egyértelműen tudósítanak balkáni-bizánci csoportok avarok által történő elhurcolásáról is, ami a steppei népek hadviselésének természetes velejárója volt. A források az áttelepítés körülményeit nagy vonalakban írják csak le, így nem utalnak a letelepítés helyszíneire sem. Az avar korban különösen a Dunántúlon megnőtt ugyan a bizánci ízlésű ékszerek és viseleti elemek használata, ám ezek inkább divatjelenésnek tekinthetők. Csak néhány kivételes esetben olyan különleges vagy teljesen egyszerű, hétköznapi tárgyak utalhatnak betelepített személyekre, amelyek biztosan nem helyi kézműves termékek voltak. Ez utóbbiak kis értékük miatt nem lehettek kereskedelmi áruk, és kulturális környezetük is inkább idegenekre vall (vas ruhakapcsolók, bronzból készült egyszerű csatok). A bizánci jellegű köznépi leletanyag, a keresztény jelképek

A germán nyelvet beszéző langobardok az avarok Kárpát-medencébe költözését követően elhagyták dunántúli szállásterületeiket, és a ma ró-luk Lombardiának nevezett észak-itáliai vidékre költöztek.

a Dunántúl keleti felén tehát kapcsolatba hozhatók a forrásokban is említett balkáni bizánci népség avarföldi betelepítésével. Egy forrásunk szerint az elhurcolt hadifoglyok az Avar Kaganátuson belül ugyan más pogány népekkel keveredtek, de megőrizték a „római szokásokhoz igazodó indíttatásaikat”.

A langobardok elvándorlása után Pannoniában hatalmi vákuum alakult ki, mert a langobard királyság politikai szervezete felbomlott, és az avaroké még nem épült ki.

Ebben az átmeneti időszakban új, az avarokkal együttműködő vezetők emelkedhettek fel, s a saját elittel rendelkező helyi népség az életét akár önállóan alakíthatta. Ezek helyi eredetű izotóp vizsgálatok bizonyítják. Kezdetben a langobard korból megmaradt infrastruktúrára és a kézműipar maradványaira támaszkodva állították elő a fegyvereket, a termelőeszközöket, az ékszereket és a viseleti tárgyakat.

A szabad, katonáskodó férfiak viseletét a maguknál hordott fegyverek: széles pengéjű spáthák, saxok [eltérő formájú és méretű kardtípusok – a szerk.], török, lándzsák, pajzsok viselésének módja határoztak meg. A női viselet esetében is kimutathatók a germán eredetű elemek (hajtűk, díszfüggők, faszelencék, lábbeliveretek).

Az új vezetőréteg legitimitációját az avaroktól kapta, létét avar szövetségeseinek köszönhette, de cserébe katonai szolgálattal tartozott, és részt vett a Bizánc ellenes hadjáratokban is.

626-ban az avar kagán a perzsákkal szövetkezve megtámadta Konstantinápolyt, de erőfeszítései kudarcba fulladtak, ez az esemény fordulópontra jelentett az avar történelemben is.



Aranypohár a nagyszentmiklósi kincsből (galvanoplasztikai másolat, MFM, Szeged ©2019)



Aranyedények a nagyszentmiklósi kincsből (galvanoplasztikai másolat, MFM, Szeged ©2019)

Az avar elit a 7. század folyamán nagy integrációs erővel kovácsolta egybe a Kárpát-medence népeit, és biztosította az avarság európai középhatalmi pozícióját. Az avar hatalom és társadalom szervezetét, ideológiáját, szellemi kultúráját azonban továbbra is a keleti nomád steppei hagyományok határozták meg, és kísérlet sem történt az európai (római) típusú közigazgatás és egyházszervezet létrehozására. Az ázsiai eredetű, steppei nomád típusú berendezkedés, a hitvilág és a mentalitás az Avar Kaganátus létezésének végéig, a 8–9. század fordulójáig fennmaradt. Ez a konzervatív magatartás okozhatta az avarok vesztét is, s velük szemben az európai beilleszkedés sikeres modelljét később a honfoglaló magyarság valósította meg, amelynek már a harmadik generációjához tartozó vezetői felismerték, hogy megmaradásuk zálogát az európai értékek, a kereszténység és az európai államforma átvétele jelenti.



A genetikai (DNS) és az izotópos vizsgálatokat az NKFIH-kutatási program támogatta, NN-113157.

Az avar hring aranya

Szőke Béla Miklós

A

Kr. u. 796. esztendő elején arról ad hírt a *Frank Birodalmi Évkönyvek (Annales regni Francorum)* című munka, hogy Erich friauli dux, azaz herceg a szláv Wonomyr vezetésével Pannóniába küldte az embereit, ahol az avarok régóta békében hagyott hringjét [azaz feltehetően erődített központját – a szerk.] kifosztották, mivel az avarok vezetői az egymással vívott „polgárháborúban” kimerültek. Erich „a korábbi uralkodók kincsét, amit évszázadok alatt felhalmoztak”, elküldte (Nagy) Károly frank királyhoz (768–814) Aachenbe, ahol már a kincsek érkezésének hírére egy kincseskamra építésébe kezdtek. Károly a kincsek nagy részét végül az észak-franciaországi Abbeville melletti Centula Szent Richarius (Richier) bencés monostorának laikus apátjával, Angilberttel Rómába, „az apostolok küszöbéhez” küldte, a maradékot pedig hívei, egyházi és világi emberek között osztotta szét.

A rablott kincs nagyságáról csak az angolszász évkönyvekből értesülünk. Ezek szerint Erich 15 szekérenyi rakományt – aranyat, ezüstöt és értékes tiszta selyempalástokat – vitt Aachenbe. A szekereket négy-négy, más forrás szerint két-két ökör húzta. Mivel a kagáni székhelytől (ennek helyéről lásd alább) Aachenig mintegy 1500 km-t kellett megtenni – egy hasonló szekérkaraván által megtett távolság erőltetett menetben sem lehetett napi 20–30 km-nél több, de az egyre romló időjárás és a helyenként járatlan utak miatt, különösképp az Alpok hágói közt haladva a napi átlag sokszor még ennél is kevesebb lehetett –, így legkevesebb 70–75 nap kellett ahhoz, hogy a rakomány célba érjen. Mivel 795 decemberének elején-közepén már Aachenbe ért a kincs, ezért a kagáni székhelyet legkésőbb szeptemberben el kellett foglalni.

A kincsből a pápán és Károly



Nagy Károly (768–814)
(Albrecht Dürer festménye)

szűkebb udvari környezetén kívül jutott a szövetséges királyoknak is. Így pl. Károly főtanácsadója, Alkuin arról számolt be barátjának, II. Paulinus aquileiai patriarchának, hogy Liutgard királyné, Károly király alemann származású második felesége (794/796–800) két arany karperecet juttatott neki a kincsből, azért, hogy papjaival imádkozzon érte; Offa, a dél-angliai Mercia uralkodója (757–796) pedig egy övet, egy „hun” kardot és két selyempalástot kapott Károlytól.

Sajnos az elrabolt kincsből egyetlen darab sem maradt a jelenkorra. Egyedül a svájci Saint-Maurice d’Agaune-kolostor aranyból készült kannája, az úgynevezett Nagy Károly-kanna (*Aiguière de Charlemagne*) zománcdíszeiről tétélezik fel, hogy azokat talán a kaganátusból zsákmányolták. Ezeket Alföldi András egy avar jogar részeinek tartja, és a korai iszlám Közel-Kelet egyik nagy művészi központjából szár-

maztatja. Ezzel szemben Günther Haseloff szerint a kanna a Karoling reneszánsz egyik műremeke, és a 9. század közepe táján készülhetett, zománcdíszeit pedig egy, a 8. században elterjedt és kedvelt kannatípushoz tartozó, valószínűleg magából Bizáncból kikerülő edényről szerelték le, s tették a Saint-Maurice d’Agaune-kolostor kannájára.

A korabeli uralkodók gazdagságát jellemzi, s egyúttal az avar kincs korabeli nagyságát segít megérteni, hogy II. Chilperich burgund király (473–493) 490 körül 50 kocsi megtöltő hozománnyal küldte a lányát Rigunthet Rekkared vizigót herceghez. Zémarkhosz bizánci követet pedig 568-ban a nyugati türk kagánnál tett látogatásakor három napon három különböző dízsátorban fogadta a türk uralkodó, amelyekben az arany trónszék mellett egy egész raktárnyi aranyedényt, kancsókat, hordókat, pávákat, ezüsttálat, tányérokot, állatfigurákat láthatott. Elgondolkoztató Bálint Csanád számítása is, aki a korszak kiemelkedő

Az aacheni katedrális



Az ún. Nagy Károly-kanna (előlről és hátulról)



Nagyszentmiklósi kincs 2. korszak, szenmurv (galvanoplasztikai másolat – MFM, 2019)

aranykincsének, a nagyszentmiklósi kincset (amelynek 23 edénye közel 10 kilónyi aranyból készült) bizánci solidusban mért egyenértékét (kb. 2180 solidus) vetette össze az avar kagánnak a 7. században évente kifizetett bizánci aranyadó összegével: ezek alapján „az avarok kezdetben évente 20 db, a 7. század elején már 60–70 db, összesen kb. 2000 db »nagyszentmiklósi kincset« (=46.000 aranyedény!) tudtak volna készíteni”. Ezért is megfontolandó Csendes Péter észrevétele, miszerint a források a rablott kincset sehol nem



nevezik a kagán kincsének. A *Birodalmi Évkönyvek* utalása is csak áttételes, amikor úgy fogalmaz, hogy az „a korábbi királyok kincse, amit hosszú évszázadok alatt halmoztak fel”. Ezért szerinte nem is a kagán „kincses kamráját” fosztották ki, hanem csak a *hringen* belül, a kagán közvetlen környezetébe települt főurak udvarházaikat, és azokból gyűjtötték be az Aachenbe vitt kincseket. Ebben az összefüggésben érdemes arra is emlékezni, hogy bár a 791-ben kitört frank-avar háború egyik indoka az volt, hogy az avarok feldúlták és kirabolták az egyházaikat, az Erich-féle „kommandós akció” során megszerzett kincsből mégsem említenek egyetlen egyházi tárgyat sem.

Az *Annales regni Francorum* 796. évi beszámolójában a *hring* kirablásáról szóló latin szöveg fordítható úgy is, hogy „Erich, miközben kiküldi embereit Wonomyr vezetésével Pannoniába, kifosztatja a *hringet*”, de úgy is, hogy Erich „Wonomyr emberei által fosztja ki a *hringet*”. Az előbbi esetben elterelő hadművelet lehet Wonomyr seregmozgása, az utóbbi esetben azonban



Einhard, Nagy Károly életrajzírója

a 8. század közepétől aktívan támogató nemesi körhöz tartozott, amely Észak-Itáliában szerzett birtokokat, és ott fontos posztokat töltött be, mint maga Erich, akinek uralmi területe, Ceneda nyugat felé a Livenza folyócskán túl egészen a Piavéig terjedt ki.

Wonomyr származása és rangja már bizonytalanabb. Van, aki szerint a Kulpa–Mura–Száva-vidéken lakó szlávok főnöke (Bóna István), s van, aki karantán szláv fejedelemnek tartja (Szádeczky-Kardoss Samu). Mások szerint nem törzsfő vagy fejedelem volt, hanem egy, a frankoknál szép karriert befutott szláv. Ha ugyanis szláv törzsfő lett volna, nem lehetne Erich embere, s főleg nem egy olyan fontos feladattal megbízva, mint a *hring* kirablása (Váczy Péter), amit azért sikerül végrehajtania, mert jól kiismeri magát az avar birodalomban és harci taktikában, s

neki magának jut a feladat, a *hring* kifosztása.

Mindenesetre Erich friauli *dux* neve ezzel az akcióval vált ismertté, ő küldi, vagy inkább kíséri a kincseket Aachenbe. Sokan azonban úgy tartják, hogy ő a tényleges hadvezére Károly fiának, az akkor még csak 14 éves Pippinnek, és ő vezeti Pippin korábbi, 791. évi, Itáliából kiinduló támadását is az avarok ellen. Erich felső-Rajna-vidéki alemann családja ahhoz a Karoling-politikát már

tud nomád módon, meglepetésszerűen támadni (Walter Pohl, Peter Štih). Wonomyr neve mellett valóban semmilyen rang nem szerepel a *Birodalmi Évkönyvek*ben: míg Erich *dux Foroiulensis*, azaz friauli herceg, addig Wonomyr csak egy *Sclavus*, Erich *dux* hivatali rang nélküli, szláv származású vazallusa!

De mit tudhatunk magáról a kincset rejtő *hring*ről? Még 796 nyarán Károly saját fiát, Pippint is Pannoniába küldi, akinek Itáliából induló seregéhez *in finibus Avarorum*, azaz az „avar végeken” bajor és alemann csapatok csatlakoznak. Útjának sikeréről az ez alkalomból írt dicsőítő énekből és a „fehértől” Duna partján álló táborban tartott püspöki konferenciáról beszámoló levelekből viszonylag bőséges információval rendelkezünk. Pippin a friauli Körtefa-hágón átkelve – feltehetően Wonomyr nyomdokain – a régi római kori Száva úton, *Emona* (Ljubljana) – *Siscia* (Sziget) – *Sirmium* (Szécsény) érintésével *Cibalae* (Vinkovce) közelében jut el a Dunához, ahol tábort ver.

Pippin innen kelt át a Dunán, hogy találkozzon a kagánnal, aki előkelői kíséretében Pippin elé ment, és a még megmaradt kincseket is magával vitte. A kagán hódolása után Károly életrajzírója, Einhard szerint Pippin „szétrombolta” a kagán székhelyét – a *regia kaganit*, azaz a *hringust*, amit a langobardok *campus*-nak neveznek –, amiről másutt azt írja, hogy „a kagán királyi vára annyira elnéptelenedett, hogy ott már semmi nyoma nincs ember lakásnak”. Nem véletlenül hiányzik azonban Pippin tettének említése a hivatalos *Frank Birodalmi Évkönyvek*ből, és még inkább a Pippint dicsőítő énekből – pedig ha valóban lerombolta volna a *hringet*, azt nemcsak a himnusz szemtanú szerzője, de a birodalmi krónika sem hagyta volna szó nélkül.

szisium K R Károly szlávországi wosir

Nagy Károly aláírása

A *hring* egyesek szerint sáncokkal körülvett földvár (Szöke Béla, Harmatta János), vagy árokkal, palánkkal körülvett

nagy térség volt, közepén épített nagy fapalotával (Bóna István). Mások szerint nemcsak kagáni rezidencia, hanem egyfajta kollektív vezetési központ is volt, ahol az avarok királyai hercegekkel udvart tartani szoktak (Deér József), olyan, a nomád népek erődítés nélküli *ordujához* hasonló, sátrakból, faépületekből álló központ, amit különleges jogállású terület vesz körül (Herwig Wolfram, Walter Pohl), esetleg olyan nagyobb zárt térség a Duna–Tisza köze déli végén, amit három oldalról víz határol, ezáltal „gyűrű” (azaz *hring*) benyomását kelti (Csendes Péter).

A *hringet* a legtöbb történész és régész a Duna–Tisza közének déli felébe/végébe lokalizálja. Ezt a helymeghatározást támasztja alá egyrészt Pippin egyesült seregének Száva (esetleg Dráva) menti felvonulási útvonala, s az ennek végén vert tábor, másrészt az a tény, hogy az Alföld déli felén, ugyanebben a térségben állt nemcsak a megelőző gepida fejedelmi központ, de már Attila hun király palotája is (Fetich Nándor). Racionális megfontolások, az egy székhely kialakulását és működését hosszú távon meghatározó településformáló tényezők – így pl. az egyszer már kiépült infrastruktúra, kereskedelmi úthálózat, gazdasági háttér, speciális szolgálonépi települések stb. – is amellől szólnak, hogy az egymást gyorsan váltó barbár népek Attilától, sőt talán már a szarmata időktől kezdve egymástól öröklik a központi székhelyet.

◇ ◇ ◇

Nagyszentmiklósi kincs 2. korszak, a győztes fejedelem (galvanoplasztikai másolat – MFM, Szeged ©2019)



Bollók Ádám

14

A különféle korok európai művészeti irányzatainak ismerőit és az e korok alkotásait őrző múzeumok látogatóit némi meglepetés érheti a Kárpát-medence avar kori leletein végigtekintve.

A kiállításokon gyakorta feltűnő arany és ezüst használati és dísz tárgyak csillogása a gazdagság és a jólét nyilvánvaló üzenetét hordozza, s az ezeken megjelenő díszítőelemek többsége is ismerősnek hathat a mai szemlélőnek. Amikor azonban a különféle emberalakokkal díszített emlékekre tekint, egy különös jelenségre figyelhet fel. Feltűnő egyrészt, hogy a gazdagon alkalmazott növényi és geometrikus díszítőelemek mellett aránylag milyen csekély számban találkozunk emberalakokkal az avar kori tárgyakon. Másrészt szembeötlő, hogy e nem túl nagyszámú ábrázolás között milyen gyakorisággal kerülnek elő a görög–római mitológia alakjai és az egyértelműen keresztényként azonosítható képek. Ezek től eltérő eredetű, nagy biztonsággal a keletről érkező avarokhoz kötődő képi ábrázolásokkal ellenben viszonylag ritkán találkozunk.



1. kép: Dobozos fibula arkangyal ábrázolásával és görög felirattal („Arkangyal, segíts!”), 7. század, Nagyarsány (JPM, Pécs ©2019)



2. kép: Aranyozott, niellódíszes ezüstcsat, 7. század, Kölked-Feketekapu, B temető 85. sír. (MNM, Budapest ©2019)

Az avar kor korai időszakában, a 6. és a 7. században az emberábrázolások zömme két területen csoportosulnak. Egyrészt a Dél-Dunántúlon, elsősorban Keszthely és Pécs tágabb környékén, ahol dobozos szerkezetű, kerek ruhakapcsoló tűkön (fibulákon) tűnnek fel. Ezeken egyaránt megjelennek egyértelműen a korabeli mediterrán világ keresztény művészetével kapcsolatban álló képek (pl. arkangyal, lovas szent – 1. kép), valamint a görög–római mitológiából származó ábrázolások (pl. Bellerophon küzdelme a Chimaerával). Az utóbbiak kapcsán is utalnak ugyanakkor arra jelek, hogy e tárgyak használói/viselői között már ezek is keresztény értelmezést nyerhet-

tek, s mint keresztény társaik, szintén bajelhárító amulettként viselheték azokat. A másik nagyobb csoportot azok az ábrázolások jelentik, amelyek kapcsolatai elsősorban Észak- és Nyugat-Európa, illetve Észak-Itália, azaz a korabeli germán világ felé vezetnek. Többségük a Dunántúlon került elő, de korántsem csoportosulnak olyan világosan egy szűkebb térségben, mint az említett fibulák. Akad közöttük skandináv kapcsolatokkal rendelkező, feltehetőleg a korabeli germán vallási képzetekkel kapcsolatba hozható ábrázolás, éppen úgy (2. kép), mint a római és a germán, a „pogány” és a keresztény világ találkozási pontjain született ábrázolásforma.

Más jellegű összkép tárul elénk a Kárpát-medencei avar korszak későbbi szakaszára, a 8. századra tekintve. Habár

Ezek mellett persze olyan egyedibb esetekkel is találkozhatunk, mint a kunágotai kard szerelékeire másodlagos felhasználásban felszerelt, bizánci eredetű aranylemezek (4. kép), amelyek kezelésmódja egyértelműen jelzi, hogy új, avarföldi tulajdonosuk a rajtuk látható ábrázolásokat nem, pusztán a lemezek arany mivoltát értékelte.



3. kép: A kiskundorozsmai szíjvég (MFM, Szeged ©2019)

hogy a korábbi időszaktól eltérően az emberalakok leggyakrabban különféle övkatrészeken (csatokon, szíjvégeken, övvereteken) tűnnek fel. Hasonlóság mutatkozik ugyanakkor a kora és a késő avar kori tárgyak között abban, hogy e figurák közül számos a késő ókori mediterrán képi világból eredeztethető. Egyértelmű ez a kapcsolat a csikóhalon lovagló néreidák és a kerünieiai szarvast elfogó Héraklész-ábrázolás esetében, mely egy mártélyi bronz szíjvégen látható (5. kép), csakúgy, mint a feltehetőleg Sámson és az oroszlan küzdelmét, illetve Dánielt az oroszlanok között megjelenítő ábrázolásokon. Más kérdés, hogy az ismert esetek számottevő részében az ábrázolások erősen leegyszerűsödött formában állnak előttünk, fontos részletek hiányoznak róluk, vagy csak feltételelesen azonosíthatók. Így

15

A KÁRPÁT-MEDENCE AVAR KORI LAKÓINAK KÉPI VILÁGA



4. kép: Aranylemez-töredék a kunágotai kardról, 6. század (?). A lemez eredetileg talán egy ládikát díszíthetett (MNM, Budapest ©2019)

ebben az időszakban a dél-dunántúli keresztény közösségek jelenléte éppen úgy kitapintható maradt, ahogyan más, korábban tapasztalható regionális különbségek sem tűntek el teljesen, mégis a 8. századi leletanyag általánosságban sokkal egységesebb arculatot mutat, mint a kora avar kori, amelyben a különféle gyökerű és kapcsolatokat ápoló közösségek élesebb kontúrokkal jelennek meg előttünk. Az átalakulások hatása a képi nyelvben is változásokat eredményezett. Így többek között feltűnő,

sokszor azt is nehéz meghatározni, hogy pontosan mely ábrázolástípusok szolgáltak a Kárpát-medencei darabok előképeiül; máskor pedig az is kérdéses, milyen jelenetet ábrázol egyáltalán az adott tárgy.

Szerencsés új leletek természetesen időről időre e nehezen értelmezhető képeket is új megvilágításba helyezhetik. Így egy nemrégiben Kiskundorozsma határából napvilágra került temető egyik sírjának övveretei olyan tiszta formában mutatják a kezében palmaágat

tartó, győztes császár képtípusát, amely magyarázatot kínál a Kárpát-medence különböző pontjairól ismert, nagyon eltérő minőségben kivitelezett övdíszeken látható császárportrék több jellegzetességének kialakulására. A kiskundorozsmai övveretek érdekessége, hogy azok akár Konstantinápolyból származó ajándékként kerültek is a Kárpát-medencébe, akár itt helyben készültek, a győztes császár rajtuk megjelenő képe jól azonosíthatóan évszázadokkal korábbi előképeket követ. Nehezen elképzelhető ezért, hogy ezen ábrázolás 8. századi Kárpát-medencei megjelenése ne nagyjából kortárs, az avarok és Bizánc urai között fennálló kapcsolatok eredménye lett volna. A konkrét esetben joggal gondolhatunk arra, hogy e kép valamilyen diplomáciai érintkezés során jutott el Avarföldre, tekintve, hogy a késő ókor római uralkodók előszeretettel ajándékoztak a császár képmásával díszített viseleti elemeket nemcsak alattvalóiknak, de diplomáciai partnereiknek is. Ezek viselése ugyanis azt az üzenetet hordozta, hogy a megajándékozott szimbolikusan is elfogadja a császár főségét. Nem véletlen ezért, hogy azon idegen uralkodók, akik ilyen „megtiszteltetésben” részesültek, gyakorta maguk is továbbadományozták alattvalóiknak e tárgyakat, semle-

5. kép: Aranyozott bronz veret, 8. század, Mártély (MNM, Budapest ©2019)



gesítve ezzel az ajándék által hordozott üzenetet. Akárhogyan is jutott el azonban az avarokhoz a kérdéses ábrázolástípus, az a Kárpát-medencei tárgyakon való viszonylag gyakori feltűnése alapján sajátos jelentőségre tett szert új környezetében. Ezen új jelentés azonban aligha a kép eredeti mondanivalójával áll összefüggésben, mintsem inkább azzal a ténnyel, hogy egy idegenből érkezett presztízstárgyról származott. Így ezen ábrázolás új közegében a társadalom legfelső szintjein a tulajdonos távolsági kapcsolatait bizonyította, míg a társadalom alsóbb rétegeibe eljutva viselőjének a vezetőréteggel ápolt közeli viszonyát hangsúlyozta.

Az avar elitnek a távoli vidékekről származó képi nyelvhez való viszonyát a legjobban azonban talán mégis az ugyancsak a 8. században keletkezett nagyszentmiklósi kincs 2. és 7. számú korszain látható ábrázolások kezelésmódja tárja elénk. Az előbbin négy medalionba szerkesztve négy kép látható: az „égi vadász” és a „győztes fejedelem”, valamint egy állatküzdelmi és egy „égberagadás”-jelenet. A 7. számú korszó két szélesebb oldalán egy-egy „égberagadás”-jelenet, míg a keskenyebb oldalain kentauron lovagló és azzal harcoló emberek tűnnek elénk.

6. kép: Bellerophón küzdelme a Chimaerával görög vörös alakos vázán

Az elmúlt több mint egy évszázad kutatása sikerrel azonosította e képek közelebbi-távolabbi előképeit és párhuzamait, amelyek között egyaránt megtalálhatóak a mediterrán, az iráni és a közép-ázsiai világ ábrázolásai. Mégis, az avar kori Kárpát-medencei megrendelő számára dolgozó ötvös e sokszor igen széles területekről ismert formai előképek egyikére-másikára támaszkodva, azokat fontos pontokon megváltoztatva a megrendelő által kért és elvárt mondanivalót a legjobban kifejező formákba öntve, nagy virtuozitással készítette el az ábrázolásokat. Mindez legtisztábban a „győztes fejedelem” megfogalmazásában ragadható meg. Itt a lovas arcvonásai az avar vezetőréteg ázsiai, míg a fogolyként hurcolt, legyőzött ellenség és a nyeregkápára akasztott levágott fej az e vezetőréteg által alávetett szlávokra és a germánokra jellemző vonásokat viseli. A győzdelmes uralkodót megjelenítő, Mediterráneum-szerte ismert ábrázolástípust így az arcvonások egyedivé formálásával változtatta az ötvös a megrendelő világképét pontosan visszatükröző, egyedi mondanivalójú képpé. Hasonló, a megrendelő vitézségét és hatalmát hangsúlyozó üzenetet közvetít a korszón



7. kép: Nagyszentmiklósi kincs 2. korszó: „égi vadász” jelenet (galvanoplasztikai másolat - MFM, Szeged ©2019)



8. kép: Nagyszentmiklósi kincs 2. korszó: „égberagadás” jelenet (galvanoplasztikai másolat - MFM, Szeged ©2019)

feltűnő állatküzdelmi és vadászjelenet is, míg az „égberagadást” ábrázoló kép minden bizonnyal valamely, a megrendelő és családja számára különös jelentőséggel bíró, az avarok között minden bizonnyal jól ismert mítosz megjelenítése. A nagyszentmiklósi korszók képeinek ilyen értelmű olvasata így nemcsak betekintést enged az avar elit világképébe, de arra is felhívja a figyelmet, hogy a mediterrán világgal kiépített kapcsolatok nyomán a 8. századra immáron e vezetőréteg tagjai is nagy biztonsággal tudták magukat a képek nyelvén kifejezni.

◇ ◇ ◇



„A mérhetetlen kincsvágy rabjai” – Marikiosz bizánci történetíró jellemezte így az avarokat, amely megjegyzés ugyan megszokott volt egyébként is a „barbárok” jellemzésére, az avarok azonban valóban hatalmas kincset halmoztak fel. A bizánci források szerint a Keletrómai Császárság a 6. század utolsó évtizedeitől kezdve évente rendszeresen, egyre emelkedő mennyiségű „ajándékot” fizetett az avaroknak. Ez lényegében a béke váltságdíja volt. Amíg az avarok harcoltak a császársággal, addig az adó folyamatosan nőtt. 573-tól rendelkezünk számszerű adatokkal is: az adó a kezdeti 60 ezerről 624-ig évi 140 ezer solidusra nőtt. Amikor azonban 626-ban a kagán vakmerő lépésre szánta el magát, és megkísérelte elfoglalni Konstantinápolyt, csúfos kudarcot vallott, ami igen nagy presztízsesztést jelentett. Előbb csökkenni kezdett, majd néhány év múlva meg is szűnt az adófizetés, amit amúgy nem indokolt volna a Bizánci Birodalom gazdasági helyzete. Ha összeadjuk a történetírók által solidusban megadott összegeket, elképesztő eredményt (értéket): mintegy 240 mázsa aranyat kapunk. Kérdés, hogy ez az arany mennyiség valóban eljutott-e a Kárpát-medencébe. A 626-os balsikerű avar ostrom után a bizánci források fokozatosan szinte teljesen elhallgatnak az avarokról, és a nyugati források is alig említik őket. A forráshiány csak 788 után szűnt meg, amikor Nagy Károly bekebelezte a Bajor Hercegséget, és az avarok a Frank Birodalom keleti szomszédjai lettek. Az uralkodó 791-ben hadjáratot is vezetett az avarok ellen, amely a következő években a kaganátusban súlyos belháborút, „polgárháborút” váltott ki. 795-ben és 796-ban a frankok ismét hadjáratokat vezettek

AZ AVAR KAGÁNI KINCSTÁR



Phiókasz (582–610) bizánci császár solidusának előlapja (MNM, Budapest ©2019)



Phiókasz (582–610) bizánci császár solidusának hátlapja (MNM, Budapest ©2019)

TÓTH ENDRE

az avarok ellen, de ellenállással ekkor már nem számoltak. Ennek a két hadjáratnak kiemelkedő – de mindenképpen legnagyobb hírű – eseménye a kagáni kincstár megszerzése volt. A frank források viszonylag részletesen, de nem egységesen írtak a kincstár két alkalommal történt megszerzéséről, a *hringnek* nevezett kagáni központ kirablásáról és a zsákmány Aachenbe szállításáról. Ma már csak tudománytörténeti érdekesség, hogy a zsákmány jelentőségét hajdan a Karoling gazdaság fellendülésének egyik kiváló okaként értékelték. Az első évezred történetében mondhatni páratlan, hogy ilyen részletességgel értesülünk egy uralkodói kincstár sorsáról, amelynek nagyságához csak a rómaiak által évszázadokkal korábban megszerzett dák kincsek mennyisége fogható.

A frank források a kincstár megszerzését kétféleképpen jegyezték fel. Egyesek az uralkodó iránti lojalitásnak megfelelően írták le a történeteket, és Nagy Károly fiának, Pippinnek a szerepét hangsúlyozták; más források szerint azonban elsőként 795-ben Erich friauli órgróf felhatalmazására és parancsára a szláv Vojnimir délnyugat felől hatolt be az avarok területére, és egy igen jelentős kincstárat fosztott ki.

Azt, hogy ez a kincstár az avarok egyetlen kincstára volt-e, avagy több kincstár is volt a kaganátusban, nem tudjuk. Mindenesetre a Karoling források többsége ezt a kincset dicsérte, és ennek a nagyságáról írt.

A kincstár másik részét 796-ban Nagy Károly fia, Pippin itáliai király szerezte meg. A *Lorschi Évkönyvek* (Annales Laureshamenses) szerzője, aki egyébként Vojnimir hadjáratairól hallgat, most bőven tudósít az eseményekről, de a Pippin által elfoglalt hely mivoltáról

is. Holott egy szemtanú elbeszéléséből (*Ének Pippin király avar győzelméről*) tudjuk, hogy az ekkor megszerzett kincs lényegében csak a Pippin elé járuló kagánnak és előkelőinek az ajándéka volt. A kincstár korábbi, tehát 795. évi megszerzését erősíti meg a *Northumberlandi Évkönyvek* feljegyzése is, amely a zsákmány nagyságáról az egyetlen adatot őrizte meg.

De mit tudunk a kincs összetételéről? A források a zsákmányt egyöntetűen a *thesaurus* szóval jelölték. Einhardus, az frank udvar történetírója Nagy Károly életrajzában *pecuniát* és *thesaurust* említ. A császár végrendeletének ismertetése során ugyanezzel a két szóval jelölte az uralkodó hagyatékát is. A *pecunia* jelenthet pénzzé vert nemesfémeket vagy egyszerűen nemesfémeket is. A *thesaurus* tágabb értelmű: bármiféle őrzött holmit, aranyat, drágaságot vagy másmilyen dolgot (pl. textileket) is érthettek alatta. Einhardus szóhasználata – a *thesaurus* és a *pecunia* – megegyezik a hivatalos terminológiával. A középkori történetíró szükségszerűen tehát ezekkel a szavakkal jelölte a kagáni kincstárat is, függetlenül annak tartalmától.

A kincs egy részét Nagy Károly tehát Rómába küldte I. Adorján pápának (772–795), de azt már utódja, III. Leó (795–816) vette át. A fennmaradó részt az uralkodó szétesztotta az előkelők, az egyházi és világi hívei között, és más uralkodóknak is küldött aján-

„Erich friauli herceg kiküldötte embereit a szláv Vojnimirrel a pannón tartományokba, és kifosztotta az avarok nemzetségének hosszú idő óta zavartalan nyugalomban lévő ringjét, miután az avarokat kimerítette fejedelmek egymás közti polgárháborúja... A herceg Károlyhoz, király urunkhoz az aacheni palotába küldötte a kincset, amelyet az egykori avar királyok nagy gazdagodása évszázadok folyamán halmozott fel... (a király) a kincs nagyrésztét Rómába, az apostolok hajlékának a küszöbére küldötte... A megmaradt részt pedig egyházi és világi főembereknek és más híveinek juttatta bőkezűen.” Az Annales regni Francorum feljegyzése a 796. évhez



II. Kónsztansz (645–668) bizánci császár solidusának előlapja (MNM, Budapest ©2019)



II. Kónsztansz (645–668) bizánci császár solidusának hátlapja (MNM, Budapest ©2019)

„Károly király... legdrágább testvérének, Offának, a merciaiak királyának az emberi javak kincshalmazából... elküldtünk egy fegyveröveget, egy hun kardot és két selyempalástot.” Alcuin idézi Nagy Károly levelét

„Károly... leigázta a hunok [értsd: avarok] nemzetségét, fejedelmüket megfutamította, seregét legyőzte. Onnan arany, ezüsttel és értékes tiszta selyempalástokkal megtöltött 15 szekér rakományát vitte el, amelyek mindegyikét négy-négy ökör húzta.”

Northumberlandi
Évkönyvek

dékok. Konkrét adatunk azonban csupán a kincsből Mercia királyának, Offának küldött ajándékról maradt.

Ez királyi ajándék volt: a leírásban említett fegyveröveget és kardot minden bizonnyal nemesfém veretek borították. Az Offának küldött ajándékok között említett selyempalástok és a *Northumberlandi Évkönyvek* tanúsága szerint azonban a zsákmány egy része tehát nem nemesfém vagy nemesfémekből készült tárgy, hanem selyemöltözet volt.

A templomoknak szétesztott és a pápának Rómába küldött ajándékoknak is csak egy része volt nemesfém. Az egyháziak fegyverek helyett bizonyára arany- és ezüstedényeket kaptak, amelyeket a textíliákkal együtt liturgikus célra vagy ereklyék beburkolására is jól használhattak. A brit szigetekre egyébiránt az Offának küldött ajándékkal juthattak el a hírek a kincs méreteiről és megszerzésének körülményeiről is, amiről az évkönyv szerzője végül be is számolt. Az *Annales* a kincsszállítás elbeszélése után a felosztásról, a Krisztust illető résznek a templomoknak ajándékozásáról ír. E tárgyak a 795-ös hadjárattól származhattak, nem a Pippinnek ajándékként átadott értékekből, mivel a frank források is csupán a 795-ös hadjárattal szerzett kincs szétesztásáról tudnak.

A források a megszerzett kincs nagyságát különböző jelzőkkel érzékeltették, és a keletkezéséről írva utaltak a jelentőségére is. Az igazi zsákmányt a textíliák és prémek mellett kétségtelenül a nemesfém jelentette. A frank források a kincs eredetéről annyit írtak, hogy a régi uralkodók gyűjtötték vagy zsákmányolták. A megállapítás közhely, hiszen minden uralkodói kincstár többé-kevésbé ilyen módon alakult ki. Csakhogy a keletrómai császárok által fizetett békeadó a források és a leletek alapján a 7. század hetvenes éveitől megszűnt, a 8. században a nemesfém tárgyak előfordulása az avar sírleletekben pedig minimálisra csökkent. A frankok azonban a kincstárt a bizánci aransolidusok beáramlásának megszűnése után mintegy másfél évszázad múlva szerezték csak meg. A kincstárnak talán ez a legnagyobb különlegessége: miként maradhatott meg érintetlenül majd' másfél évszázadon keresztül? Kik őrizték meg, és miért? Továbbá a 8. században miért nem juttattak belőle legalább a társadalom elitjének?

Amikor a kincstár összetételét vizsgáljuk, fontos figyelembe venni: a forrásokban említett sok tízezernyi évi solidus nem vert érmét – tehát aranyat – jelentett, hanem az avaroknak juttatott ajándékok



Aranyedény a nagyszentmiklósi kincsből (galvanoplasztikai másolat - MFM, Szeged ©2019)



Arany álcasat a tépei lelőhelyről (MNM, Budapest ©2019)

Arany bikafejes ivócsanak a nagyszentmiklósi kincsből (galvanoplasztikai másolat - MFM, Szeged ©2019)



összértékét. Theophülaktosz bizánci történetíró általában csak az évi solidusmennyiséget jegyezte fel, amit a császári udvarnak ki kellett fizetnie az avaroknak. Az 582. évnél *Sirmium* (a mai Székesfehérvár) avar elfoglalása után azonban megjegyezte, hogy a bizánciak abban az évben 80 ezer solidust fizetnek a barbárok számára aranyban és selyemben történő kereskedés révén.

Hogyan lehet értelmezni a kereskedelem útján történő kifizetést? Szó lehet arról is, hogy a kifizetett solidusok egy részét az avarok már Konstantinápolyban vásárlásra fordították, és így tettek később is. Az is bizonyos, hogy az adó egy részét selyemruhákban fizették ki. (Az avar kincstár frank kifosztásakor talált zsákmány textíliái valószínűleg Kínából származó hernyóselyem fonálból készültek, amit a Bizánci Birodalomban dolgoztak fel.)

Esetleg szó lehet az általános nomád szokás alkalmazásáról, azaz az avarok esetleg lovakat adtak el a birodalomnak? (A belső-ázsiai türkök lovaikat felajánlva Kínára kényeszerítették rá ekkoriban a kereskedelmi kapcsolatok fenntartását.) Arra azonban aligha lehet gondolni, hogy a 8. század folyamán az avarok a bizánciakkal intenzíven kereskedtek volna: a sírokban nincs kimutatható bizánci importtárgy, hacsak nem különböző textilféléket vásároltak, aminek nem maradt nyoma a temetkezésekben.

Az ázsiai nomád népek szokása szerint a zsákmányt alighanem egyharmad-egyharmad arányban osztották el a kagán, a főemberek és a köznép között. Ez a 6–7. századi korai avar leletekben is megmutatkozik, mivel a vezetőréteg sírjai aranytárgyakban bőségesek. Ezek egy részét a Bizánci Birodalomban, a másik részét az avarok a solidusokat nyersanyagként felhasználva készítették. Mivel a 8. századi avar temetők azonban aranyban már rendkívül szegények, ez a kincstár osztatlan megőrzésére utalhat.

Különös, hogy amíg a kora avar időszakból egyedül a kagán tisztességét ismerjük az írott forrásokból, a társadalmi tagozódás a korszak temetkezéseiben mégis megfigyelhető (Kunbábony, Kunágota, Szegvár-Oromdűlő stb.), ellenben a 8. századi avar temetőkben a nemesfém tárgyakkal jellemezhető társadalmi különbségek nem mutathatók ki, miközben a Karoling forrásokban a kagán mellett más vezető tisztségek sora (pl. *tudun, jugurru, tarkán*) tűnik fel.



Kard aranszerelékei a kunbábonyi sírból (KJM, Kecskemét ©2019)



Arany kardkoptató a bócsai sírból (MNM, Budapest ©2019)

„Megigérték, hogy minden évben 80 ezer aranyat rónak le a barbárokak készpénzzel és tarka ruhával történő kereskedés révén.”

Theophülaktosz Szimokattész

„Az avarok követői [...] ajándékokat kaptak [...], miként ez bevett szokás volt. Bevásárolták azt, amire szükségük volt, részben ruhákat, részben fegyvereket [...] de titokban utasítást adott a császár, hogy a fegyvereket valamilyen módon vegyék el tőlük.”

Menandrosz Protéktor

Arany szíjvég a bócsai sírből (MNM, Budapest ©2019)



Arany övveretek a bócsai sírből (MNM, Budapest ©2019)



A Frank Birodalomba került avar kincsek maradványainak azonosítására történtek erőfeszítések, de sajnos ezek eredménytelennek bizonyultak. Leginkább talán az egykori selyemszöveteknek lehetnek töredékei a korszakból származó liturgikus ruhákban és az ereklyéket burkoló korabeli anyagokban, ezek azonosítása ma már a lehetetlennel határos feladat.



1856

Bizánci aranypénzek Avarföldön

S O M O G Y I P É T E R

22

őszén gödörásás közben aranyban és ezüstben gazdag sírra bukkantak a dél-alföldi Kunágotán. Mivel az esetet jelentették, a talált tárgyak zöme végül múzeumba, pontosabban a Nemzeti Múzeumba került. Ott sokáig nem tudtak mit kezdeni a korábban még nem látott, furcsa és részben ismeretlen rendeltetésű tárgyakal. Nem utolsósorban egy aranypénz, I. Iustinianus (527–565) solidusa alapján (1. kép) a lelet ugyan a népvándorláskori gyűjteménybe került, de ott egyelőre egyedülálló és a korszakon belül besorolhatatlan maradt. A leletegyüttes múzeumi magányának az ugyancsak földmunkavégzés során a Duna-parti Szentendrén és a kelet-dunántúli Ozora-Tótipusztán véletlenül felfedezett hasonló összetételű és jellegű három-három sír leleteinek bekerülése vetett véget, 1871 őszén. A rokon leleteket 1873-ban már együtt állították ki, anélkül azonban, hogy helyüket a kora középkoron belül pontosabban meghatározták volna. Az esz-

2. kép: II. Iustinus 565 és 578 között vert tremissise, azaz harmadsolidusa (átmérő: 17 mm, súly: 1,50 g) a konstantinápolyi verdéből (MNM, Budapest ©2019)



tendő végéig azután erre is sor került, még hozzá nem kisebb személyiség, mint a Nemzeti Múzeum akkori igazgatója, Pulszky Ferenc révén, aki a leleteket a Kárpát-medencét 568-ban megszálló és ott 250 évig önálló népet alkotó avarok régészeti hagyatékaként határozta meg.

Pulszky meghatározását több ritka körülmény szerencsés találkozására tehető lehet. Azon túl, hogy a sírokból a korszakra

1. kép: I. Iustinianus 542 és 562 között vert ún. könnyű súlyú solidusa (átmérő: 20 mm, súly: 3,80 g) a konstantinápolyi verde 10. műhelyéből (MNM, Budapest ©2019)

jellemző leletek – úgynevezett vezérleletek – egész sora került elő, közülük négyben még egy-egy bizánci aranypénz is volt: Kunágotán a már említett I. Iustinianus-féle solidus, Szentendrén II. Iustinus (565–578) és Focas (602–610), Ozora-Tótipusztán pedig IV. Constantinus (668–685) verete (2–4. kép). Ráadásul a találok a sírokból általuk megfigyelt jelenségekről is beszámoltak, így az egyes tárgyak sírbeli helyzetéről, valamint arról, hogy a sírok egyikében-másikában az emberi csontvázon kívül lócsontokra is akadtak.

A felszerszámozott hátsóval együtt eltemetett fegyveres férfiak lovasnépre

utáltak, mégpedig a vaskengyelt ismerő lovasnépre, amely a sírokból lelt aranyakat verető bizánci császárok uralkodási ideje alapján a 6. századtól kezdve élt a Kárpát-medencében. De az aranypénzek és az asszonyok által viselt, ugyancsak bizánci eredetű vagy ízlésű ékszerek azt is jelezték, hogy ez a lovasnép Bizánccal rendszeres kapcsolatban állt. Ilyen népet viszont csak egyet ismer a történetírás: az avarok népét.

Az első avar követség még I. Iustinianus uralkodása idején, egészen pontosan 558 janu-

3. kép: Focas 607 és 610 között vert solidusa (átmérő: 21 mm, súly: 4,43 g) a konstantinápolyi verde 10. műhelyéből (MNM, Budapest ©2019)



árjában jelent

meg Konstantinápolyban. A Kaukázustól északra elterülő sztyeppre akkortájt érkezett ázsiai eredetű avarokkal a császár úgy egyezett meg, hogy ajándékok fejében féken tartják a Fekete-tenger mellékén élő és a birodalom balkáni provinciáiba bebetörő, azokat pusztító népeket. A megbízás teljesítése során az avarok annyira lendületbe jöttek, hogy 568-ban már a Kárpát-medence urai, s egyúttal Bizánc kéréstlen szomszédai lettek. Erre föl az időközben elhunyt I. Iustinianust a trónon követő II. Iustinus császár rögtön felmondta a tíz évvel koráb-

A solidus késő római-bizánci aranypénz. Nagy Konstantin római császár idején vezették be a korábbi aureus helyett. Egy római font súlyú (327,45 g) színaranyból 72 darabot vertek. Eredeti súlyát (4,45 g) és finomságát (95-98%) a 11. század elejéig megőrizte, majd súlya és finomsága folyamatosan csökkent. Konstantinápoly török kézre kerüléséig (1453) használták. A késő antik és kora középkori Európában sok millió solidus forgott, Európán kívül eljutottak Indiáig, sőt Kínáig is. A 12. század elejéig egész Európában és azon túl, a Földközi-tenger térségében a solidus volt a vezető valuta, ezért nevezik a középkor eurójának is.



4. kép: IV. Constantinus 669 és 674 között vert solidusa (átmérő: 19 mm, súly: 4,20 g) a konstantinápolyi verde 1. műhelyéből (MNM, Budapest ©2019)

merülése akár a hatalmuk végét is jelentheti. Ezért aztán a szomszédok ellen vezetett katonai vállalkozások mögött valójában a kincstár feltöltésének folyamatos kényszere állt. Az erőszakos zsákmányszerzésnek két módon lehetett gátat vetni: adekvát fegyveres erővel vagy nemesfémek, drágaságok és luxusjavak „önkéntes” felajánlásával.

A késő antik és kora középkori Európában az antikeresztény alapokon álló római-bizánci világtól független hatalmi csoportosulások, a „barbár népek” azaz a gensék hagyomány- vagy eredetközösségek voltak. Ha valaki elfogadta az éppen fennálló hagyomány- vagy eredetmitoszt, akkor biológiai-genetikai eredetere, nyelvére, kulturális, vallási, társadalmi hátterére való tekintet nélkül a közösség tagjává vált. A hagyomány- vagy az eredetmitosz valós és kitalált események ötvözete, melyet a közösséget vezető csoport a saját érdekeinek megfelelő módon alakít és terjeszt.

ban kötött, de immár okafogyottá vált szövetséget, és természetesen megszüntette az azzal járó ajándékok küldését.

Ebben az időben minden gentilis uralom alapja a felhalmozott kincs volt, amelyből az uralkodót támogató elit megkapta a mindenkor neki járó részt. A kincstár rendszeres feltöltése az uralkodók elemi érdeke volt, mert jól tudták, hogy annak elvesztése vagy ki-

A kincstárát addig tápláló forrás elapadása után Baján kagánnak, az avarok akkori urának sem maradt tehát más választása, mint Bizánc balkáni birtokainak dülése, egyrészt a zsákmányért, másrészt azért, hogy katonai sikereket elérve kedvezőbb pozícióból tárgyalhasson a békéről, s legfőképpen, a béke áráról. Mivel

23



hadereje színe-java a jóval fontosabb perzsa hadszíntéren volt tartósan lekötve, Bizánc hajlott is a megegyezésre és a balkáni provinciák biztonságáért 575-től kezdve évjáradékot fizetett. Ennek összege eleinte 80.000 solidus volt. Az avar betörések ennek ellenére nem szűntek meg, és ha az ellenük éppen bevethető haderő kevésnek bizonyult, Bizánc kénytelen volt emelni az évjáradékot: 585-ben 100.000, 598-ban 120.000, 604-ben 150.000, 620-ban 180.000 és 623-ban 200.000 solidusra (5. kép). Az „üzleti modell” jól működött tehát, és a vérszemet kapott avarok 626 augusztusában már a fővárost, a hatalmas falakkal védett Konstantinápolyt ostromolták. Természetesen sikertelenül.

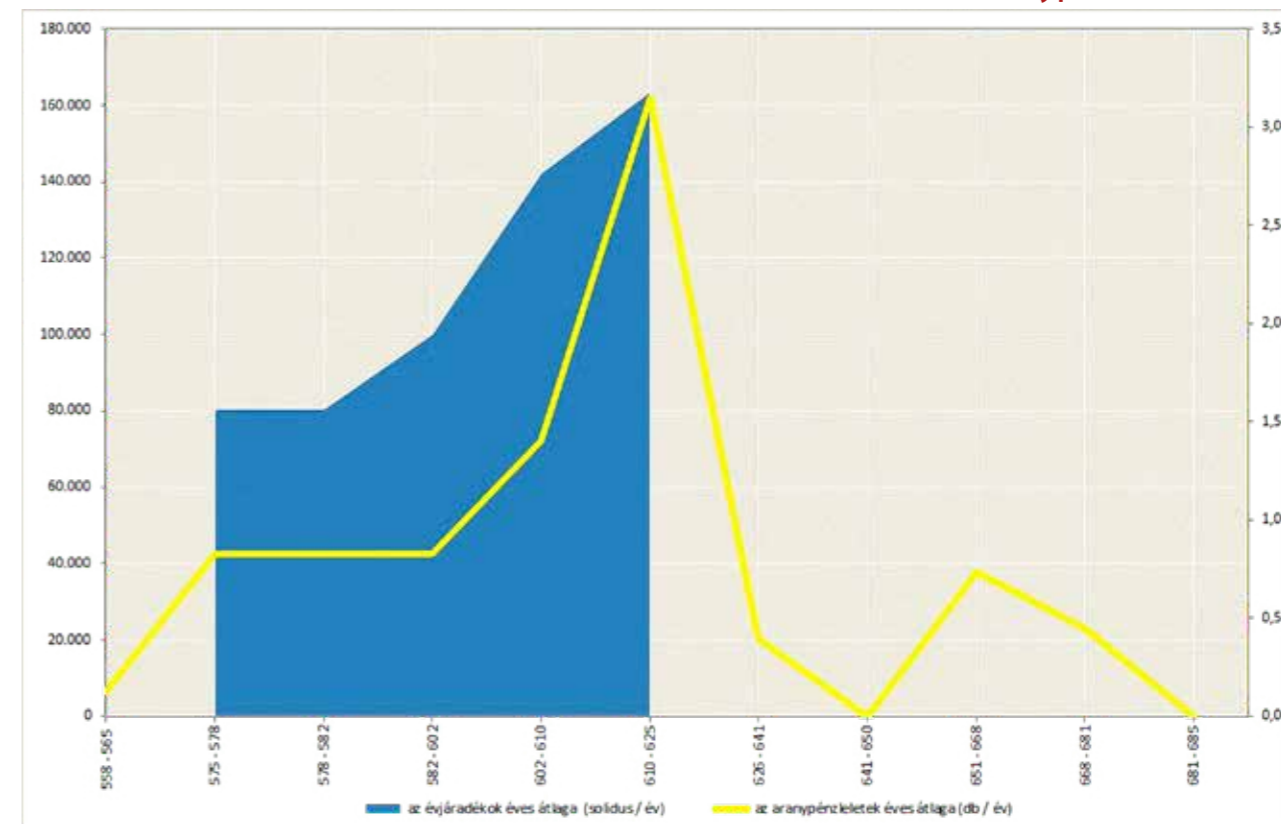
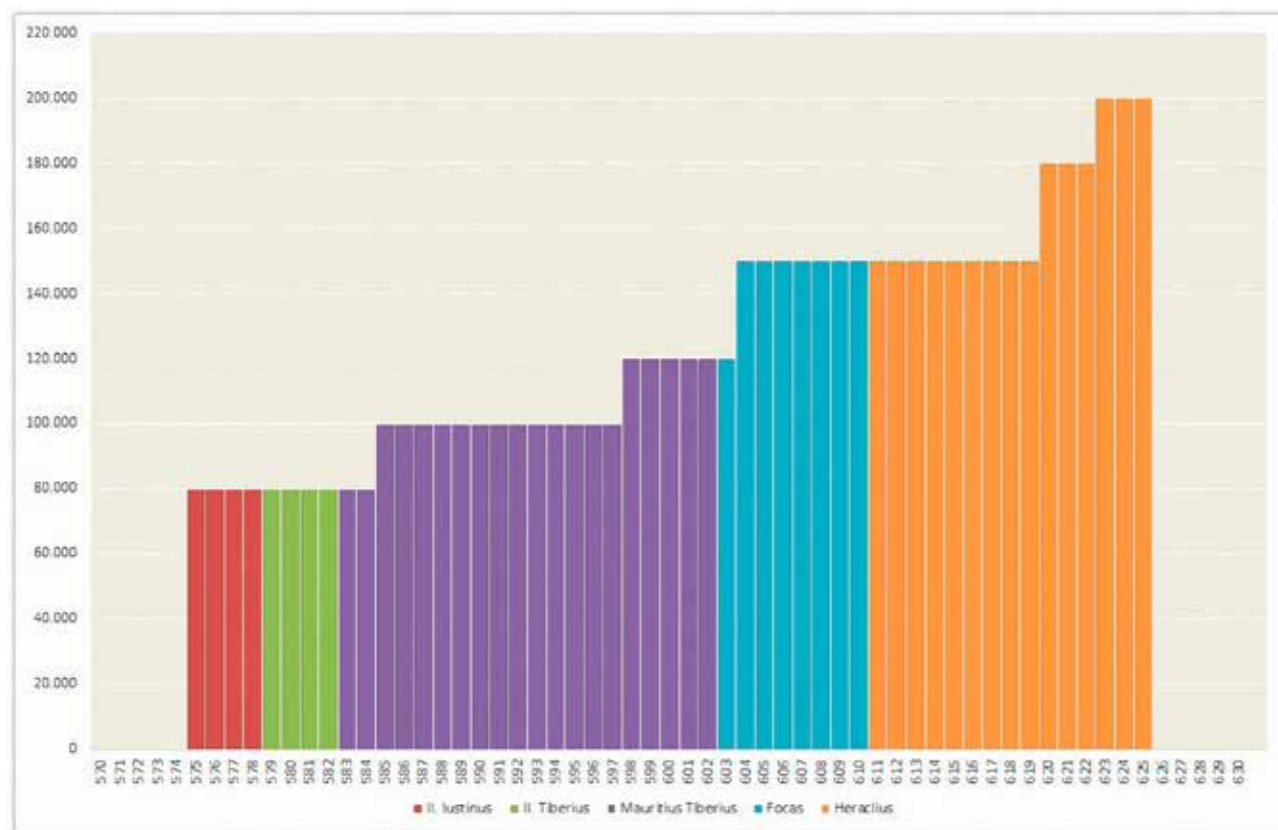
Az avarok szenvedtek már vereséget korábban is, de ez a kudarc a kagán kincstárára nézve végzetes következménnyel járt: Bizánc ugyanis 51 év után megszüntette az évjáradék folyósítását. A kockázatos döntés ezúttal helyesnek bizonyult. Az évjáradék nélkül maradt kagán hatalma annyira megrendült, hogy az avarok soha többé

nem törtek be a birodalom területére. A bizánci-avar diplomáciai kapcsolatok csak évtizedek múlva normalizálódtak. Legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy 678-ban ismét avar követek jártak Konstantinápolyban, éppen annak a IV. Constantinusnak az uralkodása idején, akinek egy solidusa az Ozora-Tótipusztán felfedezett sírok egyikéből került elő.

Mivel a bizánci-avar kapcsolatok kisebb-nagyobb megszakításokkal I. Iustinianus idejétől IV. Constantinus uralkodása végéig tartottak, és mert e két császár egy-egy solidusa már a legelső avar kori sírokból ismertté vált, a bizánci aranyak avar földi elterjedésének elsődleges okát a korszak kutatói mindig is a Konstantinápolyban 558-ban megeredt aranyforrásban látták és látják azóta is. Kérdés, hogy ez a józan ész diktálta és általánosan elfogadott magyarázat statisztikai vizsgálatokkal alátámasztható-e.

Jelenleg 58 olyan avar kori sírt ismerünk, amely egy, elvétve kettő, de kettőnél soha nem több bizánci pénzt vagy azok helyben készült utánzatát tartalmazza. Ha az avar korszak kutatását a kunágotai lelet múzeumba kerülésétől, azaz 1858-tól kezdve számítjuk, akkor napjainkig átlagban háromévente került elő egy-egy újabb érmes temetkezés. Eredeti bizánci aranyat tartalmazó pedig, mert ezek száma csupán 36, négy-ötévente. Ebből bárki könnyen kiszámolhatja, hogy ilyen előkerülési gyakoriság mellett a bizánci érmes sírok

5. kép: Az avaroknak fizetett évjáradékok alakulása 575 és 625 között, kortárs bizánci források solidusban megadott adatai alapján



száma, ha egyáltalán, akkor úgy 160 év múlva fog majd megduplázódni. Szerencsére addig azért nem kell várunk, mert az avar kori bizánci éremforgalom tanulmányozásához a sírokban talált pénzeknél jóval felhasználhatóak a leletösszeállítások nélküli és az ismeretlen lelőhelyű példányok is, amennyiben azok a régészeti körülmények között kerültek elő. Ezekkel együtt az avar kori bizánci aranyérmek száma jelenleg 110 körül van.

6. kép: Az avar kori aranypénzletek és a bizánci évjáradékok éves átlaglag kifejezett gyakorisági eloszlása időszakonként

ismeretlen mennyiségű és összetételű érmesokaság, azaz az avarokhoz került aranyérmek időbeli eloszlására. Ebből pedig az adódik, hogy ha a különböző úton-módon fennmaradt aranyérmek és az évjáradékok írott forrásokból ismert időbeli változása között kapcsolat mutatható ki, akkor ezt az Avarföldre eljutott aranyak sokaságára is kiterjeszhetjük. A 626 előtt vert avar kori bizánci aranyérmek eloszlása szemmel láthatóan követi az évjáradékok eloszlá-

7. kép: Konstantinápoly avar ostroma a Manasszész-krónikában

Mivel az adatcsoport az avarokhoz került aranyérmek sokaságából véletlen mintavétel útján keletkezett, bármennyire meglepően hangzik is, ez a mennyiség már elégséges ahhoz, hogy az érmei idejének eloszlásából nagy biztonsággal következtethessünk az előttünk





8. kép: Konstantinápoly ostroma egy kolostor falfestményén

sát (6. kép), ezért a fentiek értelmében nem lehet kétséges, hogy az avarokhoz került aranypénzek elsődleges forrása 625-ig valóban a bizánci évjáradékok solidusokban kifizetett része volt.

Az aranyérmek eloszlásdiagramja azt is mutatja, hogy a 626-ban elzárt konstantinápolyi aranyforrás jó negyedszázad múlva ismét buzogni kezdett, hogy aztán mintegy harmincévnyi csörgedezés után végleg elapadjon. De mert ebből az időből a bizánci-avar kapcsolatokra vonatkozó egyetlen adat a 678-as követjárás szűkszavú említése, az újabb érembeáramláshoz vezető és azt végérvényesen megszüntető okokat csak találgatni lehet.

Ha az avarok a kialakított évjáradékokat minden alkalommal és kizárólagosan vert pénzben kapták volna meg, akkor 51 év leforgása alatt 6.360.000 darab solidus került volna be a kagáni kincstár-

ba. Ez a mennyiség 25.000 kg színarany-nak felel meg, melynek napi árfolyamon számolt mai értéke 275 milliárd forint. Valójában az évjáradékok nem minden évben érkeztek meg, és ha megérkeztek, akkor azok egy részét luxusjavak – selyem, fűszer, drágakő, arany és ezüst presztízstárgyak – tették ki. Ezért a kagáni kincstár őrei a forrá-

sok adataiból kiszámítható mennyiségnél kevesebb, de még mindig tekintélyes mennyiségű aranypénz fölött rendelkeztek. Ebből részesültek az elit tagjai, de nem csak ők. Bizánci aranypénzeket ugyanis nemcsak gazdag sírokból ismerünk, hanem átlagos, sőt kimondottan szegényes mellékletűekből is. Kétségtelen tehát, hogy az évjáradékok egy része az avar presztízsgazdaság közvetlen és közvetett csatornáin keresztül eljutott a társadalom alsó rétegeihez is.



9. kép: A 626. évi ostrom során az avarok által is bevetett kőhajító gép



„Égi kincstár”

Balogh Csilla
Aranypillangók egy avar előkelő halotti szemfedeléről

Az

avarok hittek a halál utáni életben; erről tanúskodnak temetkezéseik: ezekben gyakorta megtalálhatók a túlvilági útra szánt étel- és italmellékletek, illetve halottaikat mindennapos használati eszközeikkel, fegyvereikkel, ritkábban szerszámaikkal együtt temették el. A ruházat megmaradt elemei, az ékszerek és a sírba helyezett tárgyak anyaga, technikai kivitele többnyire árulkodik arról, hogy a halott közvetlen vagy tágabb közösségében milyen szerepet töltött be; vagyis főként a vagyonosabbak, előkelőbbek temetését végzők figyeltek gondosan arra, hogy kellőképpen demonstrálják a halott egykori társadalmi rangját. A legelőkelőbbek esetében a temetésnek az ékszereken, viseleti tárgyakon és különféle mellékleten kívül egyéb kellékei is lehettek, melyek egy része közvetlenül csak a temetési ceremóniához készült.

Aranylunetta a kunbábonyi sírból (KJM, Kecskemét ©2019)

A Kárpát-medence éghajlati viszonyai és talajadottságai miatt nehéz vizsgálni az egykori, pusztuló anyagból készült temetési kellékeket. Írott források és korabeli ábrázolások hiányában többnyire csak az ásatási megfigyelésekre, formai és néprajzi analógiákra hagyatkozhatnak a régészek ezekkel kapcsolatban. Elsősorban az alapos ásatási megfigyelések eredményeként tudjuk, hogy az avarok halottaikat többnyire koporsóban temették el, amik között lábakon álló vagy láb nélküli, ácsolt ládakkal, illetve rönkkoporsókkal is számolhatunk. A ládakoporsók esetében az egyenes és a háztető alakú koporsótetőre vonatkozóan is vannak hiteles megfigyelések. Ezekon kívül kerevetszerű halotti ágy sírba helyezéséről is tudunk.

A láda, mely a halottak sírba helyezését szolgálta, nem feltétlenül csak a temetés céljára készült alkalmatosság lehetett. Néprajzi példák mutatják, hogy akár a háztartásban használt ládák is koporsóként szolgálhattak.

A máig ismertté vált leggazdagabb avar kori temetkezésből – mely a Bács-Kiskun megyei Kunszentmiklós Bábony nevű határrészében került elő, és kunbábonyi leletként került be a szakmai és a köztudatba – számos különleges olyan temetési kellék látott napvilágot, mely a közösségtől távol, magányosan eltemetett férfi kiemelkedő szerepére utal.

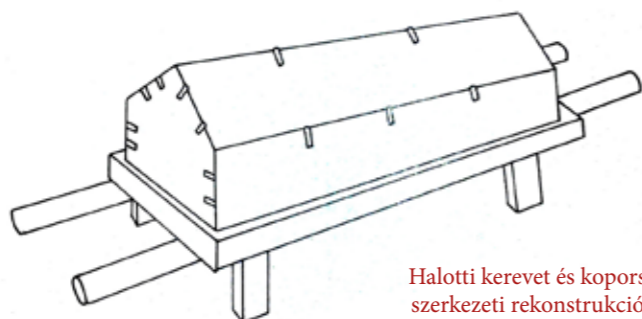


A 60–70 éves korában meghalt, a maga korában igen idősnek számító férfit aranyozott ezüstlemezekkel díszített kerevettel helyezték a sírba, mely feltehetően eredetileg is fekvőalkalmatosságaként szolgált. Ezt a temetés céljára hordozórudakkal átalakították, és háztető formájú koporsófedéllel lefedték.

A sírban ezeken kívül további olyan aranylemezek is voltak – 2-2 levél, rombusz, valamint ívelt, keskenyebb téglalap alakú –, melyek peremén apró lyukak láthatók. A lyukak elhelyezkedése azt sugallja, hogy e vékony lemezdzsombok valamilyen textil hordozófelületre lehettek felvarrva; aligha lehettek ruhadzombok, sokkal valószínűbb, hogy valamilyen halotti lepel díszítéséről van szó.

Hasonló díszítményekről elsőként Móra Ferenc egyik novellájában adott hírt; melyben a Szeged melletti Fehértó partján általa feltárt B jelzésű avar kori temető 82. sírjában lelt lemezokről így számolt be: „Igazi aranypillangók úszkáltak a sír vizében, egész marékra valókat szedtem össze a babérlevél alakú vékony ékeségekből, amelyek a szemfedelel díszíthették...”

Vékony arany-, aranyozott vagy ezüstözött bronzlemezek, melyek halotti lepel, egyes esetekben talán



Halotti kerevet és koporsófedél szerkezeti rekonstrukciós rajza a kunbábonyi sír alapján



Koporsó nyoma egy avar sírban (Felgyő-Ürmös-tanya)

1971-ben a véletlennek köszönhetően került elő a Kárpát-medence máig leggazdagabb avar kori temetkezése Kun-szentmiklós-Bábonyon, melynek feltárása és a részben szétszóródott leletek összegyűjtése H. Tóth Elvira régész nevéhez fűződik. A feldúlt férfisírból 211 db aranytárgy került elő, melyek össz-súlya 2,33 kg. A leletegyüttes 630–660 közé keltezhető.

inkább koporsó díszítményei voltak, az egykori Avar Kaganátus területéről 14 lelőhely, 52 temetkezéséből ismertek; többségében férfitemetkezésből származnak.

A lelőhelyek döntő többsége a Duna–Tisza köze északi felében helyezkedik el, abban a régióban, ahol a 7. század közepő harmadától az avar hatalmi központ volt. Ez jól tükrözi, hogy a 7–8. században a temetés során az aranylemezekkel díszített szertartási kellékek alkalmazása elsősorban a társadalmi hierarchia legfelső rétegére volt jellemző.

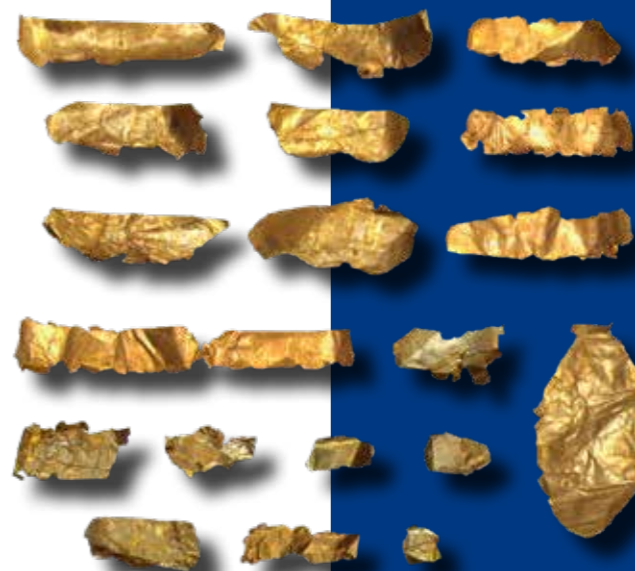
A kunbábonyiakhoz hasonló lemezdzombok általában a sírok láb felőli részéből, a lábfejek tájékáról kerültek elő, kivételes esetben a fej környékén, illetve a sírgödörök oldalai mentén találták őket. Formájuk legtöbbször a töredékességük miatt egyértelműen nem állapítható meg, néhány levél, rombusz és keskenyebb téglalap alakú. Általában díszítetlenek, de textilmintás darabokat is ismerünk a kiskőrös-vágóhídi fejedelmi-nagycsaládi/nemzetségi temető sírjaiból, melyek között háromféle – vékony, közepes vastagságú és vastag, durvább, ripszes kötésű lenyomat [a ripszes vagy bordás kötés a vászonkötés egyik fajtája – a szerk.] látszódik, amelyek a lemezek textilre préselésével keletkezettek.

A kunbábonyi előkelő sírjában, a koponya környékén további, vékony arany lemezdzombok is voltak, melyek szintén a halotti lepelre vagy a halotti ruházatra lehettek felvarrva: öt V alakú, egy vastos szárú T alakú lemez és egy nagy méretű lunetta, valamint egy aranylemezből kinyírt tű. Néhány hátoldalán nagyon finom szövésű textil, talán selyem lenyomata őrződött meg.

A T alakú veret az arcellel díszeként képzelhető el: felső része a szemeket, a szára az orrot jelképezte. Közele párhuzama Közép-Ázsiából, Ketmen-Töbéből származik.

A teljes arcot fedő maszkok Egyiptomból, míg a szemüveg alakú, valamint a szem- és szájlemez forma Elő-Ázsiából terjedt el hellenisztikus kulturális hatásként, előbb a mediterrán világba, majd onnan az időszámítás körül Közép- és Belső-Ázsiába. Kelet-Turkesztán környékén, vélhetően kínai hatásra terjedt el a fej selyemmel vagy bőrrel való burkolása, illetve a szemet és szájat takaró nemesfém lemezek egybeforrása. Az így kialakult halotti szemfedőtípus innen a népvándorlás népei révén került aztán vissza nyugatra, a kunbábonyi példa alapján egészen a Kárpát-medencéig.

A kunbábonyi leletek között találunk két, eltérő nagyságú kerek ezüstlapocskát. Ezek eredeti sírbéli helyzete sem ismert ugyan, de feltehetően mindkettő



Aranylemezek Szeged-Fehértó lelőhelyről (Móra Ferenc ásatása – MFM, Szeged ©2019)



T és V alakú arany lemezdzombok, valamint ezüstkorongok és aranylunetta a kunbábonyi sírből (KJM, Kecskemét ©2019)

halotti obulus lehetett, pontosabban azok helyettesítésére szolgálhattak. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy az egyik a szem- és orrlemezzel díszített arcellel alatt lehetett, a halott szájában.

Első pillantásra elmentmondás látszódik az aranytárgyakban gazdag temetkezés és az egyszerű ezüstlemezek között: vajon miért került ezüst éremplémezke az egyébként aranytárgyakkal túlvilági útra indított fejedelmi halott mellé; a temetést végzőknek „nem tellett” aranyéremre?

A válasz ezekre a kérdésekre talán ugyanaz lehet, mint az Afganisztán északi részén lévő Tillya Tepe néven ismertté vált kusán kori temető egyik női sírjában, a halott szájában talált ezüstéremnek. A bolygatatlan fejedelmi temetkezésekből majdnem hússzezer aranytárgy került elő. Az ezüstérmes női sírban is csak aranytárgyak voltak, a nő markában is aranyérmes tartott. Valószínű, hogy ebben a sírban és a kunbábonyiban is az ezüstérem, illetve ezüstlap esetében magának a fémnek, az ezüstnek volt megkülönböztetett jelentősége.

Ezzel még nem értünk a végére a kunbábonyi leletekben lévő, a halotti lepelhez tartozó díszek tárgyalásának. A leletek között V alakú aranylemezek és egy nagyobb, félholdforma aranylemez dísz is található, melyek talán összetartoztak; az előbbieket a félhold foghatták közre. Hasonló félhold alakú díszek Közép- és főként Belső-Ázsia néhány olyan kora középkori férfi-



temetkezéséből ismeretek, amelyeket a nomád elithez kötnek (pl. Bileqi, Galuut Suum Bayanhongor [Mongólia], Yihe-Nur [Kína]). Ezek alapján valószínűnek látszik, hogy a félholdforma nyakékek rangjelző tárgyak lehetnek. De míg azok többnyire viselésre alkalmas, valódi „ékszerek” voltak, a kunbábonyi leletben lévő vékonyka aranylemezből kinyírt, sérülékeny dísz feltehetően csak a temetés számára készült, s a halotti lepelre vagy a ruházatra felvarrva mintegy szimbolizálta az eredeti nyakdísz.

Egyértelműen nem határozható meg, hogy a gazdag avar kori sírból származó aranytárgyak között lévő négy darab, eltérő méretű, kissé csúcsos végű, vékony lemezből összeállított kúpok mik lehetnek. Felvetődött, hogy esetleg ezek is a halotti lepedészek közé tartoznak, s a halott kezét takaró lepelre voltak mintegy „halotti kesztyűként” felszerelve.

E díszes halotti leplen kívül a leletek között lévő arany-



Arany lemezdíszek a kunbábonyi sírből (KJM, Kecskemét ©2019)

gyűrűk közül hét olyan nagy méretű, hogy minden bizonnyal nem tényleges ékszerek voltak, hanem vékony lemezről a temetés számára készültek. Talán ugyancsak a halotti ceremóniában volt szerepe a teljesen feldőlt sírban talált aranyveretes szertartásíjnak, mely valószínűleg egyben méltóságjelző is volt. Az aranyveretekkel ékesített íj biztosan nem volt valódi íjként használható: az íjkar végét díszítő aranyborításon, a kialakított húrvájat nagyon távol ül az íj végétől, s ez alapján az íj egyetlen ma ismert népvándorlás kori íjtípussal sem azonosítható.

Az idős korában meghalt, magas rangú avar férfit úgy temették el, hogy földi kincseinek egy részét magával vitte...



Gazdagon díszített aranytárgyak Tillya Tepe lelőhelyről



Arany lemezdíszek, „halotti kesztyűk” és színes üvegyöngyök a kunbábonyi sírből (KJM, Kecskemét ©2019)

Kusánok

Eredetük nem teljesen tisztázott, több néppel is azonosították őket; a legvalószínűbb, hogy a belső-ázsiai jüe-csik (yue-chi) utódai. Maga a Kusán egy dinasztikus név, az öt jüe-csi uralkodó-dinasztia egyike. A Kusán Birodalom – mely kb. Kr. u. 10/40–230 között állt fent – Közép-Ázsiában, Kelet-Baktriában és az Indiai-félsziget északnyugati csücskében (mai Afganisztán, Pakisztán, esetleg India legészakibb része) terült el.

Obulus

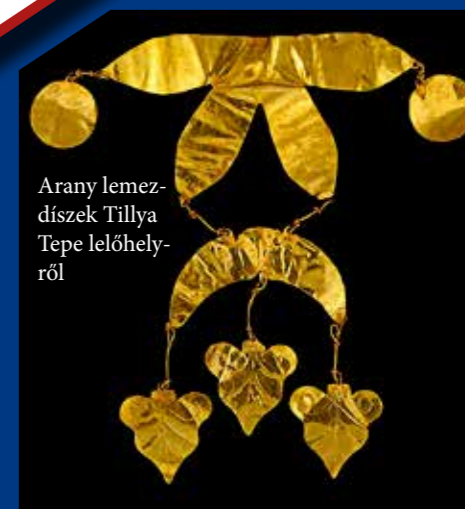
Az obulus eredetileg váltópénz, egy kis értékű ezüstpénz volt az ókori Athénban, melyet a görögök a halott nyelve alattettek Kharónnak, az alvilági Sztüx folyó révészének fizetségéül. Az obulus adása a Kárpát-medencében az avarok után a honfoglaló magyar hagyatékban is fellelhető, egészen az Árpád-korig előforduló temetkezési szokás.



Arany íjborítás a kunbábonyi sírből (KJM, Kecskemét ©2019)

Tillya Tepe

Az Észak-Afganisztánban található lelőhely feltárását 1978-ban Viktor Saranidi régész vezetésével egy szovjet–afgán régészeti expedíció végezte. A sírokból előkerült több mint húszezer aranytárgy „baktriai aranyak” néven vált világhírűvé. A leletek között lévő érmek alapján a temetkezések, melyek a kusán uralkodók sírjai lehetnek, a Kr. u. 1. századból származnak.



Arany lemezdíszek Tillya Tepe lelőhelyről

Az avar kori megoldott és fordított övek rejtélye

A temetkezési szokásokkal már igen régóta foglalkoznak a régészek, köztük az avar korszak kutatói is. Igaz, eleinte a sírleletek s bennük az avar kori tárgyak tipológiai/tipokronológiai elemzésére került nagyobb hangsúly, manapság azonban – sok egyéb mellett – a tárgyak szélesebb kontextusban, így a temetkezési szokásokban betöltött szerepe áll a kutatások középpontjában. De pontosan mik is azok a temetkezési szokások?

Mészáros Boglárka

E csoportba tartozik többek között a holtak tájolása, a sírok kialakításának mikéntje és miértje (a sírok mérete, mélysége és típusa – pl. akna, padmaly, fülke stb.), a különböző sírépítmények, koporsók használatának kérdései, a lovas temetkezések, a részleges állattemetkezések, illetve a sírban megjelenő egyéb mellékletek is (pl. étel, ital) stb.

A felsorolt elemek mindegyike a sírok vizsgálata során – jó esetben – tetten érhető, és régészeti szempontból vizsgálható. Miközben ezeket a jelenségeket tanulmányozzuk, számos információt nyerhetünk nemcsak a sírban nyugvó egyénről/egyénekről, de a temetőt használó közösség életmódjáról, hitvilágáról, társadalmáról. Lényegében minden egyes temetkezési szokás megfejtése egy-egy kirakósdarabot adhat hozzá az egykori élet minél teljesebb megismeréséhez.



Nomád harcos derekán fegyverövel egy kínai ábrázoláson

A temetkezési szokások pontos rekonstrukciója azonban korántsem könnyű feladat. Nem csupán rendkívül körültekintő és precíz ásatási megfigyelésekre van szükség mindehhez (amit a 20. század második felét megelőző munkákban a módszertani hiányosságok miatt olykor nem találunk), de a megfelelő adatok birtokában is gyakran nehézségekbe ütközik egy-egy jelenség meghatározása, a temetkezési szokás hátterének, lehetséges magyarázatainak megfejtése.

Például az avar kor temetkezési szokásainak egyik nehezen rekonstruálható és megfejtendő eleme a dísz- és fegyverövek sírba helyezése. Az ásatási megfigyelések alapján ugyanis ezek az övek időnként megfordítva és megoldva kerültek a sírokba a korszak folyamán.

Az avarok körében – csakúgy, mint több más steppei kultúrájú népnél – a férfiviselet meghatározó része volt a fegyveröv. Erre függesztették fegyvereiket, késeiket és/vagy a tűzszereszközt és más apróságokat is tartalmazó bőrtársolyukat. Az övekre legtöbbször csak egy, a medencecsont környékén előkerülő vascsat utal, azonban számos olyan temetőt ismerünk, amelynek sírjaiban bronzból, ritkábban ezüstmű-arányból készült veretek is jelzik az övet és annak sírba helyezését. A veretes övek a gazdagabb férfisírok mellékletei, de meg kell jegyezni, hogy

nem kizárólagosan a felnőtt harcosokat illette meg a díszöv, ennek bizonyítéka, hogy gyermekek (10–12 éves korig), sőt, jóval ritkábban, de nők sírjából is kerülnek elő, azonban olykor bolygatatlan férfisírokból hiányoznak. A dísz- vagy fegyverövek társadalmi rangot, de életkort is jelezhettek. A férfivá avatás egyik fő szimbóluma lehetett az említett dísz- vagy fegyverövel történő felövezés.

Az avar kori sírokban az említett övek többnyire eredeti viseleti helyzetüknek megfelelően kerülnek elő, de furcsamód van néhány olyan esetünk, amikor az övek sírba helyezésének rendellenes, különleges módja figyelhető meg.

Közel másfél évszázad óta ismertek a Kunágótán napvilágot látott kora avar kori előkelő sír leletei. A halott övét a nagyszíjvég, 4 kisszíjvég, 4 címerformájú veret, 3 kettős pajzs alakú veret és a tamgadíszes karikacsüngös bújtató jelzi. A leletegyüttest és annak előkerülési körülményeit legutóbb megvizsgáló Liska András szerint az előkerülésről szóló jegyzőkönyv

azon adata, miszerint a koponyán és két ujjpercen kívül nem maradt meg más csont a temetkezésben, alapvetően két okra lenne visszavezethető: az egyik, hogy az embercsontok a feltörő talajvíz szintje alatt helyezkedtek el, így a látványos leletek felszedése után a többi csonttal nem foglalkoztak végül a megtalálók. A másik, hogy a halott övét az elhunyt derekáról leoldva tették a sírba a váz mellé vagy a fölé. Az öv leoldását bizonyíthatja az is, hogy az övkészletben hiánytalanul megvan a 3 db kettős pajzs alakú veret, amely általában az öv hátsó, hát felőli részén helyezkedik el, s ezeket csak a medencecsontok, illetve a bordák elmozdításával lehet felszedni.

Egy másik avar kori temető, a szegvár-ormodülői 81. fülkesírjában szerencsére bolygatatlanul került elő a halott övgarnitúrája, így az övdíszek helyzetét hitelesen figyelhették meg. Szembetűnő, hogy a trapéz alakú veretek némelyike keskenyebb részével felfelé állt, és a négy veret közül három

A kunágótai sírban előkerült további leletanyag egy igazán gazdag szellemi hagyatéka lehetett. A halottat két lovával temették el, ezt a sírban talált zablá és a préselt lószerszámdíszek is mutatják. A halott mellől még egy aranyveretes kardot, egy bizánci solidust, egy arany fülbevalópárt, nyakláncot, ezüstedényeket (füles korsó, pohár) és 8 aranygyűrűt szedtek fel. Az I. Iustinianus (527–565) érméje segítségével – amelyet az igazi solidusok mintájára az északi barbárok számára vertek, és 545–565 között lehetett forgalomban – az avar előkelő sírba helyezésének időpontját a 7. század előtt határozhatjuk meg.



Övgarnitúra (övcsat, övveretek és nagyszíjvég) Kunágótáról (MNM, Budapest ©2019)

– amely az öv hátsó oldalán helyezkedett el – előlapjával lefelé feküdt. A veretek sírbeli helyzetére a megszokottól fordított irányban és sorrendben előkerült csat, ellenveret és nagyszíjvég ad magyarázatot. A 7–8. századi avar és germán sírokban a több mellékszíjjal is ellátott öv balról jobbra záródik, a csatpecsek többnyire a jobb alkar felé mutat, a nagyszíjvég pedig a váz bal oldalán a combcsont magasságában helyezkedik el.

A szegvári temetkezésben azonban ennek pont a fordított elrendezése figyelhető meg, sőt a nagyszíjvégnek a jobb alkarcsontok és bordák közötti helye is szokatlan. A szegvári sír esetében minden bizonnyal az övet a temetéskor fordítva csatolták föl a halott derekára, emiatt az öv lelógó része fordítva, azaz felfelé állt. Az övveretek *in situ* [azaz eredeti, bolygatatlan – a szerk.] helyzetén kívül a koporsó típusát és formáját sikerült azonosítani, így tudjuk, hogy az oromdűlői sírok többségénél is azonosított vájt vagy más néven rönkkoporsóról van szó. A sírban előkerült

Az előkelő avar férfiak díszes öveket viseltek, és ha a mindennapi viseletüknél nem is használták ezeket, az ünnepi öltözetükön biztosan helyett kaptak. A kor divatjának megfelelően az övről különböző méretű mellékszíjak csüngtek le. A lelógó mellékszíjakon – csakúgy, mint az övön – kisebb méretű és anyagú, egyszerű vagy díszesebb veretek helyezkedtek el.



A báta-furkópusztai kisszíjvég övet viselő férfialak-ábrázolás látható (WMMM, Szekszárd ©2019)



Aranyborítású gyűrűs markolatú kard Kunágótáról (MNM, Budapest ©2019)

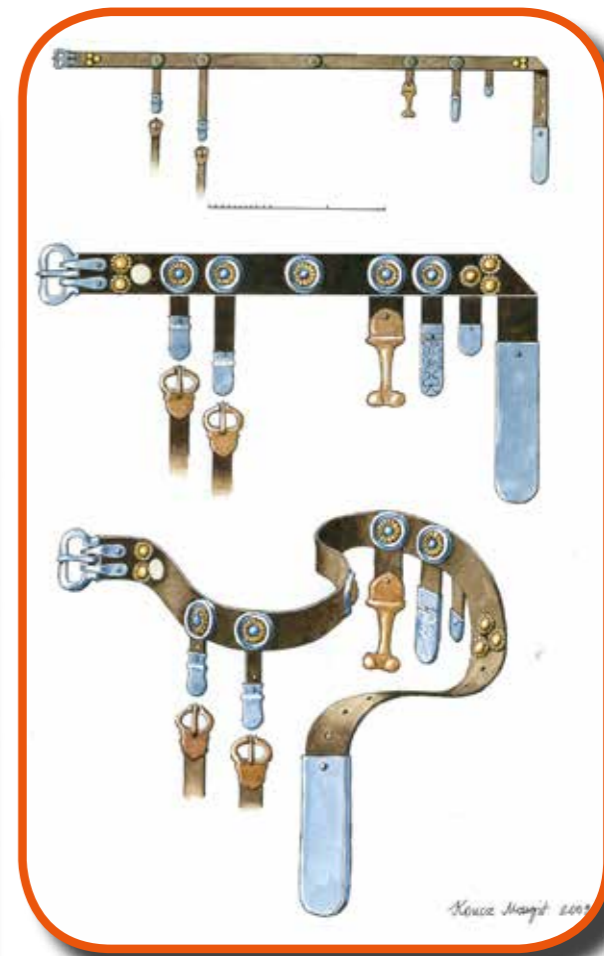
még lószerszámzat (zabla, kengyel, hevedercsat), vastőr, üveggyöngy és további vastárgyak. Emellett érdemes megemlíteni, hogy a sír aknarészében három állat részleges maradványai kerültek elő: egy borjú, egy bárány és egy felnőtt mén. A 81. sír úgynevezett alpi típusú övgarnitúrája alapján (ilyenek a nyugati Meroving világban a germán harcosok fegyveröveihez tartoztak) a kora avar korra datálható.

Szarvas-68. számú lelőhelyének 416. sírjában figyeltek meg egy ugyancsak különleges helyzetben sírba tett övet. A férfi derékvonalanál öntött, bronz övvereteket találtak, amelyek mindegyike fonákkal felfelé feküdt. Ez a jelenség a megoldott, megfordított övre utal. A sír fölé ebben az esetben valamilyen faszervezetű építményt emelhetek, mivel az akna rövidebb oldalánál 3-3 cölöplyukat tártak fel. Az emberváz sírjának koponya felőli végén külön gödörben, ellentétesen tájolva egy egész

ló váza feküdt. Emellett előkerült még a sírban a halott hátságának lószerszámzata (kengyel, hevedercsat, zabla, nyeregkápa-vasalás), a koporsó összefogására szolgáló kapcsok és az elhunyt mellé helyezett ételmellékletet jelző sertécsont. A sírleletek alapján a temetkezés a késő avar korra, a 8. századra keltezhető.

A példánk alapján jól kiténik, hogy az övek szokatlan sírba helyezési módja az egész avar korszakban megfigyelhető. Találunk tehát példát a megoldott övek sírba tételére, de arra is, hogy egyes esetekben fordítva csatolták fel az övet az elhunyt. Bár esetszámunk kicsi, mégis némi szabályszerűséget azonosíthatunk a rítus kapcsán. A felgyűjtött temetkezések mindegyike egy módosabb leletanyaggal rendelkező halottat rejtett. Érdekes, hogy mindhárom férfit lovával együtt temették el, minden bizonnyal ez is a halott magasabb társadalmi helyzetét volt hivatott jelölni. Emellett Kunágótán egy kard, Szegvár-Oromdűlőn pedig egy vastőr került elő, amelyet a férfi jobb alkarjának belső oldalához tettek, tehát a nagyszíjvéggel megegyező oldalra. A szegvári és a szarvasi temetkezések között akad még egy hasonlóság, miszerint a halottakat koporsóban helyezték örök nyugalomra. A bemutatott lelőhelyek mindegyike az országhatáron belül, a délkeleti régióban található, kettő Békés, egy pedig Csongrád megyében. Ugyanakkor érdemes hangsúlyozni, hogy az övek megoldása általános az egész steppén, a leoldott és a halott mellé helyezett kardra és tegezre számos más példánk van. Általánosságát jól jelzi, hogy a honfoglaló magyarságnál is megfigyelhető ez a szokás. A honfoglalás korának régészeti anyagát vizsgálva Révész László is foglalkozott a megoldott és fordítva sírba helyezett övek kérdésével. A halottakat ezekben az esetekben is (karosi II. temető 52. sír, karosi III. temető 11. sír, Rétközberencs-Paromdomb 2. sír, zempléni sír) igen gazdag melléklettel látták el. Ez a jellegzetesség tehát korokon és kultúrákon átívelő volt.

Annak megfejtéséhez, hogy miért oldották meg az öveket vagy miért rakták fel ezeket



A petőfiszállási avar öv rekonstrukciója (Balogh Csilla és Koncz Margit nyomán)

fordítva a halottra annak eltemetése során, a néprajzi anyagban találhatunk fogódzókat. Számos kultúrában a túlvilágot az e világi élet tükörképszerű fordítottjaként képzeltek el, így a túlvilágra is olykor megoldott vagy megfordított ruhában, megrongált felszereléssel, eredeti helyéről elmozdított fegyverekkel indították az elhunytakat. Ez a képzet tehát – a fenti példák alapján – talán az avarság hitvilágában is megjelenhetett. Az azonban továbbra is rejtély, hogy ha ez így volt, miért csak kis számban találunk erre bizonyítékokat a régészeti leletanyagban, és miért van az, hogy az említett dísz- és fegyverövek többsége mégis eredeti viseleti helyzetének megfelelően került a sírokba. A számos etnikai, kulturális, társadalmi szálból összeszövődő avarság egyes csoportjai közötti különbségek lenyomata lenne ez? Egyelőre nem tudjuk...

Alakos ábrázolások késő avar kori övvereteken

36

Avar szíjvég Tiszafüred-Majoros lelőhelyről
(DJM, Szolnok ©2019)



Fancsalszky Gábor

A késő avar kultúra a Kárpát-medence magyar honfoglalást közvetlenül megelőző időszakának legjelentősebb kultúrája. Időben e korszak határait hagyományosan a 7. század utolsó harmada/ negyede és a 9. század első negyede közé teszik. Ezen belül a kutatók egy része elkülönít közép avar (650/670–700/720) és késő avar (700–826) periódust is. A közép avar korszak meghatározása azonban ma már egyre vitatottabb, míg a késő avar kor végpontját a kutatók egy része ma már egészen közel teszi Árpád honfoglalásának időpontjához.

Avar szíjvég Zilahról (ma Románia – Zaláu)
(MJIAS, Zaláu ©2019)



37

Íjazó férfialakot ábrázoló avar szíjvég
Klárafalva lelőhelyről
(MFM, Szeged ©2019)



A késő avar korszak egyik legkarakteresebb viseleti tárgya a veretes öv, amit bronzöntvények borítottak. Ezek a bronzból öntött veretek lehetnek tömörek vagy áttörtek. Felületüket mai tudásunk szerint többnyire igen vékony ónozás („ezüstözés”), illetve aranyozás borította. A kisebb négyszögletes vagy kerek veretek gyakran a mellékszíjak [ezek az övre merőlegesen illesztve, arról lefele lógva helyezkedtek el – a szerk.] felerősítésére szolgáltak, melyeket szintén kisebb veretek és kisszíjvégek díszítettek. Gyakori volt még az öveken az úgynevezett „propeller” alakú és a lyukvédő veret is.

Az avar kori díszített övek rangjelzők is voltak. A kisebb közösségek vezetőire utalhat a veretes öv mellett a fegyvermelléklet és a lovas temetkezés, illetve ezek kombinációi is. A felövezés a statisztikai adatok alapján nem járt minden felnőtt férfinak. Az övveretek készítése feltehetően nem csak egy központi kagáni műhelyben történhetett. Saját kutatásaim alapján 12 műhelykörzetet körvonalaztam, ezek esetleg kisebb hatalmi központokra is utalhatnak.

A csatok mögötti bújtatón fűzték át az úgynevezett nagyszíjvégeket, melyek ábrázolásai, már csak méretük miatt is (ezek általában legalább 8–12 cm hosszúak) az avar (ipar)művészet legváltozatosabb forrásbázisát jelentik. Motívumkincsük legfőbb összetevői a geometrikus mintázat és a növényi ornamentika, valamint az állat- és emberábrázolás. Az állatalakok között kétségtelenül a griff az uralkodó, de nem egyeduralkodó. A griff az antik mitológia csodálénye, két típusa az oroszlán-(mezopotámiai) és a sasgriff (görög), de mindkét kultúrkörben előfordul a másik variáció is. Mindkettő az állat-

Avar szíjvég Kecel-Határdúló lelőhelyről
(MNM, Budapest ©2019)



világ ura, az egyik a földé, a másik az égé, így vált a griff a hatalom, az erő és a Nap jelképévé, a gonosz legyőzőjévé. Amennyiben igazi sasgriffet keresünk, akkor olyan ábrázolást kellene találnunk, melynek csőrös sasfeje, hegyes fülei, karmos lábai, kanyarodó farka és a mellső lábából szervesen kinövő szárnyai vannak. Az avar griff azonban csak nagyon ritkán rokonítható a klasszikus antik griffel. Ettől függetlenül avar kontextusban jelentése nyilvánvalóan hordoz valamilyen személyes, esetlegesen saját mitológiára vonatkozó utalást. Az avarok esetében egy biztosan keletről érkező népről van szó, amelynek részletes hitvilága egyelőre ismeretlen a számunkra. Ezért aztán számos megfejtési kísérlet képzelhető el, de egyik sem bizonyítható.

Az avar övveretek alakjai (így a griffek) igen gyakran nem statikus helyzetben, s nem önmagukban jelennek meg, hanem dinamikus, többalakos jelenetbe rendezve. Az összefoglaló néven „állatküzdelmi jeleneteknek” nevezett ábrázolások, kettő, három vagy akár több alakot is megmintázhattak. A háromalakos változatok közül



Oroszlánfejű griffeket ábrázoló bronzszobor Iránból

középen mindig valamilyen leroszkodó patás növényevő látható. De a jelenetekben, illetve a magányos állatalakok között további állatfajok: nyúl, oroszlán, vadkan(fej), fácán, sólyom, ló, medve, farkas, sas, galamb, hal is megjelennek.

Az övvereteken megfigyelhető emberábrázolások nagy része késő antik eredetű: portrék, ember-oroszlán küzdelem, sőt női alakok is feltűnnek. Igen kevés ezen felül a steppei hitvilágra vagy a mindennapi életre utaló jelenet. Az egyébként is megállapítható, hogy a késő avar bronzöntéses művészetben az emberábrázolás általában gyengébb minőségű, mint az állatábrázolás. S mivel az állatábrázolások nagyszíjvégek túoldalára 70%-ban növényi díszítésű, ezért nem beszélhetünk ornamentika alapján szétválasztható külön „griffes” és „indás” népről, mint ahogyan az korábban a kutatásban felmerült.

A fentiekhez hozzájárul még az is, hogy az avar kultúrát a nép vándorlása és letelepedése során számos további hatás is érte. Ezek a Bizánci és a perzsa Szászánida Birodalom, a langobardok, gepidák, a bajuvárok és frankok irányából érkeztek. Az avar övveretek mintakincsének előképeit számos anyag- és tárgytypuson is



Hátrafelé ijazó férfialakot ábrázoló díszítés egy középkori tálon (BM, London ©2019)

megfigyelhetjük: textilek (ruházat, szőnyeg stb.), fa-, csont- és kőfaragások, pénzek, díszedények, falfestmények és mozaikok, kis ékszerek és persze más népek övveretei. A különböző motívumok összevetése alapján azt állapíthatjuk meg, hogy az avar ötvösség csak ritkán lépett túl az iparművészet határain, kompozíciós sémákban gondolkozott, de mindenképpen egy sajátos helyi kultúrkört hozott létre.

E tárgyak legszebb darabjait érdemes nagyított ábrákon tanulmányozni, hiszen így sok olyan részletre figyelhetünk fel, melyek más népek művészetében nem lelhetők fel. Néhány alábbi kiragadott példánk a kifejezetten ritka, de létező egyedi minőség bizonyítéka. Azt azonban világosan le kell szögezni, hogy az alábbi nagyszíjvégek kiemelkedő színvonala és jelentősége nem nevezhető általánosnak a teljes avar bronzöntéses kultúrában.

Szeged-Sövényháza. A tárgy már méreténél fogva is (14,6 cm) kiemelkedő darab. A motívum a sorban álló griffek áttört technikájú sorába illeszkedik. A három sorban álló előrenéző, csőrös karmos, szárnyas griff nagyon jellegzetes rajzolatú, kettős keretelésük és az elválasztó rovátkolt mezők díszítése is ritkaság. A felső mezőben látható állat azonosítása nem egyértelmű, a poncolt csuklós befogón ábrázolt nyúllal együtt megjelenésük egyedülálló.

Budapest, X. Rákos 28. sír. Az oroszlános veretek legjobb minőségű darabja (8,5 cm, aranyozott). A poncolt felületen négy darab egymás alatt álló, hátratekintő, sörényes, elnövényiesedő farkú állat egyértelműen oroszlánként azonosítható. A másik oldalon szimmetrikus, kihajló, húsos levelek láthatóak.

Kecel-Határdűlő 32. sír. Az állatküzdelmi jelenetek egyedi megoldású, típusba nem sorolható darabjainak egyik legizgalmasabb példája (11 cm, aranyozott, áttört). A gyöngysorkeret iráni hatást mutat. A szembeforduló emberarcú oroszlán unikum, gondolati háttere a nagyszentmiklósi kincs hasonló ábrázolásaihoz köthető, de gyengébb kivitelben. A visszafelé néző, maga alá húzott lábú szarvastehén a szkíta hagyomány jellegzetes öröksége, ebben a formában emlékeztet leginkább az előképekre. A többi előfordulásán inkább a váll felett néző hátra, itt meg a törzs mellett. A többségi leegyszerűsített kompozíciókkal szemben a griff szárnymegoldása is a klasszikus (görög mesterektől örökölt) kép ismeretéről tanúskodik. Az egész tárgy jól jellemzi a késő avar bronzművéség véleményem szerinti legerősebb összetevőit: a szkíta hagyományon alapuló steppei állatstílust, a friss élményként jelentkező szászánida díszítőművészetet és a bizánci közvetítésű antik kultúrát.

Zilah/Zaláu (RO). Ez a tárgy is az állatküzdelmi jelenetek egyedi megoldású darabjai közé tartozik (12,2 cm,

ónozott). Készítője nem a jelenet szokásos hullámvonal-sémáját követte, hanem térkitöltést alkalmazott, és az állatalakok is jól felismerhetőek. A griffnek szabályos sascsőre van, szárnya lant alakú, a farkok is klasszikus megoldású, a karmok jellegzetesek. A szarvasnak megvan mind a négy lába, szarva messze a legjobban sikerült az összes hasonló ábrázolás közül. Menekülő mozgása lendületes és életszerű, ezzel a szászánida eredetű ábrázolási módhoz, az úgynevezett „nyújtott galopphoz” is kapcsolódik a kép (lásd a következő klárafalvai vadászejent lovát). A másik ragadozó egy farkas, a farkok rajzolatánál a mester a klasszikus sémát követte, és nem a valóságot. Különösen érdekes a háta feletti jel, amely magában véve csak érdekes lenne, de több, rosszabbul sikerült darab részletével összevetve (bár ezek száma igen csekély) esetleg mesterjegyként értékelhető.

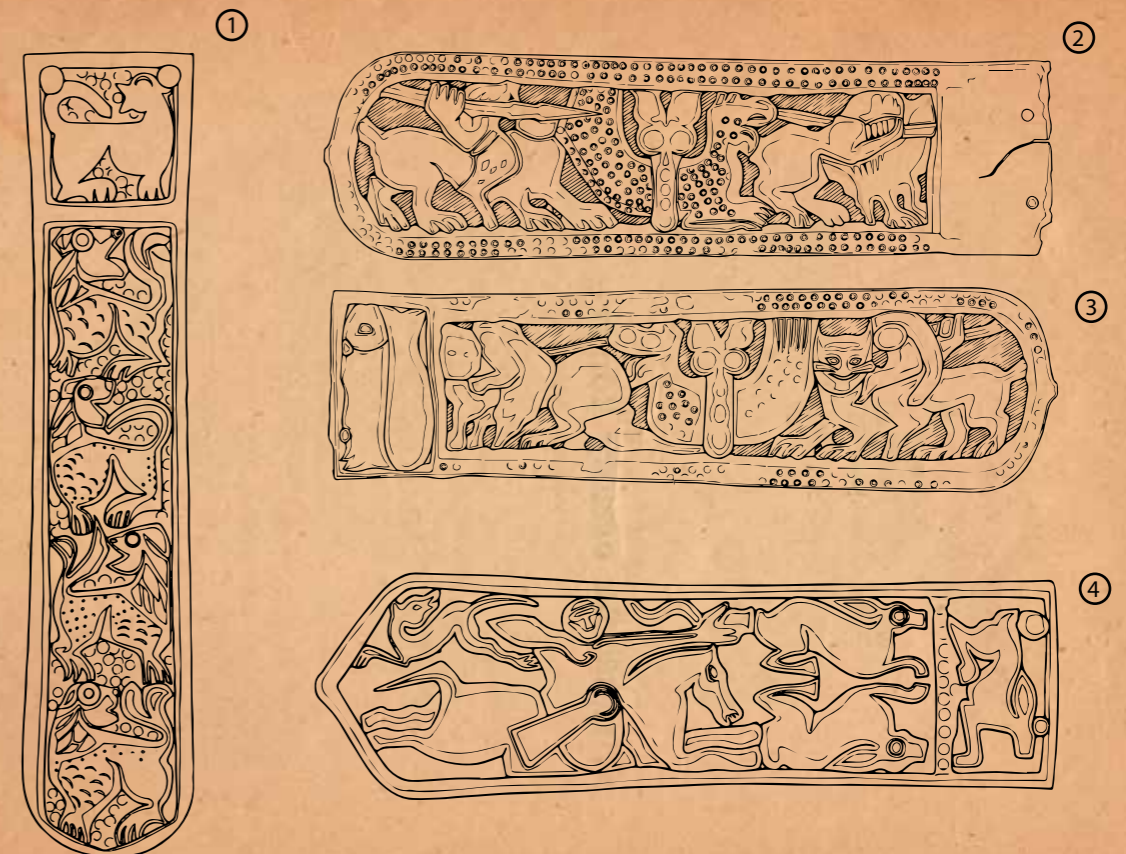
Klárafalva B. 1. sír. Az emberábrázolásos tárgyak egyik „emblematis” példánya (9,3 cm, túloldala: szvasztika formájú indák). A vadászati jelenet nagyon is indokolt lenne avar környezetben. A kompozíció

miatt mégis kérdéses, hogy egy szászánida jelenet másolatát látjuk-e itt, vagy egy avar lovast. A kisebb állatalakok közül az egyik valószínűleg kutya, a két nyúlfigura pedig ugyanazon élőlény két oldala lehet, és nem két külön állat. Az is igaz, hogy a szászánida tálakon (mint lehetséges jelenetpárhuzamokon) természetesen nem nyulakra vadásznak. További kérdés, hogy az íj alsó része vajon csak lemaradt, vagy az íj hajlása miatt a ló feje mögé képzelendő. A fentiek alapján látható, hogy még egy ilyen világos kompozíciójú és jól eredeztethető darab is mennyi részproblémát vet fel.

Bánhalom, Czebe II. vízátemelő 1. sír. A tárgy az egyik legtöbbször feldolgozott nagyszíjvég, és nem csak az emberábrázolás miatt (11,9 cm, áttört). Valószínűleg ez az egyetlen olyan övveret, amit körplasztikaként kell felfogni. Ez azt jelenti, hogy az áttörés ellenére a két oldal nem azonos, bár a részletek átgondolatlansága nem engedi meg a maradéktalan értelmezés lehetőségét. A poncolt keret felső mezőjében két halat látunk, ami esetünkben bizonyosan nem keresztény jelkép. A jeleneten két lándzsás lovas (az



Bronzkori (sasfejú) griffábrázolás a knósszoszi palota falán



- ① Avar szíjvég rajza Budapest Rákos lelőhelyről
- ② Avar szíjvég rajza Bánhalom-Czebe lelőhelyről
- ③ Avar szíjvég rajza Bánhalom-Czebe lelőhelyről
- ④ Avar szíjvég rajza Klárafalva lelőhelyről

egyik macskaarcú lovon) támad az életfát őrző pávasárkányra. A lovasok alakja jelenti a körplasztikát a két oldalon, a fejek azonban hiányoznak. A pávasárkány (a perzsa szenmurv) a tárgy mindkét oldalán a fa mögött áll. Egy saját mitológiai értelmezés esetében világosabb technikai kivitel várhatnánk. Mindezek persze éppen hogy nem a tárgy hibáira, hanem az értelmezés előttünk álló feladataira utalnak.

Ez a néhány tárgy is talán elegendő volt annak szemléltetéséhez, hogy a kulturális hatások és a lehetséges értelmezések milyen széles skáláját tudja nyújtani akár egyetlen avar kori tárgytípus is: az alakos öntött övveretek.

Elméleti [>]avarok

avagy miért „halatták ki” az avarokat a 20. században?

Szenthe Gergely

42

Hába szól mellette mind a józan ész, mind pedig a régészeti hagyatékok logikája, ma még nem tudjuk minden kétséget kizáróan igazolni, hogy az avarok megélték a magyar honfoglalást, és beolvadtak a korai magyar állam népei közé. Erre csak a természettudományos módszereken – szénizotópos (C14) keltezésen, genetikai vizsgálatokon – alapuló, modern kutatási programok keretében nyílhat majd lehetőségünk.

Mégis, az avarok „továbbélése” biztos tény, lévén, hogy korábban minden hódító érkezése után, a háborúk okozta vérvesztések ellenére is megmaradtak a Kárpát-medence korábbi lakói. Mi vezetett akkor mégis oda, hogy a 20. század folyamán elfogadott megállapítássá vált, hogy az avarok kihaltak, és helyüket az Árpád magyarjaival érkező köznép vette át?

Munkácsy Mihály *Honfoglalás* című festménye

A 19–20. század fordulóján Nagy Géza, majd a 20. század második felében László Gyula által képviselt, a „kettős honfoglalásról” szóló elmélet szerint a 7. század végén már magyar nyelvű népesség vándorolt a Kárpát-medencébe, akik rég nem látott testvéreikként üdvözölték Árpád magyarjait. Az elmélet gyenge pontja épp a főszevegben említett nemzeti romantikus felfogás, hiszen a nyelv a korai középkori hatalomépítésben valójában nem játszott fontos szerepet. Árpádék nyilvánvalóan új hatalmi rendszert építettek ki, amely felhasználta a helyi alapokat, de ezen új rendszer kiépítése során sor került nagyobb népességek áttelepítésére, a helyi hatalmi centrumok fel számolására is.

A probléma egyik tényezője egy fogalmi különbség: amikor mi az avarokról beszélünk, a 19–20. századi nemzetállami felfogás szerint az egész népet, azaz az Avar Kaganátusban élő minden embert értjük alatta. A középkorban azonban az etnikai nevet csak az elite, vagyis a politikai-társadalmi vezetőrétegre értették. A legnagyobb zavart az avar továbbélés kérdése-

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

ben tehát az a romantikus felfogás okozta, amely az Árpád által vezetett magyarságba beleértette a köznépet is, és azokat a fegyveres elittel együtt „vándoroltatta be” a Kárpát-medencébe. Az a köznép azonban, amely Feszty Árpád körképén az ökrösszekereket vezeti, valójában már a Kárpát-medencében élt, amikor Árpád és valószínűleg kis létszámú, de annál harciasabb népe megérkezett.

A zavarhoz hozzájárul az is, hogy az írott forrásokban feljegyzett adatokra hagyatkozunk akkor, amikor a leletanyagot népevekhez – vagyis, mint láttuk, egy-egy politikai egység vezetőinek nevéhez – kötjük. E logika alapján a látványos, ékszerekből, lószerszámokból, a férfiak díszöveinek vereteiből, fegyvereiből álló „avar” leletanyag eltűnése egyben az avarok kipusztulását is jelenthetné.

E tárgyak azonban valójában használójuknak az Avar Kaganátus társadalmában betöltött szerepét, helyét mutatták. Amikor a kaganátus végül



Radiokarbon-kormeghatározás

valóban részeire hullott, ezek a tárgyak pontosan e széthullás miatt tűntek el lacsacskán. Ez nem is csoda, hiszen nemcsak elvesztették jelentőségüket, de összeomlott az a hatalom is, amely készítésükhöz és használatukhoz piacot és anyagi erőt biztosított.

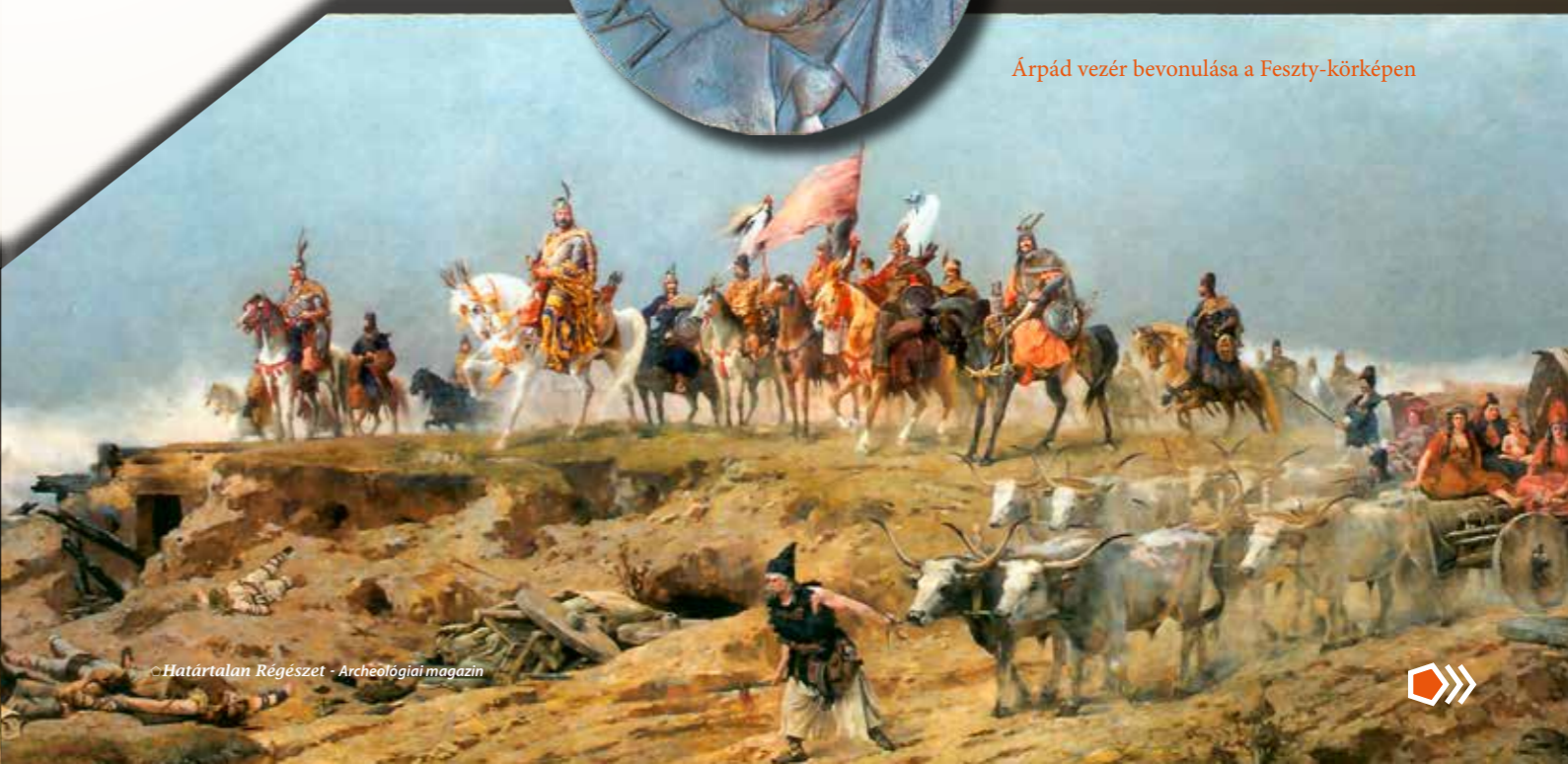
A népesség döntő többségét kitevő falusi lakosság tárgyi kultúrája, életmódja azonban nem változhatott meg számottevő mértékben. A mindennapi élethez szükséges tárgyak, edények, szerszámok készítése és használata töretlen volt, ahogyan a korábban avarnak nevezett csoportok élete is folytatódott. E mindennapi használati eszközök azonban olyan, hosszú ideig állandó formában elkészített tárgyak voltak, amelyekkel keltezés – pont az állandóságuk miatt – csak nagyon széles időhatárokon belül, legtöbbször a 8–11.

század között lehetséges. Sok olyan településsel és sírral rendelkezünk, amelyeknek a leletanyaga kizárólag ezekből áll. Esetükben sokszor szinte biztosra vehető a 9. századi keltezés. Ezt bizonyítani azonban majd csak az igen költséges szénizotópos

László Gyula (1910–1998)



Árpád vezér bevonulása a Feszty-körképén



©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

43



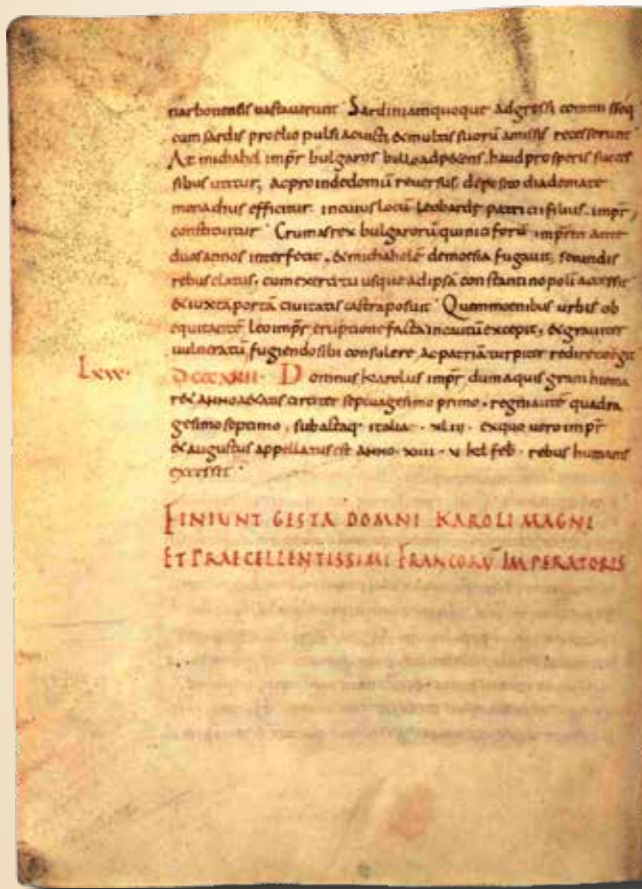


A Visegrád-Sibrik-domb lelőhely feltárása (Merva Szabina ásatása)

(C14) keltezőkkel lehet, amelyekből sajnos az avar korra vonatkozóan még csupán alig néhány rendelkezünk.

Az Avar Kaganátus tárgyi kultúrájának megszűnése tehát csak a hatalmi viszonyok átrendeződésének a jele, ami mögött a népesség nyilvánvalóan akkor is nagyrészt a korábbi alaplakosság maradt, amikor már a politikai-hatalmi rendszer változása miatt nem neveztek többé avarnak őket.

Más szempontból is elvi hibát követ azonban el az, aki a Karoling hadjáratokkal, majd az avarok politikai, katonai alávetésével határozza meg az avar korszak végét. Hiába szűnt meg ugyanis ekkoriban az Avar Kaganátus politikai önállósága, ez nem jelentette a kultúra felbomlását, sőt, még csak az avar hatalmi szervezet végét sem. Az *Annales Einhardi* (az eseményeket a Karoling Frank Birodalom szemszögéből évente feljegyző történeti munka, évkönyv) feljegyzéséből tudjuk, hogy az avarok követei még „avarként”



Annales Regni Francorum, a Karolingok hivatalos udvari krónikája

jelentek meg a 822-es frankfurti birodalmi gyűlésen egyéb, alávetett népek sorában. Ez pedig a korabeli, nem etnikumokban, hanem politikai hatalomban és függésben gondolkodó világban azt jelentette, hogy a követek egy alávetett, azonban saját előkelői által vezetett avar hatalmat képviseltek.

Az avarság önállósága a 830-as évekre azonban valóban végleg megszűnhetett. Ekortól már nem említik őket népként, és tudjuk, hogy ugyanekkor a Pannonia Superiornak nevezett területre, amely a Dunántúl északabbi felével azonos, a Dunán keresztül bolgár hadak törtek be. Bár korábban a Duna-Tisza köze lehetett az Avar Kaganátus központja, ekkoriban már itt sem lehetett olyan „avar” erő, amely vissza tudta volna verni a bolgár támadást. Eszerint e terület már az al-dunai bolgár kánság érdekszférájába tartozott, ha a közvetlen hódítás a földrajzi távolság miatt nem is terjedhetett túl a Maros felső folyása menti, fontos sólelőhelyek környezetén.

Valószínű az is, hogy az Avar Kaganátus területei legkésőbb a 830-as, 840-es évekre különféle „kiskirályok” között oszlottak meg. A dunántúliak közül néhányat név szerint is ismerünk. A 840-es évektől itt Priwina, majd fia, Khezil voltak az urak; a Dráva–Száva közben egy ideig Braszlav, Dalmáciában és Isztriai-félszigeten pedig egy Borna nevű „dux”, azaz herceg. Nevük fennmaradása éppen a Karoling birodalomtól való függésük következménye. Ezzel szemben – mivel kívül esett a Karoling hatalom látókörén – semmi adatunk sincs arról, hogy ki uralta például a ma már egyre jobban ismert visegrádi központot, amely-



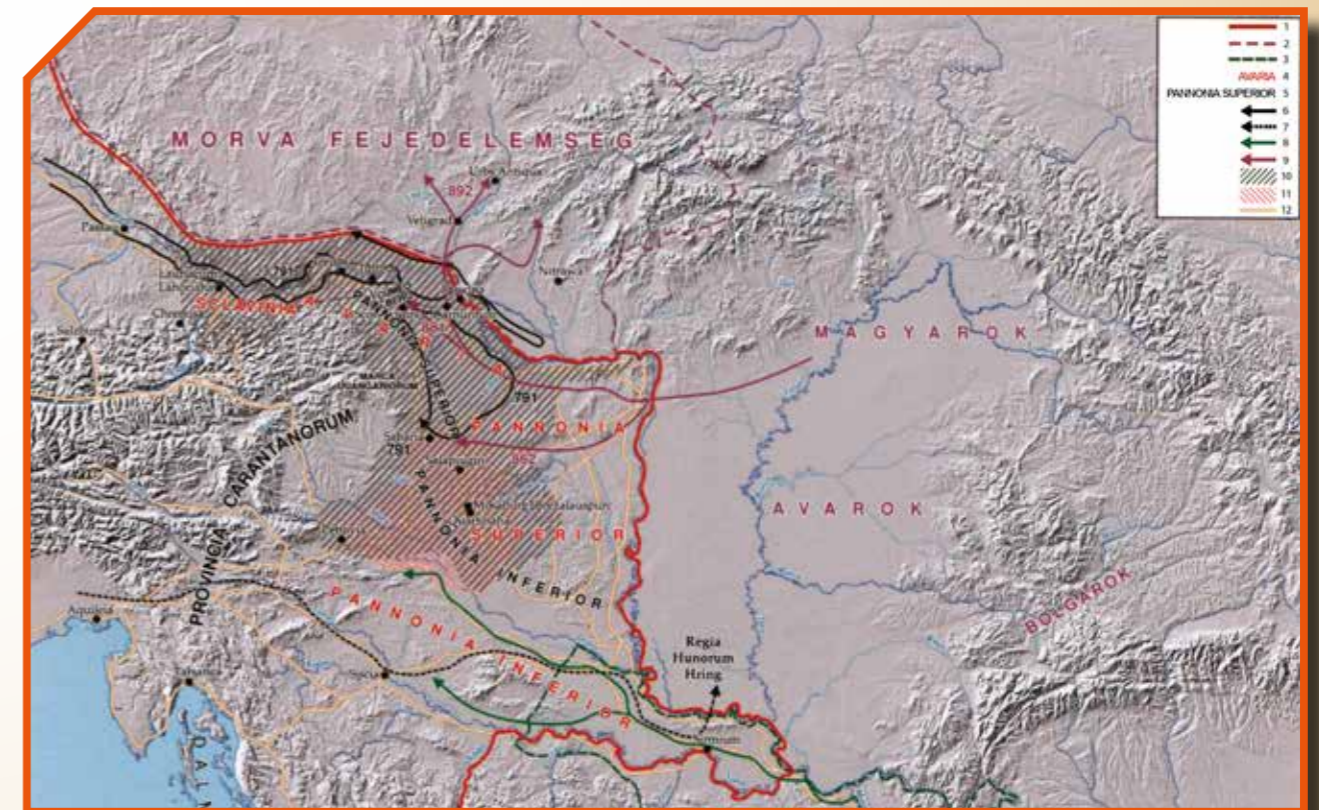
Borna dux emlékműve Horvátországban

nek létrejött valószínűleg az avar kor utolsó évtizedeibe nyúlik vissza. Ugyanakkor nem lehet kétségünk afelől, hogy a Kárpát-medence keleti felében is hasonló urakkal kell számolnunk. Közülük a délebbiek és az erdélyiek – kiváltképpen a Maros mentén lakók, ahonnan sűrű késő avar kori megtelepedést ismerünk – nyilván erősen függtek a bolgároktól, az északabbiak kevésbé.

Mindezek alapján valószínű, hogy a több kutató által a mai napig a Karoling hadjáratokig, 800–810-ig keltezett avar régészeti leletanyag való-

színűleg a 9. század közepéig fennmaradt a 9. század közepéig. Ez után azonban eltűntek a jól keltezhető tárgyak.

Az avar továbbélés bizonyításának egyik utolsó, régészeti gátja, hogy valóban alig néhány olyan települést vagy temetőt tártak fel eddig a régészek, amely az avar korban indult, majd folyamatosan használták azt a magyar honfoglalást követően is. Ez természetesen részben csak látszat, melynek oka az a viselkedési mód, hogy az ember a tárgyait, a környezetét nem változtatja meg egyik napról a másikra, sőt,



A Kárpát-medence a 8–9. század fordulóján és a 9. század első évtizedeiben (Szöke Béla Miklós térképe nyomán)

1. A Karoling birodalom határa
2. A Morva Fejedelemség határa
3. A Dunai Bolgár Fejedelemség határa
4. A Karoling-közigazgatás, kb. 800–828
5. A Karoling-közigazgatás, kb. 828 után
6. Nagy Károly 791. évi hadjáratra
7. Erich friauli örgróf avar hadjáratai (795–797)
8. Bolgár hadjáratok (827–829)
9. Korai magyar hadjáratok (862, 881, 892, 894)
10. Keleti frank régészeti emlékek elterjedési területe
11. Mosaburg grófság törzsterülete és vonzáskörzete
12. Római út



megszokott világához általában kitartóan ragaszkodik. Ha úgy is tűnik, hogy egy település vagy temető használata megszakadt az avar kor végén, valószínű, hogy a környéken élő emberek élete még jóval később is a megszokott kerékvágásban zajlott. Míg a vezetőréteg lecserélődött, vagy talán alkalmazkodott a körülményekhez – azaz „átöltözött” –, addig a falusi népesség kultúrája sok-sok évig, több generáción keresztül változatlan maradhatott. E települések utolsó időszakára már a magyar honfoglalás utánra is kiterjedhetett, csak éppen látványos, keltezhető tárgyak hiányában ez legtöbbször bizonyíthatatlan.



Krum bolgár kán (803–814) 14. századi ábrázolása a *Manasszész-krónikában*

Mégis, a régészeti hagyatékban számos jel utal az avarok továbbélésére. A régészeti kutatás módszereivel lehetőség nyílik arra, hogy két időszak közötti folyamatosságot azok társadalmának, településeinek, hatalmi viszonyainak rendszere közötti hasonlóságok alapján vizsgáljuk. Ehhez persze mindkét korszakból számos megfelelően feltárt, dokumentált és tanulmányokban, kötetekben közreadott lelőhelyre és leletre van szükség.

Nos, a késő avar kori Avar Kaganátus és a korai magyar rendszer között megfigyelhető egy sor olyan kapcsolat, amely nem magyarázható másképp, mint az avar kori népesség, településrendszer, a centrumok és a közlekedési hálózat fennmaradásával. Ez esetben Árpád magyarjai magától értetődően élhettek azzal a lehetőséggel, amelyet a helyben talált struktúrák jelentettek hatalmuk megszilárdításában. Így az avar kori alapok nagyban hozzájárulhattak a Magyar Fejedelemség világának kialakításához.

Számos jel utal arra, hogy a településrendszer és az úthálózat súlypontjai a 7. század végétől a 12. századig állandóak voltak. Ez természetesen csak ab-

ban az esetben lehetséges, ha a fontos településközpontok helyében, a termelési viszonyokban és talán a különféle áruk elosztási rendszerében nem állt be komoly változás ez idő alatt.

A magyar hódítók biztosan figyelmet fordítottak a stratégiai jelentőségű nyersanyagokra és az útháló-

zat csomópontjaira is. Az avar korban már kialakultak a somogyi kohótelepek, amelyek a legújabb kutatások alapján a korai Árpád-korban is folytatták a termelést. Az Erdélyi-medencében az avar korban valószínűleg már termelés alá vont sólelőhelyek indokolhatták a magyar megtelepedést. E nyersanyagok szál-

lítása azután olyan útvonalakon zajlott, amelyek az avar korban létrejött csomópontokon keresztül haladtak. Emiatt a korai magyar állam bizonyos világi és egyházi központjainak (Zalavár, Visegrád, Szekszárd, Kalocsa stb.) elhelyezkedése a késő avar kori és 9. századi települési központok és az ezeket összekötő úthálózat alapján magyarázható.

A folyamatosság legnyilvánvalóbb jelei a településrendszerben, a falvak jellegében és a táplálkozáskultúrában azonosíthatók. A késő avar kortól a korai Árpád-korig terjedő időszak népessége lényegében ugyanazokat az edénytípusokat, és szinte állandó összetételben használta. A cserépbográcsok, sütőhangok és mindenekelőtt a fazekak formája is igen lassan változott, ami a fogyasztott fogások receptjeinek, ízvilágának állandóságára utal. Mindezek azt is bizonyítják, hogy a Kárpát-medencei népesség szellemi kultúrája is fennmaradt, és nyilván alapul szolgált a 10–11. században létrejövő, korai Árpád-kori társadalom kialakulásához.



Pópity Dániel

Jurtától a boronaházig

Avar kori falvak a dél-alföldi településkutatás tükrében

A keleti sztyepről érkező és a Kárpát-medencében 567/568-ban megtelepedő avarság településtörténetének alapvetően két forrása van: a temetők és a települések. Ezek kutatását egy sajátságosan negatív tendencia jellemzi évtizedek óta. Általában igaz ugyanis, hogy a kor emberét temetkezésekből ismerjük elsősorban. A falvak, települések feltárásainak régészeti értékelése messze elmaradt a sírhelyek, temetők leleteinek bemutatásától. E tény kialakulásának hátterében egyszerűen az áll, hogy a gazdagabb sírleletek feldolgozásra csábító leleteivel ellentétben a településkutatásokon kevésbé látványos leletek kerülnek elő. A temetők feldolgozásának túlsúlya azonban ezzel sajátos, féloldalas helyzetet eredményezett a magyar régészeti kutatásban, annak ellenére, hogy avar kori településrégészeti kutatások az elmúlt években hatalmas mennyiségű adatot hoztak a felszínre, köszönhetően a nagy- és kisberuházások sokaságának. Ez az állítás a vizsgálatunk tárgyát képező dél-alföldi területekre is

igaz. Az előkerült települési objektumokból származó, és rendszerint nagy tömegben előkerülő tárgyak (edénytöredékek, állatsontok, szenült magvak, különféle használati tárgyak) viszont nélkülözhetetlen forrásértékkel bírnak az avar kori népcsoportok hétköznapi életéről. Ezzel kapcsolatban elég csak arra utalni, hogy a településeken olyan tárgytipusok is használatban voltak, amelyek sírba soha nem kerültek. Általuk lehet rekonstruálni a kora középkori ember hajlékát, településeit, szűkebb természeti környezetét, megtelepedésének módját és mindezen keresztül életmódját is. A települések végső soron a hétköznapi életbe nyújtanak betekintést. Az avar népcsoportok megjelenése és a honfoglaló magyarság feltűnése között eltelt közel 300 év alatt a települések képe belső fejlődésen esett át. E változások mozgatórugója a gazdálkodási mód változása, dinamikája pedig jól tetten érhető a Maros alsó szakaszát érintő regionális kutatás eredményeképpen, amely Szegedtől Nagylakig elemezte az avar kori településeket.

Avar kori félig földbe mélyített épület, veremház rekonstrukciója (3D: Donka Gergely)



E régióban is igaz, hogy az avar nép viszonyát a tájhoz kezdetben a nomád életforma határozta meg. A nagy mobilitással rendelkező, elsősorban állattenyésztő életmódot folytató, pásztorkodó korai avar népcsoportok nem rendelkeztek állandó szállással, noha a Kárpát-medencében egységes politikai alakulatot hoztak létre. Az ideiglenes szállások sátrakból, jurtákból állhattak. Az újonnan meghódított területek azonban a földrajzi adottságok



Az avar kor első felének jellegzetes kézzel formált hombártípusa Szeged-Öthalomról (fotó: Pópity Dániel)



Jellegzetes vonalkötegdiszes késői típusú kézikorongolt fazék Mikócsa-dűlő lelőhelyről



Fűzfalevél lenyomata egy korai épület omladékából, Makói Ipari Park lelőhelyről (fotó: Pópity Dániel)



miatt csak az egyszállású legelgetésre voltak alkalmasak. Úgy véljük, hogy az állandó avar kori települések egy időben jelentek meg a Dunántúlon és az Alföldön, a 7. század első harmadában. A tanyaszerű szállások környezetében a földművelés egyre nagyobb szerepet kapott, és bár a kényelmes jurták sokáig meghatározhatták a település képét, ezek mellett azonban a félig földbe mélyített épületek, az úgynevezett veremházak váltak egyre inkább általánossá. Szeged környékén Szeged-Öthalom lelőhelyen került elő egy

ilyen korai szállás részlete. A radiokarbon-mérések alapján a 6. század végére, a 7. század első felére keltezhető település azért is jelentős, mert a környék legkorábbi temetőit is csak a 7. század középső harmadára keltezhetjük. Vagyis a terület megszállása korábban mehetett végbe, mint azt korábban gondoltuk. A 7.

épületnyomok Rákóczi-falván is előkerültek. A veremházak mérete ugyanakkor az avar kor vége felé fokozatos növekedést mutat. Az átlagosan 8 m² alapterületű veremházak mellett a 20 m²-t is elérő boronaszerkezetű épületekre, pincés gazdasági épületekre is van példa, mint azt a Makó melletti lelőhelyek mutatják. Ezek szerkezetére a rönkfák lenyomatát viselő átégett agyagtapasztások utaltak.



Oszlopszerkezetes épület fotója Batidáról



Lapos táltípus Makó-Dáli-ugarról. A közel másfél literes tálból köleskása maradványa került elő

század első és második felére keltezhető településrészletek kerültek elő Hódmezővásárhely-Batidán, Csanádpalota mellett és a Makói Ipari Park területén. Ezeknek a tanyaszerű településeknek általános jellemzője, hogy a házak, gödrök, szabadtéri kemencék és a kutak egymástól távol helyezkedtek el a környék ármentes kiemelkedésein. A fából ácsolt, oszlopszerkezetes, nyeregterős épületek téglalap alakúak voltak, a hideg elleni védelem miatt padlójukat félig a földbe mélyítették. A felmenő falak veszőből font alapra tapasztott agyagból, sárból készültek. Az átégett faldarabok alapján az épületek szerkezetére, a felhasznált nyersanyagokra is következtethetünk. Erre jó példa egy fűzfa levelének lenyomata egy fal omladékában.

A házak alapterülete általában 6–12 m² volt, a Batidán feltárt 51 m²-es oszlopszerkezetes épület viszont valamilyen speciális funkciót sejtet, amelyhez hasonló

Örlőkövek egy késő avar kori épület pincéjében, Makó-Mikócsa-dűlő lelőhelyről



A 8. és a 9. századot is megélt települések állatsontanyagának összetétele nem sokban változott a korai időszakhoz képest. Egyes települések azonban specializálódhattak, mint azt a Magyarcsanak-Börccsök-dűlőben feltárt teleprészlet bizonyítja. Itt például kimagasló volt a lócsontok aránya.

Az avar kor második felében a mezőgazdaság szerepe egyre jelentősebbé vált. Erre nemcsak a szentelt gabonamagvak (búza, árpa, köles) utaltak, hanem az ezek megőrzésére szolgáló őrlőkövek is. Egy ilyen kézi malomra egy Makó melletti lelőhelyen bukkantunk. Az egyik épület pincéjében egymáson feküdtek az őrlőkövek.

A településekről származó kerámiatöredékek alapján a korabeli edénykészletek is vizsgálhatók, amelyek az étkezési kultúrára, a táplálkozási szokásokra is fényt vetnek. A háziipari



Fazekas ujjlenyomatának részlete egy késő avar kori kerámián

Szabadtéri kemence feltárás közben, Szeged-Fertő lelőhelyről



Római kulcs egy késő avar kori településről (fotó: Takács Gábor)



keretek közt gyártott edények technológiai színvonala, formája, és különösen díszítésük idővel megváltozott. Az avar kor első felében kizárólag kézzel készítették az edényeket. A nagy méretű, 20–30 literes hombárok, a kisebb-nagyobb vállukban szélesedő fazekak mellett a mély és lapos tálak, ritkábban a lapos fedők és füles korsók voltak használatban. Már a 7. század első felében megjelentek a régióban a sütőharangok is. Az utóbbiak az avar kor speciális, harang alakú, felül fogófüllel ellátott balkáni-bizánci eredetű sütőedényei. Ezeket szabad tűzön használták, általában kenyérfélék sütésére. A parázssal betakart agyagharang lényegében mobil kemenceként funkcionált.

A 7. század második felétől adathozható a bizánci fémedények alakját utánzó, a szabad tűz fölé akasztható cserépbográcsok megjelenése a régióban, amelyek azonban a kései telepeken egyelőre teljesen hiányoznak. Az edények díszítése puritán, az elkent felszín ritkán vonalkötegekkel,

Egy késő avar kori katlankemencés veremház feltárás közben

Sütőharang-rekonstrukció egy késő avar kori településről



Egy avar kori veremház és egykori lakóinak maradványai feltárás közben, Makó-Dáli-ugarról



fekete festéssel, bütyökdíszekkel, bepecsételéssel, a peremet bevagdósásokkal és ujjbenyomkodásokkal díszítették. A 8. század elejétől megjelenik a kézikorongon készült, jobb minőségű kerámia, amely fokozatosan tért nyert a kézzel formált kerámiával szemben. Az edénykészlet egyszerűsödött, különféle méretű fazekak dominanciája vált jellemzővé, amelyet csupán néhány tálforma egészített ki. A sütőharangok népszerűsége azonban töretlen maradt, a típust már korongon is készítették. A technológiai váltás díszítettebb edényeket eredményezett. A díszítések között uralkodó a fésűs eszközzel besimított hullámos és egyenes vonalköteg, amelyek kombinációi akár az egész edényt beboríthatták.

valamint számos római tégladarab, illetve római falazatból kiemelt habarcsos kődarab. Ezek világosan jelzik azt az élénk interregionális kapcsolatot, amelynek egyik mozgatórugója minden bizonnyal az Erdélyből származó, az állattartáshoz is nélkülözhetetlen, fehér arany, azaz a só lehetett.



Légifotó (Nyíregyháza)

A

nemzetközi szakirodalomban a háztartásrégészet önálló régészeti kutatási irányatként már több évtizede jelen van, azonban Magyarországon még viszonylag ritkán találkozni ezzel a kifejezéssel. Nagyon nehéz ugyanis meghatározni, hogy egy adott korszakban mit nevezhetünk háztartásnak, és hogy az pontosan hogyan működhetett, hiszen a régészeti leletek által megismerhető anyagi kultúra az egykori valóság csak egy (kis) szeletét mutatja be. Nincs ez máshogy az avar kori falvak, háztartások esetében sem.

EGY AVAR CSALÁD HÁZTARTÁSA

A Kárpát-medence avar kori lakosságának nagy része a régészeti eredmények tanúsága szerint letelepült állattartó-földműves életmódot folytatott, ismert településeinek száma az utóbbi évtizedek nagyberuházásokat megelőző ásatásainak nyomán ugrásszerűen megnőtt. Ennek ellenére a feltárt leletanyag feldolgozása, és végső soron az avar kori falvakban folyó hétköznapi élet rekonstrukciója során a kutató gyakran ütközik problémákba. Szerves anyag – például fából, textilből készült tárgyak – híján eleve korlátozott információértékkel bíró leletanyaggal rendelkezünk, melyet többnyire nem a funkciójának megfelelő helyén tárunk fel. Más korszakok településeihez hasonlóan ugyanis az avar kori falvakban lelt tárgyi anyag az egykor ott élők maguk után hagyott háztartási hulladékát képezi. Ha úgy tetszik tehát, kimondható, hogy mi, telepkutatók, azt a szemetet tanulmányozzuk, mellyel elődeink a funkciójukat vesztett objektumok – házak, vermek, árkok, kutak – gödreit töltötték fel. E szeméttanyaggal a 21. századra többnyire kerámiaedények töredékeiből, illetve az elfogyasztott állatok csontjaiból áll. Szerencsés esetben egy-egy fémtárgy vagy megmunkált csonteszköz árulkodik az egykori lakosok mindennapi életének részleteiről.

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Takács Melinda

Avar kori településrészlet Székely határától

(grafika: Koncz Margit)

Késő avar kori házbelső részletének rekonstrukciója kátránkemencével

Mielőtt azonban a leletanyagot közelebbről szemügyre vennénk, vessünk egy pillantást a településen található objektumtípusokra is. Egy átlagos faluban jórészt házak, gazdasági épületek, külső kemencék, kutak, árkok, tárolóvermek nyomait tárjuk fel: egészen pontosan azokat a maradványokat, melyek ezen jelenségek földbe mélyített részeiből megmaradtak. Mivel az egykoron itt élők ezeket időről időre betemették, majd máshol ástak újakat, nehéz megbecsülni, hogy egyszerre nagyjából hány ember, esetleg hány család élhetett egy adott településen. Ugyanígy nehéz érvényes megállapításokat tenni az avar kori települések szerkezetéről is, nagyon ritkán lehet például körülhatárolni egy-egy háztartási egységet (egy vagy több ház és a hozzá tartozó, vele egy időben használt külső kemencék, tárolóvermek, kutak, árkok stb. együttese).

Légifotó (Nyíregyháza)



Kút (Nyíregyháza)



Félig kibontott kút Jókoponyával (Nyírtass)



Árok (Nyíregyháza)

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin



A régészetileg vizsgálható avar kori lakóépületek padlója kisebb-nagyobb mélységben a földbe volt ásva. E „lakógödör” mélységétől, illetve az egykori oldalfal feltételezett magasságától és anyagától függően beszélhetünk veremházakról, gödörházakról és boronaházakról. Ezek alapterülete nehezen határozható meg, a földbe ástott részeik nagysága mindenestre ritkán haladja meg a 20 négyzetmétert. Felmenő faluk tapasztott sövény, esetleg deszkából épített boronafal lehetett, tetejüket 2–6 oszlop tartotta, szalmával, náddal borított fadorongokkal fedhették őket. A házak egyik sarkában agyagból



Agyagkemence kibontva (Nyíregyháza)



Házak (Nyíregyháza)

Házak (Nyíregyháza)



Agyagtrögökkel épített kemence maradványai (Nyíregyháza)

tapasztott vagy kőből épített kemence szokott elhelyezkedni, amely egyaránt szolgált főzőalkalmatlanságként és „kályhaként” is.

Az épületek között feltárt, szabadban álló kemencék és a hozzájuk kapcsolódó „előterek” gyakori előfordulása bizonyítja, hogy a sütés-főzés egy részét, a szárítást, pörkölést, illetve sok esetben a gabona őrlését is külön épületben oldották meg.

Az avar kori településeken vagy közvetlenül azok mellett gyakran tárnak fel árkokat, sok esetben árokrendszereket, melyek összetett funkcióval bírhattak: kialakításuknál fogva kerítő-elhatároló szerepet tölthettek be, emellett



Sütőharang töredékei az egyik ház padlóján (Nyíregyháza)

bizonyos esetekben gondosan megtervezett vízgyűjtő-vízvezető rendszerek meglétéről tesznek tanúbizonyságot, ami a korszak fejlett gazdálkodásáról árulkodik.

Mint fentebb említettem, az avar településeken előkerült leggyakoribb leletanyagot az egykori főzőedények töredékei teszik ki, így a régészeti telepkutatás kronológiája is ezekre a tárgytypusokra támaszkodik. Az avar kori fazekak esetében nemigen beszélhetünk formai változatosságról. Az edényeket korszaktól függően kézikorongon – agyaghurkákból felépítve, majd azokat összekorongolva – vagy korong nélkül készítették. Szintén kézzel készítették az avar kori települések egy másik „ikonikus” kerámia típusát, a sütőharangot, melyet lepénykenyér készítésére használtak. Hasonló edények, elsősorban a Balkánon, a mai napig is előfordulnak. A szabadtéri főzésről-étkezésről a cserépbográcsok töredékei tesznek tanúbizonyságot.

A korszak régészeti kutatásának egyik gyorsan fejlődő iránya az egykori avar települések vizsgálata, az utóbbi évek kutatásai számos új ismerettel bővítették az avarok házairól, kemencéiről, gazdasági épületeiről alkotott képünket, s ezek révén ma már jóval többet tudunk arról is, hogy miképp működött egy avar család háztartása.



Ugyanezen sütőharang füle restaurálás után



Korongolt fazék (Kisvárda)



Korongolt fazék (Nyíregyháza)



Egy ráköcsözött avar kori boronaház felülről

Kondé Zsófia és Váczi Gábor tervje alapján (3D: D: Donkai Geréky)

„mert a bor szaporodtával mindnyájan részegesek lettek”

Az avarok borfogyasztásáról

Felföldi Szabolcs

56

„Az avarokat erőszakkal teljesen megsemmisítették a bolgárok. Krum pedig megkérdezte az avarok közül ejtett hadifoglyokat: »Mit gondoltok, mi miatt bukott el ura(ikodó)tok és egész népetek?« S (erre azt) válaszolták, hogy: »Elszaporodtak az egymás elleni vádaskodások, s elpusztították a legderekabb és legértelmesebb férfiakat, aztán nem igaz úton járók és tolvajok lettek a bírák szövetségesei, továbbá volt részegeskedés, mert a bor szaporodtával (szinte) mindnyájan részegesek lettek [...] Ezekből fakadt a mi bukásunk.« ... Az avarokat pedig, mint már említve volt, mind teljesen megsemmisítették.”

Az avarok bukását kiváltó okok között az előkelő harmadik helyen a részegeskedést, a borivásnak az avarok körében történő rohamos terjedését emelte ki a bizánci szerző. Mivel a bizánci krónikás hagyomány sohasem rest a klasszikus görög-római vagy

A középkori bizánci Szuda-lexikon egy címszava meglepően szabatos stílusban ír a dunai bolgár fejedelemnek, Krumnak a 9. század elején a Kárpát-medencei avarok ellen lezajlott, sorsdöntőnek tartott hadjáratáról. A krónika szerzője feljegyzi az egykor jóval fényesebb napokat megélt avarok bukásának okait is:

a korai keresztény irodalmi előképekből meríteni, egyes történettípusokat, magyarázatokat akár sok száz évvel korábbi művekből egész egyszerűen áttemelni, így teljes egészében ebben az esetben sem zárhatjuk ki annak a lehetőségét, hogy a művét az avarok katonai vereségét követően jó néhány száz évvel később összeszerkesztő erényes bizánci szerző itt is csupán egy előképet (úgynevezett reminiscenciát) vagy nem bizonyítható, de széles körben elterjedt kétséges magyarázatot (úgynevezett toposzt) illesztett a művébe.

Jogos kérdés ezek után, hogy vajon van-e bármiféle lehetőségünk igazolni vagy megcáfolni a Szuda-lexikon avarokra vonatkozó adatát, azaz hogy igazat mondhatott-e a szerző, s valóban lehetett-e az egyik oka az avarok bukásának a túlzott borfogyasztásuk, vagy pusztán egy reminiscenciát/toposzt kell látnunk a történetben.

Egy dolog egészen bizonyos: azt, hogy az avarok mértéktelen borfogyasztása okozhatta-e – legalábbis részben – az Avar Kaganátus bukását, teljeskörűen bizonyítani valószínűleg soha nem fogjuk tudni. Amit viszont megtehetünk

a kérdéssel kapcsolatban, az két kérdés megfogalmazása: egyrészt megvizsgálhatjuk, hogy az alkohol mértéktelen fogyasztásának volt-e történelmformáló hatása más esetekben (más népeknél, más történelmi időszakokban), tehát, hogy az elvi lehetősége meglehetett-e annak, hogy az avarok bukásához akár ilyesmi is hozzájárulhatott. Másrészt megvizsgálhatjuk azt is, hogy az avarok egyébként valóban fogyaszthattak-e bort (vanak-e erre vonatkozóan adataink), s ha igen, akkor milyen mennyiségben. Azaz a bizánci szerző legalább erre az információra alapozhatta-e a munkájában az említett magyarázatot?

Az első felvetésre viszonylag könnyű választ adni. A világtörténelemben – ha nem is teljes népek esetében – de előkelők, fejedelmek és királyok esetében valóban megfigyelhetjük, hogy a részegeskedés/alkoholizmus bizony eredményezhetett komolyabb politikai változásokat is. Nagy Sándor halálát és ezzel óriási birodalmának részekre szakadását nagy valószínűség szerint a makedón uralkodó mértéktelen borfogyasztása okozhatta, de a mongol világbirodalom alapítójának, Temüdzsinnek (Dzsingisz kánnak) szinte az összes fia is – legalábbis egyes vélemények szerint – rendkívül sokat ivott; legkisebb fia, Toluj például – a mongol kori perzsa történetíró, Dzsuvajni szerint – konkrétan az alkoholizmusába halt bele. (Bár van olyan nézet is, mely szerint csak rossz fényben kívánták bemutatni a mongol fejedelmeket.)

A neves történész, Váczy Péter véleménye szerint a bizánci szerző passzusa lényegében politikai célt szolgál, mert alapos a gyanú, hogy az avar foglyok vallomását voltaképpen Krum bolgár kán törvényeihez igazították utólag, amelynek harmadik pontja épp az iszákosság megakadályozására született, s lényege, hogy országában minden szőlőtőkét ki kell irtani!

A *Mongolok Titkos Története* című műben több részlet is szól a mértéktelen ivászatról: „Amikor a táltosok megkezdték varázslataikat, Toluj herceg kiitta a varázslóvizet. Egy darabig csak ült, majd megszólalt: Részeg lettem... Míg részegségemből magamhoz nem térek, fejedelmi bátyám viselje gondját öccseinek. [...] Mindent elmondtam. Megrészegedtem – mondotta. Kiment, és meghalt. Hát így történt.” A mű végén Dzsingisz legidősebb fia és utóda, Ögödej így nyilatkozik: „Viszont, amikor fejedelmi atyám trónjára ültettek engem, s rám rakták rengeteg birodalmát, hibát követtem el, mert hagytam, hogy legyőzzön engem a borital.”



Aranypohár Bócsáról (MNM, Budapest ©2019)

Mindez – valamilyen formában – akár hozzá is járulhatott az egységes Mongol Birodalom részfejedelemségekre szakadásához, s Dzsingisz korábbi koncentrált hatalmának felaprózódásához is. A sort hosszasan lehetne folytatni. Ha az avar nép egésze tehát esetleg nem is ivott mértéktelenül, de a vezető rétege vagy csak a kagán maga igen, akkor ez akár önmagában is elegendő lehetett az állam meggyengüléséhez.

Írott források híján a második kérdésre csak a régészeti adatok segítségével kísérlehetünk meg választ adni. Úgy gondolom, hogy az egy percig sem lehet kétséges, hogy az avarok ismerték a bort, sőt fogyasztották is azt. Az Európában 557-ben megjelenő avarság Kelet-Belső-Ázsiából már eleve egy olyan vidékről indult el nyugat felé, amely régió számos olyan területtel volt szomszédos, ahol már évszázadok óta ismerték az egyébként a Mediterráneum vidékéről odaszármazott szőlőtermesztés és borkészítés fortélyait (Hexi-korridor, a Tárim-medence, s benne többek között Vér Márton kutatásai alapján különösképp Turfán és Khotán környéke stb.). De nem csupán az avar vándorlás kiinduló területei voltak ilyenek, hanem azok a vidékek is, melyeken ezek a csoportok átvonulhattak a 6. század közepén: így a Ferghánai-medence, Észak-Afganisztán, Kazahsztán, Üzbegisztán bizonyos vidékei.

A végül a Kárpát-medencébe beköltöző avarság a Dunántúlon az évszázadokkal korábbi római hódításnak, illetve a keresztény-

57

ség elterjedésének köszönhetően egy több száz éves borkultúrával rendelkező területen rendezkedhetett be, de a Délvidéken, pl. *Sirmium* (a mai Szévaszentdemeter) környékén is minden bizonytalanság nélkül minden év századok óta természetesen szőlőt és készítették bort (a szerémségi borok még a későbbi középkorban is nagyon kedveltek voltak), a Balkán-félszigetről nem is beszélve, hiszen az avarok egészen Bizánc 626-os ostromáig kisebb-nagyobb megszakításokkal szabadon „kószálhattak” olyan komoly balkáni bortermő vidékeken, mint pl. Thesszaloniké környéke.

Az tehát kizárt, hogy az avarok ne ismerték volna a bort, és ne éltek volna vele. Az viszont egy másik – s jóval nehezebben megválaszolható – kérdés, hogy maguk állítottak-e elő bort. Amit jelenleg az avarok gazdaságáról tudunk, az arra mutat, hogy a Kárpát-medencébe költözésük pillanatában még nagy valószínűség szerint nomádnak tartható csoport a vidék földrajzi-éghajlati körülményeihez alkalmazkodva idővel már hagyományos letelepült életmódot folytatott, amibe akár a szőlőtermesztés és a borkészítés is beletartozhatott (nyilván az arra alkalmas területeken). Ugyanakkor borkészítésre utaló avar kori építmény nem ismert, de a borászattal valamilyen formában összekapcsolható tárgyak közül is csupán három szőlőmetszőkés ismert a Morva folyó partjáról, Morvaszentjánosból avar kori (talán 9. századi?) leletgyűjtésből.

Ami viszont azonosítható az avar kori régészeti leletanyagban az az antikvitás és a kora középkor teljes időszakában a bor tárolásával és kereskedelmével kétségkívül kapcsolatba hozható, alapvetően mediterrán eredetű (de például a Fekete-tenger

Müller Róbert kiemelkedő fontosságú munkája, a mezőgazdasági vaseszközök kelta kortól a török korig tartó összefoglaló elemzése szerint a mosonszentjánosi szőlőmetszőkés bár a Kárpát-medencei szőlőművelés kétségtelen bizonyítékai, de vélekedése szerint arra is rámutatnak, hogy a késő népvándorlás kori szőlőművelés nem tekinthető a korábbi római kori szőlőkultúra közvetlen folytatásának, mivel az említett három metszőkés ismeretlen a római kultúra itteni anyagában.



A kunbányi amfora (KJM, Kecskemét ©2019)

vidékén is gyártott) kiemelkedően fontos lelettípus, az amfora. Az avar kori amforák összefoglaló vizsgálatát nemrégiben elvégző Hárshegyi Piroska és Csiky Gergely arra a következtetésre jutott, hogy e tárgyípus – kis esetszáma miatt is – korántsem volt széles körűen elterjedt az avar kori Kárpát-medencében (szemben az avar kort megelőző római vagy császárkori szarmata időszakokkal).

Az összesen 7 db amforalelet alapján az avarok esetében ezek a tárgyak tehát nem szolgálhattak rendszeres, kereskedelmi szállítóeszközként. Sírokba kerülésüket leginkább az avar társadalom temetkezési szokásai és társadalmi reprezentációja határozhatta meg. Nem mellesleg egy részük (így a legismertebb és a legnagyobb méretű, mintegy 53 liter űrtartalmú kunbányi amfora) esetében sokkal inkább az valószínűsíthető, hogy nem bor, hanem olívaolaj tárolására szolgálhatott. Végleges választ azonban erre a kérdésre csak speciális természetudományos kutatások – így például üledékvizsgálatok – adhatnának, de erre mindeddig egyetlen avar kori amforalelet esetében sem került még sor.

Ideiglenesen talán bort is tárolhattak olyan romlandó anyagú tárgyakban is, mint a favödörök, melyeknek fémből készült alkatrészei elő-előfordulnak avar temetőben is. (Különösképp gyanúsítható valamiféle nemesebb, értékesebb folyadék tárolásával például a zamárdi temető egyik különösen díszes fémlemezettel bevont vödörlelete.)

De fokozottan összefüggésbe hozhatók a bor fogyasztásával azok a fémből – zömében ezüstből és aranyból –, illetve üvegből készült edé-

nyek: így kancsók, poharak, ivókürtök, melyek zömével a korai avar korszak előkelő/arisztokrata sírjaiból jól ismertek, de majdnem kizárólagosságot élveznek a késő avar kori nagyszentmiklósi fejedelmi tárgygyűjtésben is. Nyilvánvalóan nem lehet kizárni azt sem, hogy e fém- és üveggancsók, az üveg- és a fémveretes szarukürtökbe nem bort, hanem valamilyen más italt tölthettek (pl. valamilyen kumisz jellegű erjesztett folyadékot?), különösképp az avar kor első időszakában. De talán nem ördögtől való felvetés arra gondolni, hogy a környező kultúrákat, így akár a bizánci civilizációt, akár a Merovingokat előszeretettel utánzó, vagy szebb szóval talán őket követő avarság – legalábbis annak társadalmilag legelőkelőbb rétegei – a borivás szokásában is követték példaképeiket, különösképp a kései avar korban.

Annak eldöntése, hogy ez a szokás mennyiben csak az előkelőkre korlátozódott, vagy fogyasztottak-e bort az avar társadalom szélesebb rétegei is (ahogyan azt a *Szuda-lexikon* sugalmazza), roppant nehéz, hiszen bár egy-egy értékes üveg- vagy fémedényt elvileg csak a legelőkelőbbek engedhettek meg maguknak, mégis vannak olyan eseteink is, amikor egy látszólag korántsem kiemelkedően gazdag leletanyaggal bíró temetőből kerül elő idevonható emblemikus lelet. A Kürti Béla által feltárt, és általam feldolgozás alá vont kiskundorozsma-sziksósfürdői temető 5. női sírjából nem különösebben gazdag leletkörnyezetből (egy bronzból készült gyöngycsüngős fülbevalópár, egy vascsipesz, egy dinnyemag alakú gyöngy és egy kis agyagedény mellől) egy szinte teljes épségben fennmaradt üveggancsó került elő. E tárgy tehát – amelyből jó eséllyel jóval több mint ezer éve bort tölthettek – arra mutat, hogy akár a kevésbé előkelők is hódolhattak a borfogyasztás szokásának.



A kiskundorozsmai 5. sír üveggancsójának archeometriai vizsgálata

Ráadásul jóval olcsóbb anyagokból, így égetett agyagból készült korsó- és pohár típusok sorát ismerjük az avar régészeti anyagból, amelyekből ugyancsak könnyedén fogyaszthattak akár alkoholt is, arról nem is beszélve, hogy az esetlegesen fából vagy bőrből (vö. bortartó iszák stb.) készült idevonható tárgyakról azok sírokban történő lebomlása miatt még csak elképzelésünk sincs.

Mintegy 25 évvel ezelőtt egy cikkemben a 9. századi Kárpát-medence történeti-földrajzi viszonyaival foglalkozó Györfly György és Zólyomi Bálint szerzőpáros vélekedése szerint a Kárpát-medencében a nyolcadik század derekán tartóssá váló szárazság mellett csak a szőlő művelése volt eredményesen folytatható, így történeti éghajlati adatok is igazolhatják a *Szuda-lexikon* megállapításait. Ma már a szerzőpáros cikkbeli megállapításait sok tekintetben cáfolták, de azt nem, hogy a Kárpát-medence korabeli klimatikus viszonyai akkoriban alkalmasak voltak a szőlő termesztésére. Az, hogy ez egyúttal az avarok tömeges alkoholizmusához vezetett volna, azonban már jóval nehezebben – vagy leginkább egyáltalán nem – igazolható, de az avar települések régészeti anyagának archeobotanikai elemzése, amely szerencsére igen komoly lendületet vett az elmúlt években, remélhetőleg idővel választ adhat arra a kérdésre is, hogy mekkora szerepet tölthetett be a szőlő és a bor az Avar Kaganátus lakóinak mindennapi életében.

Már korábban is ismertek 6. és 9–10. századi szőlőmag- és venyigeleletek, de ezek pontos értékelését nehezíti, hogy a kivadult szőlőmagma megtartja a nemesített, termeszett szőlőmagma vonásait, így pontosan nehéz megállapítani, hogy egy ilyen leletből lehet-e a szőlőtermesztésre közvetlenül következtetni.



BERTA NORBERT – HARANGI FLÓRIÁN – E. NAGY KATALIN – TÜRK ATTILA

Egy honfoglalás kori előkelő nő ruhatára

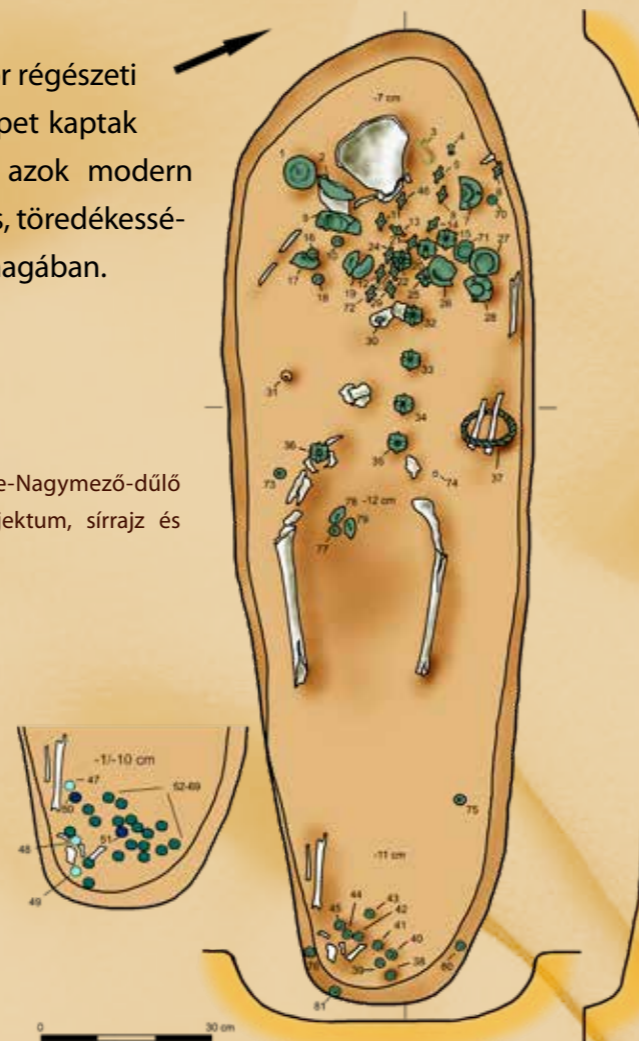
ÚJABB ADATOK A 10. SZÁZADI TEXTILLELETEK KUTATÁSÁHOZ

60

Az utóbbi évtizedben a honfoglaláskor régészeti kutatásában egyre nagyobb szerepet kaptak a szervesanyag-maradványok és azok modern vizsgálati módszerei. Ez a ritka lelettípus ugyanis, töredékessége ellenére is hatalmas információs bázist rejt magában.



Derecske-Nagymező-dűlő
643. objektum, sírrajz és
sírfotó

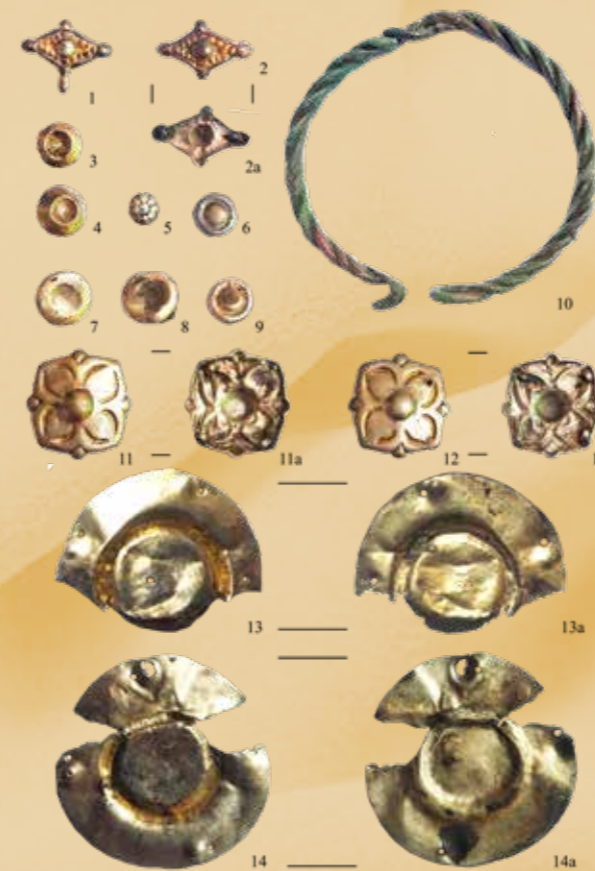


2016 szeptemberében az M35-ös autópálya Debrecen és Berettyóújfalu közötti szakaszán, Derecske-Nagymező-dűlő lelőhelyen három honfoglalás kori sírt tártak fel. Ezek közül a legjelentősebb, a 643. objektumszámot viselő sírban a korszakra igen jellemző lelettípusok: ezüstalapú ötvözetből készült öntött gömbsorcüngős fülbevaló, aranyozott, kerek és

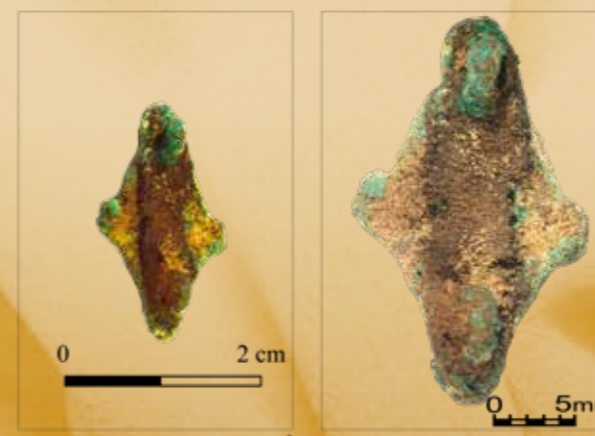
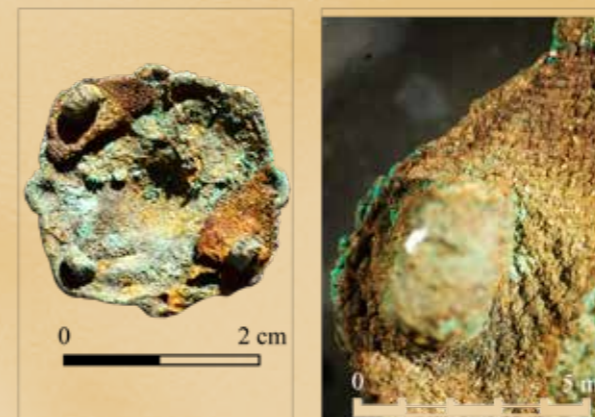
A feltárást a Salisbury Kft. és a Debreceni Déri Múzeum együttműködésében került sor. A textilek szakszerű restaurálását Szabó Krisztina (Salisbury Kft.) végezte. A sír anyagának feldolgozásába bekapcsolódott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézete és a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Restaurátor és Restaurátorképző Központja is.

rombusz alakú ruhaveretek, lábbeliveretek, négyzetes övveretek és rézalapú ötvözetből készült sodrott huzalkarperec, valamint fülesgombok kerültek elő.

A sírban talált leletek önmagukban is jelentősek, ám igazi értékük abban áll, hogy a fémleleteken nagy mennyiségű, összesen 16 darab – a temetés alapján 10. századra keltezhe-



Válogatás a sír jellegzetes leleteiből



Négyzetes övveret és rombusz alakú ruhaveret hátoldalán megfigyelt selyemtöredékek

tő – textilanyagot sikerült megmenteni. Ezek között megtalálhatóak mind az állati, mind pedig a növényi eredetű szálasanyagokból készült textíliák. Közülük az előbbi csoportba az ún. vetülékkompozit kötéssel készült selymek maradványait, míg az utóbbiba a vászonmaradványokat sorolhatjuk. A vásznak, a 10. századi sírokban korábban találtak nagy részéhez hasonlóan, valószínűleg lenből készültek.

A sír textilelei főként a felsőtesten előkerült nagy méretű ezüstkorongok által védve maradtak meg. A jó megtartásuk mellett a gyors és szakszerű textilrestaurátori beavatkozásnak köszönhetően többségük a fémleletekről leválasztható és megmenthető volt.

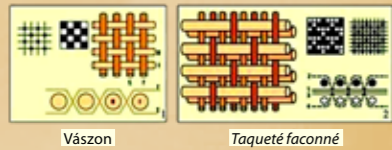
A korongok által konzervált selyemmaradványok között a vetülékkompozit kötések mindkét fajtája megtalálható volt, ugyanis a honfoglalás kori sírok selyemmaradványainak a döntő többségét a *samit* és a kurióznak számító *taqueté façonné* adja. Mindkét textiltípusban közös az, hogy az ún. húzózsínóros szövészekén készültek, amely a Kr. u. 3. századtól terjedt el a Római Birodalom területén, majd a későbbi századokban ez lett a bizánci műhelyek alapvető szövéséktípusa is.

A derecskei sírban megfigyelt *taqueté* készítéstechnikai párhuzamai a keleti Mediterráneumból kerültek elő a késő antikvitás korából, de elsősorban gyapjúból készült példányokat ismertünk eddig.

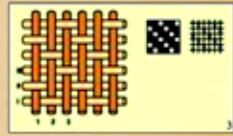
Az egyik töredéken még a geometrikus apró minta kis részlete is megfigyelhető volt, ami a honfoglalás kori leletanyagban igen ritka, és sikerült két színt is azonosítani, a kéket és a vöröset! A korabeli ábrázolások alapján

A vetülékkompozitkötések két vagy több vetülékrendszerből álló mintás vagy mintázatlan szövetek. Jellemzőjük, hogy a főlánc mozgása következtében egy vetülék a szövet színoldalán a többi a hátoldalon látható. A vetülék a kötőlánccal vászon-, sávoly-, vagy atlasz kötésben köt. Ha vászonban köt, akkor *taqueté façonné*, ha sávolyban, akkor *samit*-nak nevezik.

61



Vászon Taqueté façonné



2/1 sávoalkötés

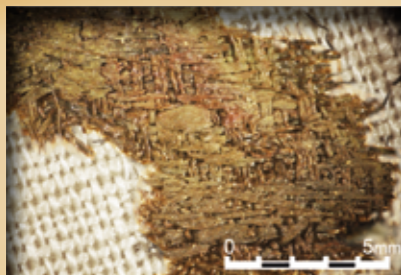


Samit színoldal

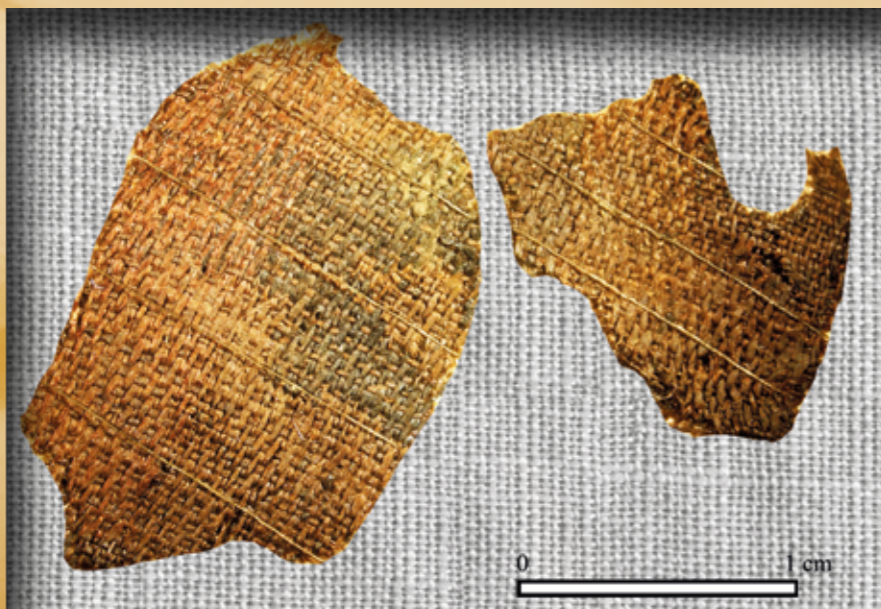


Samit hátoldal

A honfoglalás kori textilelemek kötéstani összefoglalója



Samit selyem töredéke a derecskei sírból



Mintás és színes taqueté töredéke a derecskei sírból

ezek a színek igen gyakoriak voltak a korszakban, de megfigyelésükre eddig csak nagy ritkán nyílt lehetőség a Kárpát-medencei régészeti leletek között a természetes színezőanyagok lebomlása miatt. A leggyakoribb festékanyagot, a vörös színt, a bizánci textilek esetében a festőbuzér nevű növény gyökérzetéből állították elő. Jelenléte az így megmaradt textilmaradványokon csak kémiai vizsgálatokkal mutatható ki. (A festőbuzért indigotintartalmú növényekkel is gyakran keverték, így állíthattak elő pl. ún. hamis bíbort is.)

A sírból előkerültek még további ruhadíszek is, pl. rombusz alakú, valamint kerek ruhaveretek, amelyek nagy valószínűséggel az alsóruházatot díszítették. Az egyik rombusz alakú veret hátoldalán kis méretű selyemtöredék maradt fenn, amely arra utal, hogy a selyemtextil az alsóruházaton is szerepet kaphatott. Ez utóbbi esetben elvileg két variációval számolhatunk: vagy csak a ruha széleit szegték selyemmel, vagy a teljes alsóruházatot selyemből készült. Mindkettőre ismerünk példát a Kárpát-medence honfoglalás kori leletanyagából, valamint a gyakran analógiaként idézett kelet-európai és Észak-Kaukázus vidéki 8–10. századi emlékegyéből egyaránt.

Ugyanez a kérdés merül fel a felsőruházat esetében is, ahol az ezüstalapú ötvözetből készült korongok hátoldalán eltérő típusú selyemtöredékek kerültek elő, sőt az egyik korong előoldalát vászonmaradvány borította. Ebből arra következtethetünk, hogy a felsőruházat vászonból készült, és csak a széleit borították selyemmel, amelyre a lemezbe ütött varrónyílások segítségével rögzítették a korongokat.

Nagyon fontos információkat hordoz a sírban talált egyik lábbeliveret hátoldalán megmaradt, mindössze néhány milliméter nagyságú textilmaradvány is. Ez ugyanis információt szolgáltat az egykori láb-

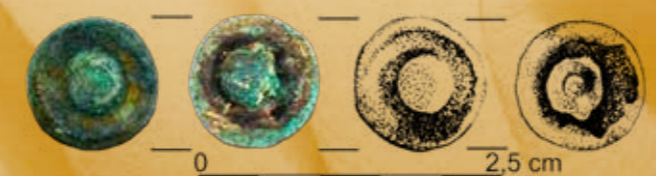
A lábbelik selyemmel történő díszítésének szokása nem volt ismeretlen és előzmények nélküli a honfoglalóknál sem, hiszen az etelközi szállásokkal azonosítható szubbotci típusú lelőhelyek egyikén, a dmitrievkai 1. kurgán 2. sírjában ezt a lábbelitípust már megfigyelték és részletesen dokumentálták is az ukrán régész-kollégák.

belik selyemmel való borítására. Selyemmel borított – bár veretek nélküli – lábbeliket ismerünk az egykori Szogdia, illetve a mai Kína területének 8–10. századi régészeti hagyatékából. A Kaukázus térségéből viszont eddig csak olyan lábbeliket közöltek, amelyeket részben borítottak selyemmel. Nevezetesen a lábbeli peremét vagy felső szárát, a lábfejrészen azonban ilyen nem figyelhető meg.

A derecskei női sír itt bemutatott leletei jól illeszkednek a korszakról származó ismereteink közé, ugyanakkor ma már elmondhatjuk, hogy az értékes selyemtextilek jóval szélesebb körben voltak használatban, mint azt korábban gondoltuk. A kedvelt színes textilek értékmérő szerepe egyébként a bizánci források alapján pontosan kimutatható. A sírunkban feltárt taqueté façonné kötéstípusú selyemlelet párhuzamai Iránból ismertek, előfordulásuk a samit típushoz képest is jóval ritkább. Gyapjúból taqueté leletek ugyan gyakrabban kerültek elő, de ezek is elsősorban a késő antikvitás időszakából és nem a 10. századból származnak. A selyemleletek közöttük elsősorban a samit előfordulása a korszak hagyatékában Európa teljes területén adatható, azonban a taqueté selyem igen ritka mind Nyugat-Európában, mind pedig a híres északi viking leletek között. Ez arra utalhat, hogy a 10. századi magyarság más selyemforrásokkal (is) rendelkezhetett, hiszen jelen ismereteink alapján ezt aligha hozhatták pl. a nyugat-európai kalandozó hadjáratokból. Az új adatok további hasonlóságokat mutattak a Kaukázus északi előteréből közismert 8–10. századi textileleletekkel, így – bár továbbra is fenntartásokkal, de – megalapozottabban használjuk ezen leletkört az erősen töredékes honfoglalás kori szervesanyag-leletek analógiáiként, illetve a viseleti rekonstrukciókban.

A különböző selymek nemcsak a 10. században, de azt megelőző időszakokban is jelentős értéket képviseltek. A 11. században élt Leo Marscianus adatai szerint egy olyan selyem miseruha, amelyet a kalandozó magyarok kaptak 937-ben Itáliában a hadifoglyok kiváltásáért cserébe, 15–16 bizánci aranypénzt, ún. solidust ért. Egy ilyen miseruha, melyet feltehetően az anyaga tett ilyen drágává, hasonló értéket képviselt, mint egy fiatal arab rabszolga Aleppóban vagy a birodalom keleti határain. Így joggal feltételezzük, hogy más selyemből készült ruházatok is igen magas értéket képviseltek a korban, ezt az írott források is megerősítik. (Egy 6–12 solidus értékű

Selyem csizmalelet Kínából (Kr. u. 8–12. század)



Lábbeliveret a hátoldalán megfigyelhető selyemtöredékkel



Selyem kaftánleletek Moscsjevaja Balka (RU) lelőhelyről (Állami Ermitázs Múzeum, Jeruzsálimszkaja 2012 nyomán)

tunikáról is van forrásleírásunk, amiért akkoriban egy igen jó lovat lehetett venni.) Továbbá igen beszédes támpont a fentiek alapján az az adat is, hogy a bizánci császár testőrségében szolgáló katonák éves zsoldja mindössze 9 solidus volt.

A derecskei sír textileletei összefoglalóan tehát azt bizonyítják, hogy egy egészen kis méretű maradvány is számos jelentős történelmi információt hordozhat öseink egykori életéről, hiszen a fenti példák is jól mutatják, hogy milyen komoly értékkel temették el eleink szeretteiket, még akkor is, ha ennek mára már csak a szakemberek gondos odafigyelésének köszönhetően őrződött meg az utókor számára a lenyomata.

A régészeti leletek több évezreden keresztül is megőrizhetik egyes textíliák szövött anyagát, különösen a hideg és száraz helyekről feltárt temetkezésekből. Az egyik legismertebb ilyen lelőhely az Altaj-hegységben Pazirik, ahol a szkíta királysírokban 2500 éves textíliákat tártak fel az orosz régészek.

A FEGYVEREK ÉS EGYÉB ESZKÖZÖK SZIMBOLIKUS JELENTÉSE/JELENTŐSÉGE AZ AVAR KAGANÁTUSBAN

64

Olajos Teréz professzor asszony emlékére

AZ eurázsiai steppe területén a kora és a késő középkorban létrejövő nomád birodalmak uralkodóinak és vezető méltóságainak uralkodói jelvényeit, rangjelző tárgyait több forrás is megemlíti. Valamint számos auktor emlékezik meg röviden a különböző fegyverek és egyéb használati eszközök szimbolikus jelentéséről is. Főként azonban a mongol korból vannak igazán részletes adataink erre vonatkozólag. Az avarok esetében ugyanakkor sokkal gyérebb információk állnak a rendelkezésünkre ezzel kapcsolatban.

A kunbábonyi kard ékkő berakásos aranszerelékei (KJM, Kecskemét ©2019)

Az írott forrásokból és a régészeti leletekből is kitűnik, hogy milyen fontos szerepe lehetett a vágófegyvereknek az avarok harcászataiban. Ezzel párhuzamosan – más nomád népekhez hasonlóan – az avaroknál is megfigyelhető ezeknek a fegyvereknek a szimbolikus használata is. Egy konkrét eseményről, az 579/580. évi bizánci-avar szerződés kötés során alkalmazott esküformuláról például részletes adataink is fennmaradtak. Az avarok első kagánja, Baján először e nomád nép szokása szerint a kivont kardja előtt esküdt meg arról, hogy a Száván épülő hidat nem a bizánciak elleni hadba vonulásra akarja használni. Ezt követően az avar kagán hangsúlyozta, hogy kard által vesszen el ő maga és egész népe is, ha megszegi esküjét. A forrásban további önelátkozási formulák is szerepelnek: az ég istene küldjön az avarokra tüzet, a környező hegyek és erdők zuhanjanak rájuk, és a Száva áradata borítsa be őket. Végül Baján római szokás szerint is esküt tett.

Az ilyen szerződés kötések alkalmával a főszerep általában az eskünek jutott, mely lényegében egy szakrális rituálénak tekinthető, és egy vagy több szimbolikus



©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

tevékenységből állt össze. Ezek főként a rituális önelátkozásra vonatkozó jegyeket tartalmazták, melyek következményeivel eskü- vagy szerződészégés esetén az eskütevőnek számolnia kellett. Ha a szerződést kötő felek különböző kultúrákból származtak, akkor a másik fél szokása szerint is esküt tettek, ezzel jelezve, hogy tisztelik annak jogfelfogását. Ez történt a fent említett avar-bizánci szerződés kötésekor is. Az eskük és a hozzájuk kapcsolódó rituálék során közvetlen vagy közvetett szerep juthatott tehát a kardoknak is, ahogy azt más nomád népek esetében is meg lehet figyelni, így például a szkítáknál vagy a hunoknál is. A kard közvetett szerepe mutatható ki a kunok és a mongolok esetében, amikor is a karddal szétszabdalt kutyára vagy más állatra tettek esküt.

65

Az avarok sátrára két fontos adatot találunk az írott forrásokban. Maurikiosz bizánci császár (582–602) hadászati munkájában az avarok által használt sáortípus átvételét javasolja a bizánci hadsereg számára. Véleménye szerint ez a nomád nép által alkalmazott sáortípus tetszetős küllemű, és használata praktikus. A kutatók egy része úgy véli, hogy ezek jurtaszerű építmények lehetnek. A forrás adatai véleményük szerint arra utalhatnak, hogy a bizánci négyszögletes sátor ellenében az avaroké kerek alakú volt, aminek következtében jobban ellenállt az erős szél támadásainak. Emellett feltételezik, hogy rácsszerkezetű oldalfallal rendelkezhetett, így könnyen szállítható és összeszerelhető, vagyis igen praktikus volt. Az avarok sátrát említő másik adat az 584-es, Bizánci Birodalom ellen vezetett avar hadjárat kapcsán tűnik fel. Az 567-ben a Kárpát-medencébe beköltöző nomád nép ekkor a Balkán-félszigeten található Ankhialoszig nyomult előre, és a bizánci császár békekötés reményében még ebben az évben Elpidiosz és Komentiosz vezeté-

sével követséget küldött az avar kagánhoz. Míg a kagán fenyegető, fennhéjázó szavaira a bizánci követség tagjai közül Elpidiosz nyugodtan, békéltetően válaszolt, addig Komentiosz keményen, támadólag vágott vissza. A császári testőrségből kiemelkedő bizánci követ határozott szónoklata teljes diplomáciai kudarcba fulladt. Az avar kagán éktelen haragra gerjedt, figyelmen kívül hagyta a követeknek kijáró tiszteletet, és Komentioszt elfogatta, megkötöztette, kalodába záratta a lábait, követi sátrát pedig leszakíttatta. A forrás szerzője úgy véli, hogy a sátor leszakítása ez esetben egy helyi avar szokás, mely a halálbüntetést szimbolizálja. Végül a forrófejű bizánci követ megmenekült, ugyanis az avar előkelők meggyőzték a kagánt, hogy ne mondja ki a halálos ítéletet Komentioszra. A kagán végül el is engedte a bizánci követséget. A békekötés végül csak 585-ben zajlott le Elpidiosz közreműködésével, melynek eredményeképp a bizánciak az avarok évpénzét 20 ezer solidusszal emelték meg.

Jurta Mongóliában



©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin



A nomád népek mindennapi életének fontos eleme volt a sátor, és ezzel párhuzamosan lényeges szerepet töltek be ezek a mobil lakhelyek a hitvilágukban, hiedelemrendszerükben is. A jurta a világmindenség, a makrokozmosz kicsinyített másának, modelljének tekinthető, belső beosztása szigorú rendet követett, így meghatározott helye volt a nőknek, férfiaknak, az alacsonyabb rangúaknak stb. A sátor vagy annak valamely alkotóeleme szimbolizálhatta a kagán hatalmát, a stabilitást, a napot, a túlvilág kapuját, a világmindenség és az emberi világ határát stb. A sátor megrongálását vagy valamiféle túlvilági erő, így az ég istene, vagy maga az uralkodó, esetleg a sátor tulajdonosának az ellensége okozta. Nem lehetetlen, hogy a sátor tulajdo-



A kunbábonyi madárfej alakú korbácvégborítás (KJM, Kecskemét ©2019)

nosa halálának a jelképeként pusztíthatták el időről időre a jurtat. A felsorolt esetekben elsősorban a politikai hatalom vagy a társadalmi pozíció elvesztését jelentette a sátor károsítása, másodsorban pedig a halál jelképeként tekinthető. Ilyen szempontból hasonló az avaroknál követségben járó bizánci előkelő sátrának esete is. Az említett párhuzamok közül azonban egy esetben sem fordul elő, hogy konkrétan a halálbüntetést szimbolizálná, ebből az aspektusból az avar példa egyedinek tekinthető.

Maurikiosz császár fent említett hadászati munkájában viszonylag részletesen kitér a szomszéd avarok életmódjára, harcmódorára és a fegyverzetükre is. Ez utóbbiak sorában említi meg a lándzsákat, kitérve rá: az avarok lándzsáit zászlóval látták el. Az eurázsiai steppe nomád népeinél széles körben elterjedt ezen lobogók használata, melyre mind az írott források, mind a képi ábrázolások utalnak. Ezeket a zászlókat azonban nemcsak hadi jelvényként használták, hanem uralko-



A nagyszentmiklósi 2. korszó győztes fejedelmé, kezében lobogóval díszített lándzsa (galvanoplasztikai másolat, MFM, Szeged ©2019)

dói jelképként is szolgálhattak, emellett még méltóságjelző szerepük is lehetett. Az avarok esetében erre vonatkozóan azonban nincs konkrét adatunk, viszont fontos megemlíteni, hogy az avarokhoz köthető nagyszentmiklósi kincs 2. számú korszóján is megfigyelhető a Maurikiosz által említett lobogó, ahol a „győztes fejedelmé” lándzsájának hegye alá volt erősítve a zászló.

Több auktor is említi a kürtök és a korbács avar hadászati betöltött szerepét, így egyértelműen kiderül, hogy a magasra emelt vagy megszólaltatott harci kürt a hadba vonulást jelképezte. A magasba emelt korbáccsal pedig a támadásra adott



A kunbábonyi arany íjborítás (KJM, Kecskemét ©2019)

jelt az avar hadseregen belül. Emellett felmerülhet a lehetősége annak is, hogy ahogy a mongoloknál vagy a türköknél, úgy az avaroknál is uralkodói jelképként is funkcionálhatott a kürt és a korbács. A régészeti leletekből a leggazdagabb avar kori sírban, a kunbábonyiban



A kunbábonyi aranydíszes nyíltartó tegez (KJM, Kecskemét ©2019)

került elő egy korbács sasfej alakú aranylemez borítása, mely utalhat arra, hogy a korbácsnak, eredeti funkcióján túl, valamiféle presztízstárgyszerepe is lehetett.

A nomádoknál az íj és a nyíltartó tegez is – harcászati szerepük mellett – fontos szimbólum volt. Az avarok esetében azonban ezek az eszközök méltóságjelzői, hatalmi jelképként nem tűnnek fel az írott forrásokban. Arra, hogy ezen nomád

nép esetében is lehetett e tárgyaknak szimbolikus jelentősége is, csak a régészeti anyagból következtethetünk. A kunbábonyi – a kutatók egy része szerint kagáni – sírban aranyíj maradványai [egy hagyományos, esetleg annál valamivel kisebb méretű íj aranylemez borításai – a szerk.] kerültek elő, melyről a kutatók egy része azt feltételezi, hogy a hun aranyíjakkhoz hasonló szerepet tölthetett be ez az eszköz. Véleményük szerint ez a kunbábonyi „szertartásíj” fejedelmi méltóságjelvény lehetett. Az ugyancsak Kunbábonyban előkerült arany nyíltartó tegez maradványai alapján a kutatók egy része azt is feltételezi, hogy az avarok szimbólumrendszerében a tegez is jelen lehetett.

Különböző fegyvertípusok (pl. a kard) és a jurta esetében tehát egyértelműen megállapítható, hogy e tárgyaknak az avarok esetében is volt szimbolikus jelentősége. Ezenkívül – az írott források adatai alapján – a lobogóval ellátott lándzsa, a kürt és a korbács kapcsán is feltételezhető, hogy szimbolikus jelentőségük is lehetett.

Annak ellenére tehát, hogy az avarokkal kapcsolatban viszonylag kevés információ van a fegyverek és egyéb tárgyak, így például a sátrak szimbolikájában betöltött szerepéről, mégis e kevés adat alapján is viszonylag jól beilleszthető az avarokra vonatkozó adatok abba a nagy tablóba, amit a nomád népek szimbolikarendszeréről mindeddig megtudtunk.



Mitikus jelenettel, párdúcon ülő lándzsás alakokkal és szemmurvval díszített nagyszíjvég Kenderesről (DJM, Szolnok ©2019)



Az avar kor – madártávtól

68

MADARAS LASZLÓ

A
kutatók életében elér-
kezik az a pillanat, amikor valamilyen
formában összefoglalják mindazt, amit kutató-
saik során megtapasztaltak, eredményként fel tudnak
mutatni. Ez a mérföldkő lehet egy kisebb vagy nagyobb
monográfia, esetleg egy-egy tudományos fokozat megszer-
zése, néhanapján a nagyközönség számára megírt népszerűsítő
könyvecske. Egy olyan régésznek, aki egész életét egy múzeumban
élte le, ez bizony lehet akár egy nagyobb szabású kiállítás megrende-
zése is. Miután több mint negyven éve kutatom a Közép-Tisza-vidék
avar korát, elérkezettnek láttam az időt arra, hogy egy nagyobb sza-
bású kiállításban mutassam be a kutatóknak és az érdeklődő nagykö-
zönségnek mindazon avar leleteket, amiket e közel fél évszázad-
ban jómagam tártam fel, kiegészítve mindazokkal a térségben
előkerült leletegyüttesekkel, melyeket elődeink sok-sok
évtizeddel ezelőtt juttattak múzeumba. Mindazokat,
akik megtekintik a kiállítást, illetve elolvassák
a hozzá készült katalógust, egy izgalmas
kalandra invitálok.

A kiállítás látképe



©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

69

A kaland valamikor 552-ben kezdődik, valahol a kínai nagy fal közeli steppén. Ekkor és itt bukik el a kínai forrásokban zsuanszuannak nevezett nép birodalma, s emelkedik fel a türkök első kaganátusának csillaga. A bukott törzsszövetség népe – vagy legalábbis annak egy része – elindult új hazát keresni. A nyugat felé elindult csoport alig egy fél évtized múltán már Bizáncba küldi követségét a császárhoz. Európa és a Mediterráneum akkori legfontosabb városának számító Konstantinápoly népe „összefutott”, hogy megnézze a korábban még sohasem látott idegeneket. Ekkor már az avarok az egész nyugati steppe urai voltak, s azzal a kéréssel fordultak a bizánci császárhoz, hogy engedje őket a birodalom területén letelepedni. Miután erre az uralkodó nem volt hajlandó, sőt, a Dunán egy erős határzárát építtetett ki, s emellett kelet felől még a menekülő csoport ősi ellenségei, a türkök is megjelentek a nyugati

steppén, komoly kutyaszorítóba kerültek. Megoldásként az éppen ekkor hatalomra kerülő, kivételesen tehetséges ifjú uralkodó, Baján kagán többszöri próbálkozás után 567-ben – elfogadva a Dunántúlon élő germán nyelvet beszélő langobardok szövetségi ajánlatát – az Alföld és Erdély területét is magába foglaló – ugyancsak germán ajkú – gepida állam legyőzésével biztonságos hazát szerzett népének a Kárpát-medence alföldi területén. Miután a langobardok elvonultak Észak-Itáliába, Baján a következő évben uralma alatt egyesítette az egész Kárpát-medencét. Ezzel kezdetét veszi az a közel két és fél évszázad, amit a Kárpát-medence avar korának nevez a kutatás, s amelynek máig tartó hatása van egész Európa történelmére.

Kiállításunk ennek az időszaknak a történetét kísérli meg bemutatni több aspektusból, modern módszerek és eszközök segítségével.

Az egyik ilyen eszköz az a tablórendszer, melyen elsődlegesen a történeti források alapján mutatjuk be mindazon eseményeket, melyek a korszakon belül meghatározták az akkori Európa mindennapjait. Hiszen az 567/568. évi avar honfoglalástól egészen 626-ig, Bizánc avar és perzsa ostromáig szinte minden évben háborúk sora zajlott az akkoriban a Bizánci Császárság fennhatósága alá tartozó Balkán-félszigeten. Ennek következtében nem csupán a késő római hegemonia szűnt meg ezen a tájon, hanem ekkor özönlötték el a szláv népek is a térséget.

Vitrinjeinkben a korszak leggazdagabb leletei közül olyanokat kívántunk bemutatni, amelyeket eddig vagy sohasem, vagy csak nagyon ritkán láthatott a szakmai és a nagyközönség. Így került a korai avar periódust bemutató tárló középpontjába a kunmadarasi előkelő aranyakban gazdag leletegyüttese. Ez az Alföld egyik legelőkelőbb nagyurának a hagyatéka. Ő még talán a napvilágot a keleti steppén látta meg,

A griffes-indás korszak jellegzetes edényei



©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Képek a griffes-indás korszakból
a kunmadarasi korszakból

de már az avarság Kárpát-medencei új hazájában hunyt el. Leletanyaga mellé olyan tárgyak kerültek a vitrinbe, melyek már itt, helyben készültek; s ha talán már nem is azt a társadalmi szintet mutatják, mint a kunmadarasi leletek, de még őrzik a keleti hagyományokat (Kisújszállás, Jászapáti-Nagyállás út).

Ugyancsak a korszak kiemelkedő leletei között tartjuk számon az úgynevezett „ötvös sírokat”. Nem csupán a Közép-Tisza-vidék, de a Kárpát-medence egyik legjelentősebb ilyen sírja Kunszentmártonban került elő. Kiállításunkon ezt a sírt egy tabló mutatja be, míg a tárlóban egy Kisújszálláson előkerült hasonló sír mellékleteit mutatjuk be. A sír érdekessége, hogy az ötvössel együtt nem csupán szerszámait, lovát, fegyvereit temették el, hanem egy komplett ő s k o r i

6 2 3 / 6 2 4 környékén az Alpések vidékén a magukat vendnek nevező szlávok fellázkodtak az avar uralom ellen, mert uraik a források szerint igen kegyetlenül bántak velük. A lázadás élére egy frank kereskedő és kísérete állt. Samo egészen haláláig, (658 körül) sikeresen állt ellen az avaroknak, akik a két országot széles gyepűvel választották el egymástól. Az ukrajnai steppén 634/635 körül a bolgárok elkergették az avar adószedőket, s több csatában legyőzték az avar haderőt. Ezzel szűnt meg a keleti avar kaganátus, s létrejött az első keresztény bolgár birodalom. Ez egészen Kuvrát haláláig (valamikor 669 környékén) szoros bizánci szövetségben fennmaradt.

kőeszközökészletet is. A kőeszközök között találunk kész tárgyakat, félkész termékeket és alapanyagként használható kődarabokat is. A 626. év fordulópont volt a korai Avar Birodalom életében. Már Bizánc sikertelen ostroma előtt is kezdett repedezni a hatalmi struktúra, ám a 630-as bolgár-avar beháború, valamint Kuvrát fejedelm bolgár államának megalakulása – mely a mai Ukrajna és Dél-Oroszország területeit foglalta magába – végképp visszaszorította az avar államiságot a Kárpát-medencei törzsterületekre. Vége lett a nagyhatalmi státusznak.

Ismételt fordulatot a 670/680-as évek valamelyike hozott. Kuvrát halála után a források szerint a bolgár fejedelm negyedik fia, Küber, kíséretével és népével engedélyt kért az avar kagántól, hogy birodalmában telepedjen le. Ha nem ismernénk az írott forrásokat, akkor csupán a régészeti anyag ismeretében is számolhatnánk egy új régészeti leletcsoport/kultúra megjelenésével. A régészet el is nevezte ezt a leletcsoportot Tótipusztá-Igar-Kiskőrös-körnek.



A kiállítás plakátja

Arany övgarnitúrák Kisköréről és arany boglárpár Jászapátiból



Arany boglárpár Jászapátiból (DJM, Szolnok ©2019)

[később a préseléses technikát az öntés technológiája szorítja ki – a szerk.]. Mindezek alapján állítjuk azt, hogy a 7. század végére, 8. század elejére kialakuló új anyagi kultúra egy helyi belső átalakulás következménye. Az ezt hordozó népesség azután egészen a 8. század végéig békésen, letelepülve él Kárpát-medencei hazájában.

Kiállításunk harmadik egysége ennek a békés földművelő népnek a kultúráját mutatja be. A nagy, állandó falvakhoz több százas, olykor több ezres temetők tartoznak. A férfisírok jellegzetes melléklete ekkoriban az öntött griffes vagy indás veretekkel díszített öv. Az öcsödi temetőben feltárt övgarnitúrákról nemcsak azt tudjuk elmondani, hogy egy műhelyben készültek, hanem azt is, hogy ugyanazon mester alkotásai. A női sírok ékszerei, a munkaeszközök, a kerámiatárgyak mind-mind a korszak jellegzetes háziipari termékei.

A korai avar vitrin leletei



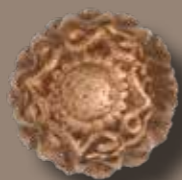
A kiállítás egyik legkiemelkedőbb leletegyüttese az avar korszak legutolsó periódusát reprezentálja. A hortobágy-árkusi temető pazar tárgyegyüttesét először láthatja mind a szakmai, mind pedig a nagyközönség, pedig éppen hatvan éve tárta fel azt H. Tóth Elvira. A férfi- és a női sírok különösen pompás mellékletei a korszak utolsó évtizedeinek termékei. A gazdagon aranyozott öv- és lószerszámveretek méltó női megfelelői az arany fülbevalók és -gyűrűk. A korszak oly jellegzetes ovális karikájú, álgranulációs díszű, gyöngycsüngős arany fülbevalói az egész Kárpát-medencében egyedülálló darabok.

Joggal feltételezhetjük azt, hogy ez a temető a korszak észak-alföldi urának – az írott forrásokban megnevezett *jugurrunak* – a közvetlen környezetét jelzi.

Az Avar Birodalom bukásának végjátéka Nagy Károly 791. évi hadjáratával kezdő-

V e - gy e s g a z - d á l k o d á s a l a t t é r - t e n d ő egy olyan szisztéma, melyben meghatározó a földművelés, de jelen van a rét- és legelő gazdálkodás és a nagyállattartás is. Ám ez az állattartás már nem a nomadizmus szabályai szerint zajlik.

A rákócizfalvi ötvössír verőőve (DJM, Szolnok ©2019)



A g r a - n u l á c i ó egy olyan ötvöstechnikai eljárás, mely során apróra vágott drótdarabokat faszénfészkekbe izzítanak. A folyamat végére a fém-darabkák szabályos gömb alakot vesznek fel. A fülbevalók álgranulációjában azonban már öntéssel készül.

Az avar kori „Rómeó és Júlia” sírja



dött. Ez ugyan nem érintette az Alföldet, de generált egy belső bomlási folyamatot, mely a kagán és a *jugurru* belháborújában csúcsosodott ki. Végző soron ez vezetett el egy másik avar méltóság, a *tudun* árulásához, amit Krum bolgár kán 803. évi avarok ellen vezetett hadjárata tett teljessé. Az avar államiség megszűnt, a népesség esetleges továbbélésének kérdése pedig már nem érinti a kiállítás témáját.

Összegzésként megállapíthatjuk azt, hogy a Kárpát-medence 567/568 után a keleti steppéről érkezett nomád avarság fennhatósága alá került, amely így teljes joggal nevezte országát Avar Birodalomnak, s a népesség túlnyomó részét pedig avaroknak. A 670/680 táján betelepülő népesség azonban már nem ennek az avarságnak a közvetlen utóda. Mivel ugyanazon a területen egy külső szemlélő számára hasonló kultúrájú és vallású (pogány) népcsoport vette át a tényleges hatalmat, a kívülálló források nem tettek különbséget közöttük, ezért a forrásokban megmaradt az „avar” elnevezés. Ez azonban már nem jelentett többet, mint valamivel később a honfoglaló magyarok „türk” elnevezése. Az avar népnév tehát általánosságban egy letelepedett vegyes gazdálkodású népséget takar, melynek nyelvét, önelnevezését, etnikai összetételét csak további intenzív kutatások révén ismerhetjük meg.



Az avarok biológiai – antropológiai és archeogenetikai – jellemzői

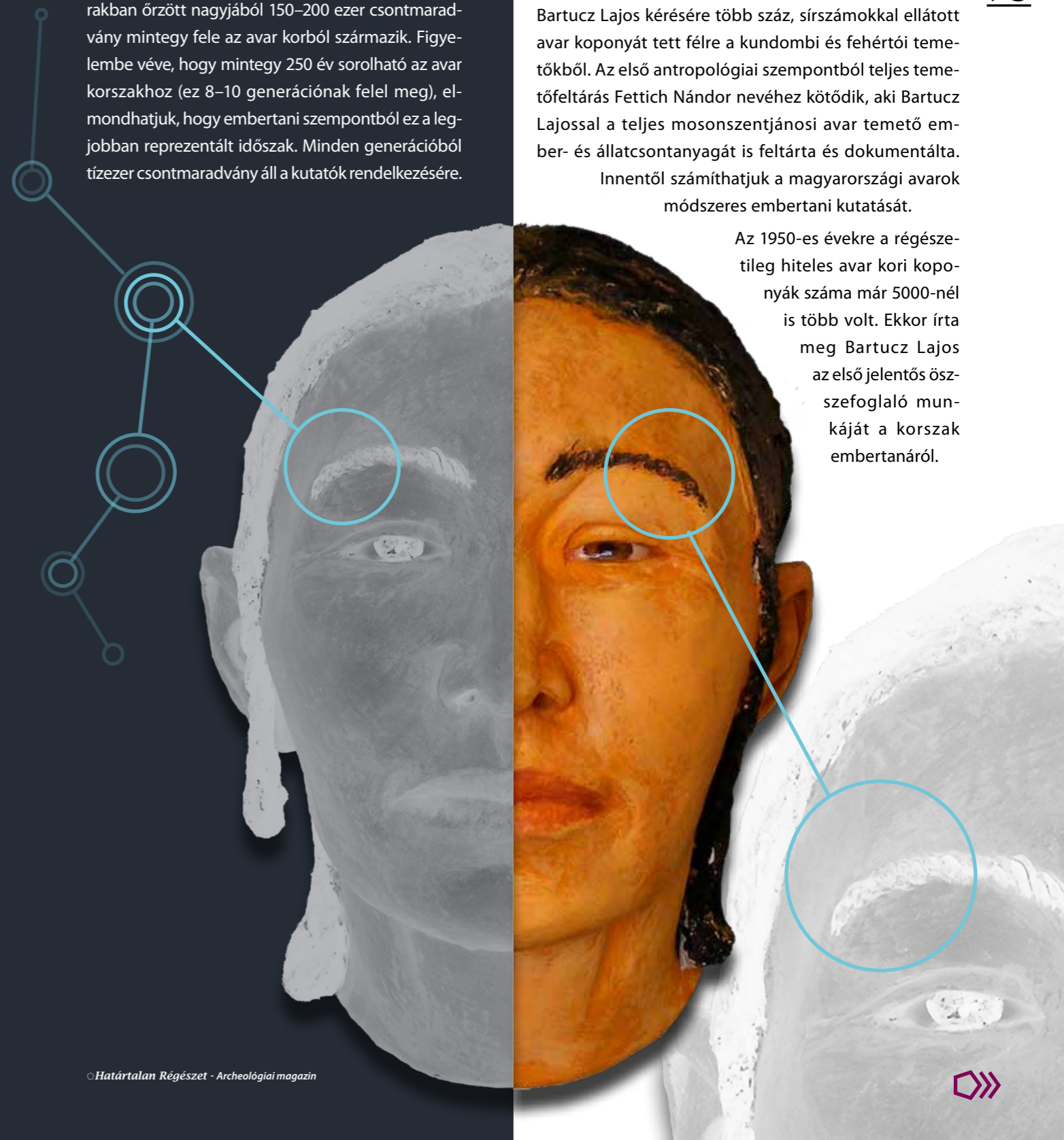
Az avarok embertani kutatásának kezdetei

A magyarországi múzeumokban és egyetemi raktárakban őrzött nagyjából 150–200 ezer csontmaradvány mintegy fele az avar korból származik. Figyelembe véve, hogy mintegy 250 év sorolható az avar korszakhoz (ez 8–10 generációnak felel meg), elmondhatjuk, hogy embertani szempontból ez a legjobban reprezentált időszak. Minden generációból tízezer csontmaradvány áll a kutatók rendelkezésére.

Bernert Zsolt – Buzár Ágota
– Fehér Tibor – Németh Endre

Az 1920-as évek közepéig már több ezer avar sírt tártak fel a régészek, a múzeumi gyűjteményekbe azonban csak mutatóba tettek el néhány „szebb” koponyát, a többit mellékleteiktől megfosztva a földben hagyták. A rossz gyakorlattal elsőként Móra Ferenc szakított, aki Bartucz Lajos kérésére több száz, sírszámokkal ellátott avar koponyát tett félre a kundombi és fehértői temetőkből. Az első antropológiai szempontból teljes temetőfeltárás Fettich Nándor nevéhez kötődik, aki Bartucz Lajossal a teljes mosonszentjánosi avar temető ember- és állatcsontanyagát is feltárta és dokumentálta. Innentől számíthatjuk a magyarországi avarok módszeres embertani kutatását.

Az 1950-es évekre a régészetileg hiteles avar kori koponyák száma már 5000-nél is több volt. Ekkor írta meg Bartucz Lajos az első jelentős összefoglaló munkáját a korszak embertanáról.



Demográfiai adatok

Már az 1950-es évekre világossá vált, hogy az avar korban, de legalábbis annak második felében a Kárpát-medence jelentős részén virágzó falusias állattartás és növénytermesztés volt a jellemző gazdálkodási forma. Az egykori településsűrűség a mai községek sűrűségével vetekedett, a temetők sírszáma pedig jellemzően több száz, sok esetben több ezer volt. A temetők használati ideje és a sírok száma alapján pedig jól megbecsülhető az egykori település lélekszáma is. Ezek alapján az avarok átlagos falumérete néhány száz (250–400) fő lehetett. A települések mérete és sűrűsége egyúttal az avar kori lakosság jelentős létszámát mutatja, amely a későbbi időszakokra is nagy hatással volt. Malán Mihályt idézve „az avarok megismerése a saját ethnogenetikai kérdéseink megoldása szempontjából is elsőrendű fontosságú”.

Europo-mongolid avar férfi vezéri temetkezésből a Dunántúlról (fotó és rekonstrukció: Kustár Ágnes)



A számított testmagasság

Egy személy vagy egy nép jellemzésekor az egyik első, amit szokás megemlíteni, annak termete. Az avarokról Nestor krónikája azt említi *Az avarok magas termetűek...*

Az első nagyobb léptékű, az avarok termetével foglalkozó munka Bartucz Lajostól való, aki nagyjából 300 férfi és nő végtagcsontjai alapján az avar férfiak átlagtermetét 165, a nőkéét 153 centiméternek számította. A Kárpát-medence régióit tekintve megállapította, hogy az Alföldön és a Kis-Alföldön alacsonyabb, míg a Dunántúlon magasabb termetű az avar kori lakosság. Éry Kinga nagy adatgyűjtését kiegészítve további adatainkkal azt tapasztaltuk, hogy az avar népesség átlagos termete meghaladta a neolitikum, a bronzkor, a római kor és a kora Árpád-kor átlagértékeit, de elmarad a honfoglalás kori és a 13. század utáni értékektől.

A történelem előtti időkben a nagy földrajzi egységekben, kontinenseken, egymástól elszigetelten élő emberek alkalmazkodtak a környezetükhöz. Így alakultak ki a nagy földrajzi rasszok: ausztrálid, europid, mongolid és negrid. Azokon a helyeken, ahol a történelmi időkben jelentős keveredés zajlott ezek között a csoportok között, ott átmeneti formák alakultak ki. Az europid és mongolid csoportok találkozásánál alakult ki az europo-mongolid forma, amit röviden mongoloidnak is nevezünk.

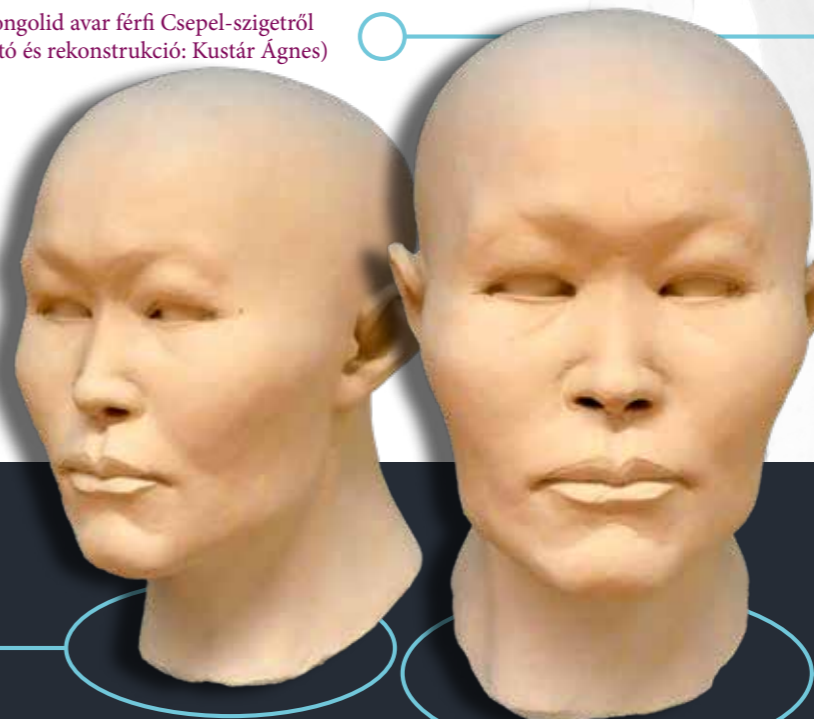
Az avar kori népesség karakterisztikája

Az ismert történelmi adatoknak megfelelően sok évtizeden keresztül a magyar antropológia az avarok keleti eredetének megfeleltethető mongoloid elemek előfordulását hangsúlyozta. Bartucz Lajost idézve „a mongol rassz Magyarországon először a hun–avar időkben jelent meg, mégpedig nagy területi elterjedésben és nagy tömegben”. Azt persze sosem állította, hogy az avar kori lakosság vagy az avar korban hazánkba érkező népesség egésze mongolid vagy mongoloid lett volna. Az elsőként feltárt mosonszentjánosi temető vizsgálatakor a mongol típusú koponyák arányát 57%-nak adta meg.

Ez az arány semmiképpen sem tekinthető általánosnak, azonban sok avar kori (főleg griffes-indás) temetőben mind a férfiak, mind a nők között előfordul több mongolid bélyeget hordozó koponya. Az első, az avar kori lakosság eredetét tisztázó munkát Tóth Tibor végezte el. Tóth Tibor az arckoponya rasszjelző méreteit vizsgálta biostatistika alkalmazásával, és azt a fontos megállapítást fogalmazta meg, hogy egyes temetőkben a mongoloid komponens részaránya elhanyagolható, és a klasszikusan mongolidnak meghatározott szériák a mongolid és az europid értékek közötti átmeneti helyet foglalnak el. Tóth Tibor az észak-dunántúli avar kori koponyák negyedénél találta a mongoloid nagyrasz túlsúlyát.

A Penrose-módszer olyan matematikai-statisztikai módszer, amelyet az emberben leggyakrabban a koponyák összehasonlítására használnak. A standard mérőpontokon felvett koponyaméretek alapján a módszer segítségével az adott közösségek hasonlóságát, ezen keresztül rokonságát lehet valószínűsíteni.

Mongolid avar férfi Csepel-szigetről (fotó és rekonstrukció: Kustár Ágnes)



Napjainkra sokkal több temető adatai alapján a mongolid és europo-mongolid egyének arányát 15% körülire becsülhetjük. Vagyis az avar kori népesség csak egy kisebb része eredeztethető Belső-Ázsia és Kelet-Szibéria területeiről. Egyes temetőkön belül az europidok és a mongoloidok (az europid és mongoloid jellegek) keveredését számos kutató megfigyelte (Lipták Pál, Farkas Gyula, Marcsik Anikó).

Regionalitás az avar korban

Már a legkorábbi antropológiai vizsgálatokból kiderült, hogy az avar kori temetők embertani szempontból különböznek, a heterogenitás a temetők között nagy. Bartucz Lajos a termet, a koponyaforma és az embertani típusok terén is felfigyelt erre a változatosságra. Az első – máig jórészt helytálló – részletes regionális leírást Éry Kinga végezte el. Mivel a Tiszántúlról és Erdélyből sem álltak minták (azaz temetők) rendelkezésre, ezért azokat a területeket nem tudta vizsgálni, de így is négy nagy regionális csoportot figyelt meg. 120 avar kori temető férfikoponyáinak 10 méretén Penrose módszerével végzett vizsgálattal az alábbi csoportokat különítette el:



1. A Duna–Tisza közti csoport legfőbb ismérve az alacsony és széles agykoponya („pogácsaforma”). Az europidok túlsúlya mellett ebben a csoportban nagyobb arányban fordultak elő europo-mongolidok is.

2. A kelet-dunántúli csoport tisztán europid csoport minden szempontból közepes koponyajelzőkkel. A népesség formálásában a helyi lakosság szerepe kimutatható.

3. A nyugat-dunántúli csoportban a nagyobb szériák europidok, de több helyről ismert kisebb mongolid közösség temetkezése. Keveredésük nyoma olykor még egy temetőn belül sem figyelhető meg. Az europid csoportok koponyája itt a leghosszabb, legkeskenyebb és legmagasabb. Évinger Sándor legújabb kutatásai ennek a csoportnak a kialakulásában az őslakosság domináns hatására hívták fel a figyelmet.

4. Az észak-nyugati csoportra is az europid közösségek túlsúlya jellemző. Náluk is a hosszú agykoponya a jellemző, de a többi jelző (arc-, orr-, szemszélesség) közepes.

A négy csoportot később Fóthi Erzsébet vizsgálatai is valószínűsítették. A már Éry Kinga által ismertetett kapcsolatot az 1. és 2. földrajzi régió egyes szériái között szintén megfigyelte. Hajdu Tamás és Szeniczey Tamás több tiszántúli széria vizsgálata alapján önálló csoportot feltételez a Tiszántúlon.

Véleményünk szerint a legerősebb csoportképző hatásnak az alföldi és középhegységi tájféldrajzi jellemzők tűnnek (akárcsak a honfoglalás korában). A 2., 3. és 4. csoport europid elemei a bronzkorig követhetők nyomon egyrészt a Kárpát-medencében, másrészt Európa

keleti felén, ezért a klasszikus antropológia módszereivel nehezen megfogalmazható, hogy a helyi alpnépesség vagy az avar népmozgás során Kelet-Európából a Kárpát-medencébe került egyének temetkezéseit találjuk-e ezekben a sírokban.

Az avarok eredete

Az avar törzsszövetség és az általuk mozgásra kényszerített embertömeg eredetének felfejtése nem könnyű. Malán Mihály a koponyatípusok alapján 1955-ös munkájában így fogalmaz: „mind a hun, mind az avar népben található mongol elemek azonos eredetűek. Dzsungária környékéről származhattak...” Viszont Bartucz Lajos 60 évvel ezelőtt már felhívta a kérdés problematikusságára a kutatók figyelmét, és megemlítette: „az avarokori temetők népessége tipológiai összetételének rendkívül bonyolult, sokoldalú voltát... és az azokból vonható etnogenetikai következtetésekkel szemben az óvatosság szükségességét”.

Az avarok továbbélésének kérdése

Az antropológiai adatok alapján az avar kori és az Árpád-kori lakosság europid elemei között a hasonlóság meggyőző. Ez részben abból adódhat, hogy jelentős számú avar közösség élte meg a magyar honfoglalást, és a magyar állam részévé vált. A hasonlóság egyik oka, hogy a honfoglaló magyar törzsszövetség részben hasonló embertani karakterű népeket sodort magával (sőt talán részben ugyanazokat a népeket is), mint korábban az avarok. Amíg történettudományi szempontból

az avar állam a teljes Kárpát-medence feletti uralma miatt tekinthető a magyar állam elődjének, addig embertani szempontból ez a kapcsolat még szorosabb volt, mert az államalkotó népek egy részének azonoságát is jelenti.

A magyar államiség szempontjából is figyelemre méltó az a párhuzam, hogy az egykori hazájában egy csatavesztés után gyorsan a Kárpát-medencébe költöző, erős katonasággal rendelkező törzsszövetség számos – az antropológiai sajátosságai alapján biztosan más gyökerű – közösséget mozgat magával. A honszerzés után jelentős számú helyi lakosságra telepedve sok generáción keresztül meg tudja tartani önazonosságát, kultúráját átadva a hódoltatott népeknek, majd regionális hatalmi tényezővé válik.

Haplotípusnak nevezzük a csak anyai (mitokondriális vagy mtDNS), vagy csak apai oldalról (Y-kromoszóma) származó, változatlanul továbbörökített genetikai motívumok (génváltozatok) együttesét. Az együtt öröklődő haplotípusokat haplocsoportoknak nevezzük. A haplocsoport tehát olyan emberek összességét is jelenti, akiknek valaha közös ősanja vagy közös ősapja volt.

Az archeogenetikai adatok

A Kárpát-medencei avarok archeogenetikai vizsgálata a közelmúltban kezdődött el. Az első, avarokat is érintő archeogenetikai tanulmányban Csősz Aranka és munkatársai a Tisza–Maros szögletben található három 7–9. századi temetőből (Szegevár-Oromdűlő, Székkutas-Kápolnadűlő, Pitvaros-Víztározó) származó 31 minta anyai

vonalait dolgozták föl. A Tisza–Maros szögletében feldolgozott minták 15,3%-a tartozott valamilyen kelet-ázsiai haplocsoporthoz (C, M, D, F).

A C haplocsoport a mai székelyek között is megtalálható. A minták többségét azonban olyan hagyományosan európai populációkra jellemző haplocsoportok jellemezték, mint a H, K, T és U.

2018-ban a kelet-szlovákiai Cífer-Pác térségében negyvenhat 8–9. századi avar–szláv mintát dolgoztak föl Sebest és munkatársai. A kelet-ázsiai haplocsoporthoz tartozó minták aránya ebben a körben már csak 6,53% volt. A szerzők azzal magyarázták a kelet-ázsiai eredetű haplocsoportok meglepően alacsony arányát, hogy ebben a kevert népességben a vélhetően belső-ázsiai eredetű avarok genetikai hatása már meglehetősen gyenge volt.

Csáky Veronika és munkatársai kutatása kifejezetten az avar elitre koncentrált. A kunbábonyi kagán által reprezentált, Duna–Tisza közötti avar hatalmi centrumokból huszonöt, döntő többségében 7. századi mintát dolgoztak föl. Ebben a csoportban már a minták 64%-a tartozott valamilyen kelet-ázsiai eredetű haplocsoporthoz (C, D, F, M, R, Y, Z). Ennek megfelelően haplocsoport-eloszlás alapján az avar elit a belső-ázsiai és közép-ázsiai populációkhoz állhatott a legközelebb,

A kunbábonyi kagán, europo-mongolid idős avar férfi arcreekonstrukciója az Alföldről (fotó: Kustár Ágnes, arcreekonstrukció: Skultéty Gyula)



Avar nő az Alföldről mongolid embertani jellegekkel (széles, lapos arc, alacsony homlok) (fotó és rekonstrukció: Kustár Ágnes)



amely összhangban van az avarok eredetéről vallott történelmi ismereteinkkel is. Genetikai távolság alapján az avarok legközelebb a mai ujugurokhoz kerültek. Ebből természetesen nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mert a mai ujugurok és a történelmi ujugurok közötti ge-

78

A filogenetikai elemzés során a napjainkban rohamosan szaporodó archeogenetikai és recens genetikai adatokat egy új tudomány, a bioinformatika segítségével dolgozzuk fel. Az elemzés célja, hogy régi és mai népesek rokonságát, egykor élt közösségek kialakulásának helyét és idejét, vándorlásuk útját, összefoglalva az etnogenezisüket megértjük.



netikai folytonosság nem bizonyított. Általában is igaz, hogy haplocsoport-eloszlás alapján az ujugurokhoz és néhány Belső-Ázsiából származó, de Közép-Ázsiában élő népességhez (hazara és burusho) került a legközelebb az avar elit. A filogenetikai elemzés alapján nagymértékben valószínűsíthető, hogy az avarok egy része a mai bajkálontúli területen élő népekkel is kapcsolatba hozható, mert egyes avar minták legközelebbi párhuzamai a jakutok, evenkik és burjátok között találhatók meg.

Talán az avarokhoz kapcsolható egy rejtélyes jelenség is az adriai szigetvilágban. Az F haplocsoport gyakorlatilag hiányzik a mai európai populációkból, két relatíve kiugró értéktől eltekintve: a Hvar szigeti horvátok, valamint a permi baskírok között. A baskír és a horvát minták egyaránt az F1b alcsoportoz tartoznak, amely alcsoport Délkelet-Ázsia mellett a Kelet-Ázsia és a Kazahsztán területein élő népek (mongol, kazah, ujugur stb.) között is előfordul. Az F haplocsoport dalmáciai előfordulása és az avarok közötti kapcsolat további vizsgálatot igényel. Mindenesetre történelmi tudásunk alapján a Kárpát-medencében és Dalmáciában is éltek avarok a honfoglalás korában, és a Kárpát-medencei avar csontmaradványokban ki is mutatták az F haplocsoport jelenlétét. Így nem zárható ki, hogy az F haplocsoport az avarokkal került Dalmáciába, és a szigetek izoláló hatása miatt maradhatott fenn a mai napig.

◊ ◊ ◊

A kunbábonyi avar kagán aranyöve



A Kunszentmiklós-Kunbábony határában 1971-ben napvilágra került 7. századi sírlelet a leggazdagabb ismert avar temetkezés. A sír ásatói a Kecskeméti Katona József Múzeum régészei, H. Tóth Elvira és Horváth Attila voltak, akik a leletanyagot egy 1992-ben megjelent könyvben tették közzé. A lelőhely a Kárpát-medence központi régiójában található, ami az Avar Birodalom ázsiai eredetű vezetőrétegének lakó- és temetőhelyeit rejti. A kunbábonyi sírba helyezett számos aranyból készült tárgy – ékszerek, fegyverek, rangjelző tárgyak és a temetési szertartás kellékei – arra utal, hogy az itt nyugvó idős, 60–70 esztendőes férfi egykor a birodalom fontos személyisége, talán a kagán címmel felruházott fejedelem lehetett. (3. kép)

79

Rácz Zsófia – Horváth Eszter

1. kép: Bizánci aranycsat a kunszentmiklós-kunbábonyi kagáni sírból (KJM, Kecskemét ©2019)



2. kép: Gránátkő berakásos aranyveretek a kunszentmiklós-kunbábonyi kagáni sírból (KJM, Kecskemét ©2019)



A sírban három

aranyveretes öv tartozékai is előkerültek, amelyek közül a legszebb egy vörös gránátkövekkel díszített, úgynevezett álcsatos övgarnitúra. Az övet egy nagy méretű – 7,3 cm hosszú és 134 gramm súlyú – aranycsat zárta (1. kép), és tíz különböző formájú, ékkő berakásos aranyveret és szíjvég díszítette (2. kép). Talán nem túlzás azt állítanunk, hogy az aranycsat a kagáni sír és egyben az egész avar korszak egyik legkülönlegesebb lelete: a maga nemében egyedülálló ötvösmunka, amelynek ugyanakkor egyes formai, ornamentális és technológiai részletei bizánci ékszerekkel állíthatók rokonságba. A csat legfőbb különlegessége a komplexitás: a felhasznált nyersanyagok, az alkalmazott ötvöstechnikák, valamint a bonyolult díszítőmotívumok együttese páratlan a korszakban. Az alkotóelemeket

– a csattestet, a csatkarikát és a pecsetet – öntéssel állították elő, a felületükön kialakított mélyedésekbe 86 darab kis gránátkövet illesztettek. A csattest közepén elhelyezkedő



3. kép: A kunszentmiklós-kunbábonyi kagáni sírból származó koponya alapján készült arckonstruktó

színű madárfejmotívumot, amelynek szélessége nem éri el az 1 centimétert, apró ékkövekből, zöld malachitból, kék lazuritból, fehér magnezitból, valamint piros üvegből rakták ki. Ezen kívül a csat peremére és a belső mező köré aranygolyókat forrasztottak, amely eljárás a korszak bizánci művészetének kedvelt stíluseleme volt. A díszítés fő motívuma kétoldalt, szimmetrikusan elhelyezve két kígyószerű alak, valamint középen fent egy összeérő csőrű madárfej. A sok részlet „összeolvasva” egy szemből ábrázolt fej eredményez, egyes kutatók szerint sörényes oroszlánfejet. A maszkszerű figura kifejezhette az övet viselő férfi hatalmát, de egyúttal óvhatta betegségektől, sebesülésektől és mindenféle ártó erőktől is.

A Duna–Tisza közén feltárt gazdag avar sírokból származó antropológiai maradványok megerősítik az írott források adatait, amelyek szerint az Avar Birodalom vezetőrétege Belső-Ázsiából érkezett a Kárpát-medencébe. Mindezt újabb DNS-vizsgálatok is alátámasztják. A kagáni sírban feltárt idős férfi 60–70 éves korában hunyhatott el. Bal szemére valószínűleg vak volt: szemürege súlyos, hegyes tárgytól származó sérüléssel tanúskodik, amit azonban gondos ápolásnak köszönhetően túlélt.

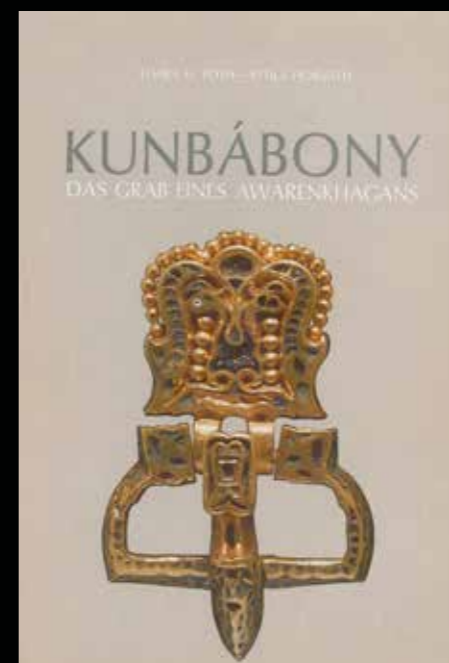


©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin

Érdeemes néhány szót ejtenünk a befogalt ékkövekről is: a vörös gránátkövek a 4–5. századtól kezdve a népvándorlás kori ékszerek kedvelt alkotóelemei voltak. Felhasználásuk virágkorát a Kárpát-medencében a hun korszak és az ezt követő néhány évtized jelentette, azonban még az avar elit körében is találkozhatunk néhány kimagasló minőségű gránátékszerrel. E drágakövek leggyakrabban a Hindusztni-félszigetről (India és Srí Lanka) érkeztek Európába, ezekről a területekről származnak a kagáni öv díszítményei is. A gránátok megmunkálását specializált kézművesek végezték. A mindössze fél-egy milliméter vastag lapocskákat gyors forgómozgású kerék segítségével csiszolták és polírozták. A vékony, áttetsző kövek fényét nemesfémbe készült, fólia vastagságú alátétekkel fokozták.

A csat egy mediterráneumi, valószínűleg konstantinápolyi, császári megrendelésre dolgozó ötvösműhelyben készülhetett, és innen jutott el diplomáciai ajándékként az avar uralkodóhoz. A bizánci források részletes beszámolóiból tudjuk, hogy az avar vezetőréteg európai (Kr. u. 558), illetve Kárpát-medencei megérkezésétől (Kr. u. 568) kezdve intenzív – hol baráti, hol ellenséges – kapcsolatban állt a bizánci udvarral, ami különféle „juttatások”, így a Bizánctól érkező éves *tributum* (‘pénzadó’) és tárgyi ajándékok (ruhák, ékszerek, fűszerek, nemesfém edények) formájában is megnyilvánult (4. kép). Menandrosz Protéktór, bizánci történétíró például így számol be egy I. Iustinianus császár idején zajló követjárásról: „A császár beszédet mondott, s miután a szent tanács magasztalta a császár eszességét és megfontoltságát, rögtön elküldötte az ajándékokat: arannyal díszített láncokat és kereveteket,

©Határtalan Régészet - Archeológiai magazin



5. kép: A kunbábonyi avar kagán sírjáról szóló könyv borítója (szerző: H. Tóth Elvira – Horváth Attila)



4. kép: 7. századi gye-reksírból származó nyakék (úgynevezett ékszergallér) a Kiskőrös-Vágóhídon feltárt avar temetőből. A hatalmas, csiszolt gránátkövekből kialakított ékszer a bizánci császári udvar nőtagjainak a viseletét imitálta, és a kunbábonyi csathoz hasonlóan Konstantinápolyból érkezhettek a Kárpát-medencébe (MNM, Budapest ©2019)

selyemruhákat és sok minden egyebet, ami a hengegésre hajlamos lelkeknek hízelgő lehet. Ezen felül útnak indította követtségbe *Valentinoszt is (ez egy volt a császári testőrök közül), és rávette azt a törzset a rómaiakkal való szövetkezésre meg az ellenfelekkel szembeni fegyverbe szállásba.* Egy hasonló követjárás/ajándékozás emléke lehet a 600 körül készült kunbábonyi aranycsat is. Az aranybőségnek az avarok Kr. u. 626-ban Konstantinápoly falai alatt elszenvedett veresége, valamint keleti, steppei területeik elvesztése vetett véget, ami egyben az intenzív hódító időszak lezárultát is jelentette.

Az aranyöv többi alkotóeleme, a nagy méretű gránátkövekkel díszített veretek már valószínűleg helyben, a kagán környezetében működő ötvösműhelyben készültek. Ezekhez hasonló presztízstárgyakat máshonnan is ismerünk a Kárpát-medencéből, többek között az 1935-ben a Bács-Kiskun megyei Bócsán előkerült gazdag férfisírból.

A kunbábonyi leletegyüttesből származó tárgyak nem csupán a felhasznált nyersanyagok értékénél fogva, hanem különleges kialakításuknak és távoli területek irányába mutató kapcsolatrendszerüknek köszönhetően is kimagasló helyet foglalnak el az avar kor régészetében. Egy erőteljes uralkodó képét tárják elénk, aki az Avar Birodalom nagyhatalmi időszakában születhetett a 6. század végén, és 7. század közepi temetkezése még ennek az időszaknak az emlékét őrzi.



MIT CSINÁL A RÉGÉSZETI GYŰJTEMÉNYKEZELŐ?

A múzeum előtt hosszú sorok kígyóznak, új kiállítást hirdettek. A betérő látogatók megcsodálják a közzétett műtárgyakat, elgondolkodnak vagy meghökkennek, de mindenképp élményekkel távoznak. Bármilyen nagyszabású is egy kiállítás, arra sosincs mód és tér, hogy a múzeum birtokában lévő összes műtárgyat egyszerre bemutathassa. De akkor hol van a tárgyak többsége? Ott vannak a múzeumban? Vagy másik városból, országból érkeznek? De ott vajon hol tárolják őket? Ki és hogyan tartja számon ezeket? Ki és mikor dönt a nyilvános szereplésükről, bemutatásukról? Mi van a „kulisszák” mögött?

A kikerülő tárgyak a szakmai kurátorok szubjektív választásának eredményei. Egy kiállítás megrendezése mindig a számbavétellel kezdődik, és ki ismerhetné legjobban, mit rejt a múzeumi raktár mélye, mint a gyűjteménykezelő szakember. Bizony nem kis feladat az akár több száz ezernyi tárgy tárolása oly módon, hogy azok naprakészen megtalálhatók, elővehetők és kutathatók legyenek. Mindez nemcsak hely-, hanem komoly tudást igénylő feladat. S aki mindennek tudója: a gyűjteménykezelő.

Ma a régészeti gyűjteményekbe döntően ásatásokból kerülnek be leletek, melyek az egyetemes emberi kultúra nyomainak különböző korszakokból ránk maradt tárgyi emlékei. A földben megmaradt és a régészek feltáró munkája révén kiásott leletek egy múzeumban előbb a restaurátorok kezébe kerülnek, akik megtisztítják, konzerválják és helyreállítják azokat, hogy később a régészek/muzeológusok által tudományosan meghatározva, meghatározott nyilvántartás szerint a raktárak polcaira felkerülve, nemzedékről nemzedékre a kutatás és a kiállítások rendezői számára elérhetővé váljanak.

A múzeumba kerüléssel azonban nem oldódnak meg maradéktalanul a leletek fennmaradásának alapvető feltételei. A gyűjteménykezelés meglepően összetett fogalom, s mindazt a tevékenységet jelenti, amit az angolszász szakirodalom csak *collection management*-nek



Tömraktárak, ügyvezetett görgős tárolórendszerek, Móra Ferenc Múzeum

nevez. A gyűjteménnyel kapcsolatos minden irányú muzeológiai tevékenységet összefog, rövid és hosszú távon figyelembe veszi, tervezi a benne őrzött műtárgyak érdekeit, melyek közül legfontosabb azok megóvása, megőrzése, s a műtárgyvédelmi szempontok szerinti tárolása.

A gyűjtemény kezelője ezen műtárgyak nyilvántartását, megőrzését és ellenőrzését végzi. Napi tevékenysége során figyelemmel kíséri a raktárba helyezett műtárgyak állapotát, ellenőrzi a raktárak klimatikus, hő-, pára- és fényviszonyait, és gondoskodik a tárgyak állag- és vagyonvédelméről.

A műtárgyszállítások – úgy a múzeumon belüli, mint azon kívüli –, műtárgymozgatások esetén adminisztratív feladatokat végez, de csomagolja is a műtárgyakat, és ellenőrzi a biztonságos szállításukat. Munkájára leginkább az önálló munkavégzés jellemző, de tevékenysége során szükséges, hogy a műtárgyvédelem területén dolgozókkal is folyamatos munkakapcsolatban álljon. Könnyedén kell eligazodnia a múzeumi raktárban elhelyezett műtárgyak között, a nyilvántartás alapján meg kell találnia a pontos raktári lelőhelyet, legyen szó körömnymi nagyságú, apró



Régészeti látványraktár, Móra Ferenc Múzeum



Római kori mécsek a régészeti gyűjteményben



Bronzkori edények a gyűjteményben

tárgyról (pl. övveretek, gyűrűk, fülésgombok stb.), vagy nehezen mozgatható, ember nagyságú vagy annál is nagyobb leletekről (pl. hombárok, szarkofágok stb.).

A régészeti gyűjteménykezelőnek munkáját mindvégig precízen kell végeznie. A nyilvántartás pontos vezetése fokozott összpontosítást kíván, hiszen ha figyelmetlenségéből egy műtárgy nem kerül be a gyűjteményi nyilvántartásba, akkor az valószínűleg örökre elveszik a raktár s így a kiállítások stb. számára. A gyűjteményi munka alapja a pontos és naprakész nyilvántartás. A hagyományos nyilvántartási formák és eszközök az alapleltárak, a leírkartonok és a különböző mutatórendszerek. Az alapleltárak közül legfontosabb a gyarapodási napló és a szakleltárkönyv. A gyarapodási napló a múzeumba beérkező tárgyak elsődleges nyilvántartásba vételére szolgál. A már letisztított, konzervált és tudományosan meghatározott tárgyakat a szakleltárkönyvek tartják nyilván. A leltárkönyv a tárgyak egyedi azonosítását és visszakereshetőségét szolgálja. Ezekben a leltári szám, a tárgy megnevezése, leírása, anyaga, mérete, készítési technikája, kora, darabszáma és állapota mellett, a megszerzés módja, ideje, helye, gyűjtője/feltárója és a leltározást végző személy neve egyaránt rögzítésre kerül. Leltározást kizárólag szakirányú végzettséggel rendelkező



muzeológus végezhet. Nyilvántartásba vett kulturális javak csak miniszteri engedéllyel törölhetők. A papíralapú leltárkönyveket vagyon- és tűzbiztos páncélszekrények őrzik. (De ma már a számítógépen vezetett digitális leltárkönyveket is használják.)

A raktárak polcain a leletek leltári szám szerinti sorrendben állnak, lényegében ez alapján lelhető fel a tárgy helye a gyűjteményben. A raktáron belüli tájékozódást a raktárrendi nyilvántartás,



Adattári dokumentum régészeti leletek rajzaival

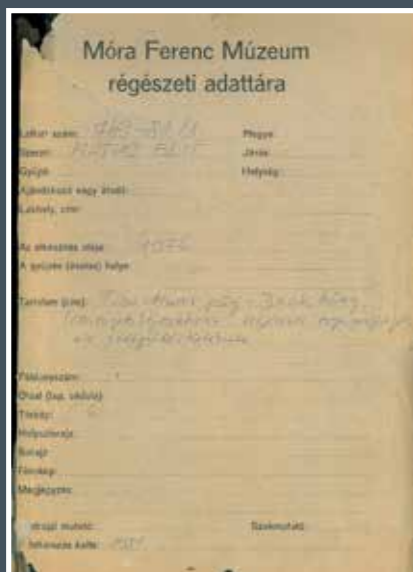
a polcrendszerutatók, valamint a leíró- és mutatókarton-rendszerek segítik. Mindez ma már persze számítógépen rögzített adatbázis, ami lényegesen megkönnyíti a visszakeresést. A gyűjteményi mozgásokat, például egy kiállításba kikerülő, kölcsönzésre kiemelt tárgyat a „mozgási naplóban”, kölcsönzési jegyzékek szerint tartjuk nyilván. A kivett műtárgyak helyére hiányjelző kartonok kerülnek, melyeken a tárgy leltári száma, megnevezése, darabszáma mellett az is szerepel, hogy ki, mikor és milyen céllal emelte ki az adott leletet.

A gyűjteményi anyag jó esetben folyamatosan bővül, összetétele változik. A régészeti gyűjteményi munkában nemcsak azok az akár több ezer éves tárgyak hordoznak különleges varázslatot, melyeket napi szinten kézbe vesz a gyűjtemény kezelője, hanem sokszor azok a több mint százéves csomagolóanyagok is, melyekbe elődeink csomagolták a leleteket. A múzeumba került tárgy múzeumi élete is lényegében a történelem része...

A gyűjteménykezelés nem pusztán azt jelenti, hogy leleteket raktározunk, pakolunk, tárolunk, előkészítünk és ezekről naprakész nyilvántartást vezetünk, hanem mindezt felelősséggel, az értékeket megóvva, az utókor számára méltó módon megőrizve, példásan kezelve és minél szélesebb körben bemutatva tesszük. Ez minden múzeum legfontosabb feladata és egyben az ott dolgozók felelőssége is. Gyűjtemény nélkül pedig nincs múzeum. A letűnt korok emlékeinek múzeumba helyezése, gyűjteménnyé alakítása a múlt megismerése és megismertetése érdekében történik. Bármilyen lelet, műtárgy, feljegyzés, művészi alkotás, kép- vagy hangfelvétel akkor válik a múlt forrásává, ha fennmarad, és a kutatás számára hozzáférhetővé válik.



Avar kori tojások a kundombi és a kiszombori temetőből (Móra Ferenc ásatása)



Adattári akták borítólapjai



Törékeny leletek dobozai külön jelölésekkel ellátva

Régészeti leltárkönyv és revíziós pecsét



Rövid hírek a világból

Bácsmegi Gábor

86

2018-ban a Duna vízszintje jóval alacsonyabb volt a sokéves átlagnál, Érdnél a víz mintegy 10 méterrel húzódott vissza. A korábban vízzel borított területen egy leletbejelentés után a szentendrei múzeum munkatársai több ezer leletet gyűjtöttek össze. Az ezüst- és aranypénzek mellett fegyverek, ágyúgolyó, sarkantyú és egy hajóhoz tartozó leletek kerültek elő, például kolomp, hajószögek. A leletek a 17–18. századból származnak és valószínűleg egy, a 18. században elsüllyedt hajó felszereléséhez és rakományához tartoztak.



Kincsek a Dunából



Beletört a „bicskájuk”

Krakkó városában (Lengyelország) a Hofman utca környéke rejti az egyik legnagyobb európai mamutlelőhelyet. Az 1967 óta folyó kutatások során eddig mintegy 110 példány csontjai kerültek elő, melyek kb. 25.000 évesek. A csontok elemzése során egy pattintott penge darabját találták meg egy mamut egyik bordájába ékelődve. A mintegy 7 mm hosszú töredék egy nyílhegy, vagy ami még valószínűbb, egy dárdahégy része lehetett. Ez a sebesülés közvetlenül nem volt halálos, valószínűleg további sérülések okozhatták az állat pusztulását. Ez a lelet az első olyan direkt bizonyíték Európában, ami a jégkori mamutok vadászati módjára utal, eddig hasonló leletek csak Szibériából voltak ismertek.

Avar kori temető Gamás határában



A 67-es út építéséhez kapcsolódóan került elő egy avar temető a somogyi Gamás mellett. Az egykori sírkertben akár 6-700 sír is lehetett. Sajnos a temető keleti részén lévő sírok zömét még az avar időszakban kifosztották a sírablók. A fiatalabb, 9. századi sírok a nyugati részen találhatóak. Főként övcsatok, veretek, gyöngyök és gyűrűk kerültek elő a temetkezésekből. Az elhunytakat valószínűleg koporsóba helyezték, illetve néhány helyen a csontok helyzetéből arra következtetnek, hogy lepelbe csavarták.

A szolnoki vár területén kb. 1300 m²-nyi területet tártak fel a Damjanich-múzeum munkatársai. Az ásatás során olykor elérték a 6 és fél méteres mélységet is. A feltárás során nemcsak a régészeti korszakokból kerültek elő érdekes leletek, hanem még a 20. századból is: pl. géppuskafészek az 1919-es román ostrom idejéből. Számtalan új információval gazdagodott Szolnok történelme, többek között megtalálták az ispánsági vár maradványait is a 11–13. századból, illetve előkerült egy oszmán palotarészlet is.

Várásatás Szolnokon



Bernalillo közelében (Új-Mexikó, USA) néhány újonnan felfedezett lelet átírja ismereteinket az 500 évvel ezelőtt itt lezajlott eseményekkel kapcsolatban. A kutatók eddig úgy vélték, hogy a 16. századi spanyol konkvisztádor, Francisco Vázquez de Coronado csak átvonult a területen, azonban az elmúlt másfél évben olyan leletek kerültek elő, amik arra utalnak, hogy egy összecsapás is lezajlott a spanyolok és az őslakosok között. Találtak több fegyverdarabot, muskétagolyót, fémláncokat és olyan számszerjnyílhegyet is, mely valamit el is talált, ugyanis elhajlott. A spanyol fegyvereken kívül találtak indián fegyvereket is, többek között baltákat és parittyaköveket is. Eddig a terület kétharmadát vizsgálták át a kutatók, akik a jövő nyáron folytatják tovább a terepi vizsgálatokat.

Egy eddig nem ismert ütközet nyomai



87

Szennyvízakna ásása során emberi csontok kerültek elő Gyulán. A tulajdonos nyomban értesítette a rendőrséget, akik szakértői segítséget hívtak. A régészek megállapították, hogy egy régi temetkezésről van szó. Az Erkel Ferenc Múzeum munkatársai meg is kezdték a munkát. Egy háton fekvő férfi csontvázát tárták fel, akit a 14–15. században temethettek el. Az elhunyt lábaira egy követ helyeztek, ennek a szokásnak az eredete talán valamilyen pogány hagyományra vezethető vissza. A sír valószínűleg egy eddig ismeretlen középkori temetőhöz tartozott.



Középkori sír Gyulán



Jégkori állatok Alaszkában

2016-ban a Yukon folyó mentén fekvő Dawson (Kanada) közelében aranyásók mumifikálódott állati maradványokra bukkantak. A leleteket egy olyan területen találták, ahol egy jégkorszaki vulkánkitörés hamujával volt borítva az egykori táj. Először egy karibu mellső részét találták meg, majd előkeült egy ép, kb. 8 hetes farkaskölyök mumifikálódott teste is, mely rendkívül jó állapotban maradt meg. Megtalálójá először azt hitte, hogy egy kiskutyára bukkant. A radiokarbonos kormeghatározás szerint 50–80.000 évesek lehetnek a maradványok.

A londoni vasúti építkezések miatt egy korábbi temetőben, a St. James's Gardensben kb. 61.000 csontvázat fognak kiemelni. A kutatók tudták, hogy Matthew Flinders (1774–1814) tengerésztestet is ebbe a sírkertbe temették. Flinders, az „Investigator” nevű hajó kapitányaként elsőként hajózta körül Ausztráliát, sőt, az ő javaslatára nevezték el a kontinentet. A kapitány sírköve a korábbi átépítések során elkerült eredeti helyéről, azonban a koporsón lévő ólomtábla segít azonosítani a sírt, sőt a temetés pontos dátuma is kiderült. Ezek szerint Flinderst 1814. július 23-án kísérték utolsó útjára.



Megtalálták Ausztrália névadóját

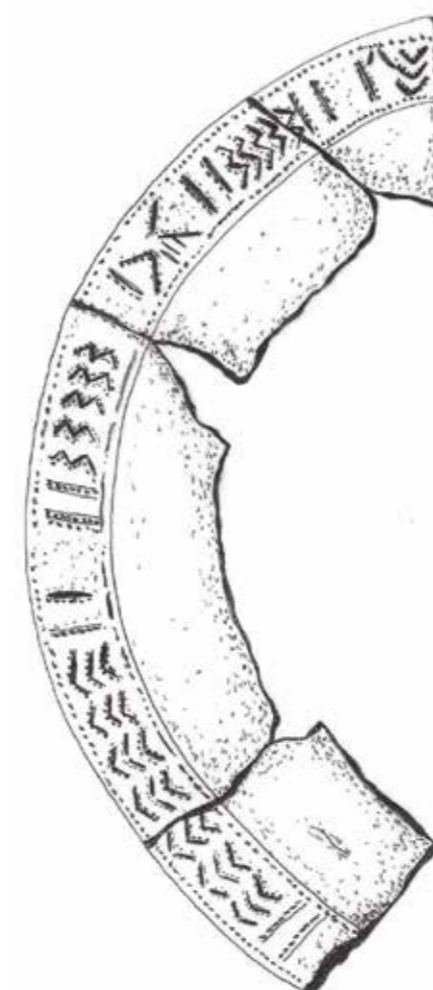


TUDJA, HOGYAN SPÓROLHAT A VÍZDÍJON?

Váltson **MOST** e-SZÁMLÁRA, és 1000 Ft kedvezményt adunk lakossági vízdíjából!
NEM SORSOLUNK, ÖNNEK IS JÁR!

Részletekért kattintson a bacsviz.hu-ra!

Víz - a jövőnk!



A Salisbury Kft. a régészet és műtárgyvédelem terén hazánk egyik legrégebben működő magánvállalkozása.

Országosan akkreditált vállalkozásként a régészeti munkák valamennyi fázisához és az örökségvédelem területeihez kapcsolódva a legkorszerűbb technológia segítségével nyújt szolgáltatásokat.

www.salisbury.hu



SZALONTAI CSABA – BENEDEK ANDRÁS AZ AVAR FÉRFI, AKI AZ ÖVÉN HORDTA A BIZÁNCI CSÁSZÁR PORTRÉJÁT

2004 nyarán Gáspár Anti bácsi térdig a feltörő talajvízben állva tárta fel a 2 méter mély, 434. számú sírt a Kiskundorozsma melletti ásatásunkon, a Kettőshatáron. A folyamatos szivattyúzás ellenére sem csökkent tartósan a víz mennyisége, ezért lényegében a víz alatt kellett tapogatva feltárni a sírt. „Könnyű” dolga volt, mert a sír teljesen kirabolt volt, ezért csak a maradék leletet és csontot tudta kiszedni. Egyszer csak izgatottan mászott ki Anti bácsi a létrán, és szólított: „**valami nagyon érdekeset találtam, Csaba**”. Pár másodperccel azután, hogy felért a felszínre, a víz alámosta a sírgödör falait, és egy hatalmas kráter keletkezett a helyén, ahogy leszakadt.

Anti bácsi nem volt régész, nagyon jó kezű és szemű munkatársunk volt, de még ő is érezte, hogy különösen izgalmas dolgot talált. És valóban, csak rá kellett néznünk és tudtuk: olyan lelet került elő, amelyet még soha senki nem látott előttünk. A tárgy ugyanis teljesen egyedülálló nemcsak az avarok, de a teljes Mediterráneum régészetiében is. S ami a legizgalmasabb volt: közel másfél ezer év elteltével alaposan szemügyre vehettünk egy hitelesen megformált bizánci császárt.



CSÁSZÁRPORTRÉS ÖVVERET. MAGASSÁGA: 41,5 MM, SZÉLESSÉGE: 39,9 MM, VASTAGSÁGA: 9,8 MM, SÚLYA: 17,66 G

Hamar rá kellett jönnünk arra is, hogy nemcsak ez a lelet számít egyedinek, hanem az a temető is, amelyben ezt a sírt feltártuk, hiszen rengeteg olyan elemet hordoz magán, ami kiemeli az avar korszakból ismert temetők közül.

Elsőként nézzük a szenzációs leletünket: az övveretet ezüsből öntötték, majd felületét aranyozták. Pajzsalakja és díszítése (gömborok, háromszögek, granulációt utánzó gyöngysordisz, vésett palmetták) jól ismert az avar korból.

Ami azonban abszolút újdonság, az a középső mező ábrázolása, mely egy jobbra néző, hitelesen megformált császárportré. Jobb kezében egy faágat tart, a bal válla mögött pedig egy másik növény részlete látható. Haja gondosan hátrafelé fésült, amit kettős gyöngysoradiém fog szorosan össze, melynek végét két lecsüngő „szalag” zárja. A császár fülében karika-fülbevaló, az antik divatú ruháját a bal vállnál császárfibula fogja össze. A felsőtestén, a ruhán kívül nagy méretű gyöngyökből álló nyakláncot visel.

A sírban találtunk még egy töredéket, ami valószínűleg egy ugyanilyen veretből törhetett le, amiből egyértelműen arra következtethetünk, hogy több hasonló veret díszíthette az egykori övet, s így több hasonló dísz is magukkal vihettek a sírablók.

Az övveret tehát egy jellegzetes, késő avar kori tárgytypus, ugyanakkor a császárportré teljesen egyedivé teszi. A késő antikvitásban a császárok portréi szinte mindenütt jelen voltak: pénzeken, súlyokon, a konzulok jogarán és a hivatalnokok ruháján. Ezeknek a legfontosabb eleme mindig a fej volt, mint a szellem kifejezési lehetőségeinek „góca”.

A dorozsmai veret császárábrázolása gyengébb minőségben más avar kori övdíszeken is feltűnik, némelyiken az antik hajviselet és a császárfibulával összefogott öltözet is jól látható. Hasonló példákat ismerünk a bizánci-mediterrán világból, különösen annak peremterületeiről. Emellett azonban megformálása, a díszítés kialakítása részleteiben is több szállal kötődik a késő avar művészetéhez, s így a nagyszentmiklósi kincs köréhez.

Teljesen megegyező analógia azonban eddig nem ismert, ezért a tárgyat egyedülállónak tarthatjuk. Valószínűleg olyan mester készítette, aki ismerte a Mediterráneumban elterjedt mintakincset, és egyes ábrázolások, motívumok esetében maga is használta ezeket. Mivel sem a bizánci területekről, sem a Kárpát-medencéből nem ismerünk hasonló ábrázolású veretet, okkal feltételezhetjük, hogy a dorozsmai veret egy avar megrendelő számára helyben készíthetett, és valószínűleg egy ajándék övet díszíthetett.



EGY TÖREDÉK, MELY VALÓSZÍNŰLEG EGY

MÁSİK CSÁSZÁRPORTRÉS ÖVVERETBŐL SZÁRMAZHAT

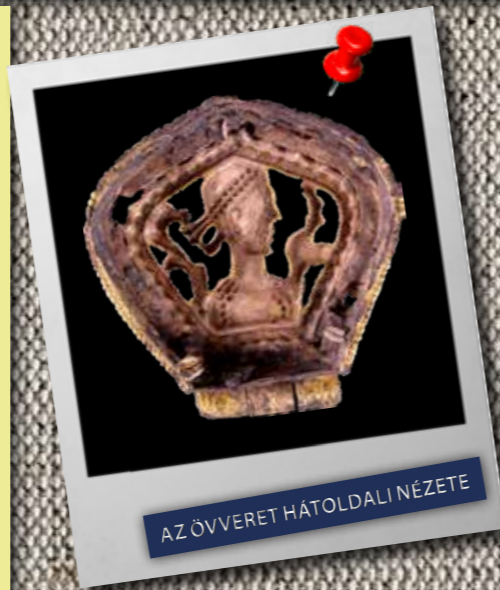
A granuláció egy olyan ötvöstechnikai eljárás, mely során apróra vágott drótdarabokat faszénfészekbe izzítanak. A folyamat végére a fémdarabok szabályos gömbalakot vesznek fel. A kis rátett gömböket utánzó álgranulációt azonban már öntéssel állították elő.

A fibula leginkább az ókor és a kora középkor fontos viseleti tárgya, egyfajta ruhakapcsoló tűként fogta össze a nők és férfiak ruháját.

A veretes öv az avar kor egyik legfontosabb viseleti eleme volt. A bőrszíjat fémből készült díszekkel rakták ki, az övveret készülhetett aranyból, ezüsből, bronzból, vasból, nyilvánvalóan a megrendelő anyagi helyzetének függvényében. Veretekkel kirakott övet viselhettek a ruházat összefogására, de a fegyverek rögzítésére is.

Nézzük, mit tudunk az övet viselő férfiről? 40–45 év körüli volt, klaszszikus mongol kinézetű lehetett (mongolid), ugyanakkor termetre igen magasnak számíthatott a maga 171 cm-es magasságával.

Előkelőségét is jelezheti az eltemetéséhez készített hatalmas méretű sírgödör (262×140 cm, mélysége pedig 226 cm). Közvetlenül mellé temették feleségét, akinek szintén hatalmas sírgödört ástak. A házaspár mindkét tagjának olyan sírszerkezetet alakítottak ki, amely a felszín fölé emelkedett (ez volt a halott „háza”), és ami ebben a korszakban különösen ritka: mindkét sírt nyugat–keleti irányban ásták meg. Néhány évvel a temetés után természetesen mindkét sírt kirabolták. Csak néhány tárgy maradt hátra a rablás után, de ezek is jól érzékeltetik a tulajdonosainak rangját és gazdagságát. Ilyenek pl. a reflexíját borító szarulemezek, amelyeken rovásjelek láthatók. A koporsóvasak, edények és a juhcsontok ugyanakkor megszokott leletei az avar kori síroknak.



AZ ÖVVERET HÁTOLDALI NÉZETE

KISKUNDOROZSMÁN, A MATY-ÉR KÉT PARTJÁN
FELTÁRT AVAR KORI TEMETŐK TÉRKÉPEI



A 434. ÉS 435. SÍR RAJZA

A dorozsmai rovásbetűk egyértelműen a szarvasi tűtartó és a nagyszentmiklósi kincs betűkészletével mutatnak azonosítást. Sajnos a szövegek rövideksége, illetve a teljes avar kori rovásírásos leletanyag sem elégséges ahhoz, hogy a feliratok szövegeit biztonsággal megfejthesük.

Van tehát egy igen gazdag halottunk, aki olyan övet hordott a derekán, amit valószínűleg rajta kívül senki más a korabeli Európában. Legfontosabb fegyverén pedig rovásírásos szöveg olvasható, és mindehhez olyan mongol kinézetű lehetett, ami akkoriban már korántsem volt gyakori az avarok között.

További érdekes adatokat kaphatunk, ha megvizsgáljuk a temető többi halottját is. A 434. sír ugyanis egy olyan temetőben került elő, amelyben összesen 43 halottat temettek el (ezt a temetőt Kettőshatár II. temető néven tartjuk számon). Érdekessége, hogy ettől 30 méterre volt egy másik avar temető is (ennek neve: Kettőshatár I. temető), amit előtte és utána is folyamatosan használt egy másik, korábban ideérkező avar köznépi lakosság. A 434. sír halottja és 42 társa azonban mégsem ebbe a köznépi temetőbe temette halottait, hanem – nyilvánvalóan demonstrálva elkülönülésüket – egy másik temetőt nyitott.

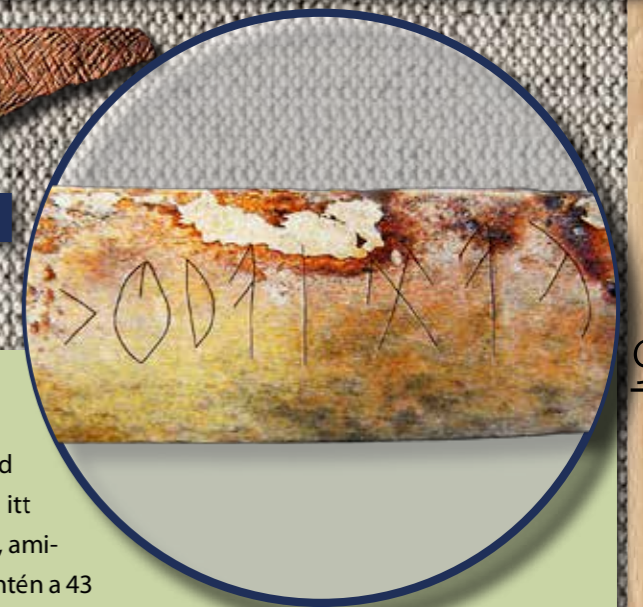
A látványos elkülönülésnek egyik oka minden bizonnyal a kis közösség gazdagsága lehetett. Sajnos mind a 43 sírt kifosztották, a bennük lévő értékes tárgyak zömét elvitték, így csak néhány, a sírgödörökben visszamaradt egyedi, arany- és ezüstleletről lehet következtetni hihetetlen gazdagságukra.

Szintén a gazdagság jelei lehetettek a hatalmas sírgödörök is, melyek a korszak legnagyobb Kárpát-medencei sírjai közé tartoznak. Nagyságuk különösen szembetűnő, ha a szomszédos köznépi temető sírgödöreinek méreteivel vetjük össze őket.



ROVÁSJELEK AZ ÍJCSONTON: 8 VILÁGOSAN KIVEHETŐ BETŰBŐL ÁLLÓ

ROVÁSÍRÁSOS FELIRAT, MELYNÉK SZÖVEGE TELJES



Az elkülönülés másik okát a csoport eltérő származásában kell keresnünk. Az I. temetőben az egyének döntő többsége europid volt, a II. temetőben pedig csak 2 egyén volt europid (bár ezek mongolid jegyekkel is rendelkeztek), az összes többi itt eltemetett egyértelműen mongolid volt. Ez olyan magas arány, amelyen az Avar Kaganátusban sehol másutt nem található, ami szintén a 43 síros kis közösség egyediségét emeli ki.

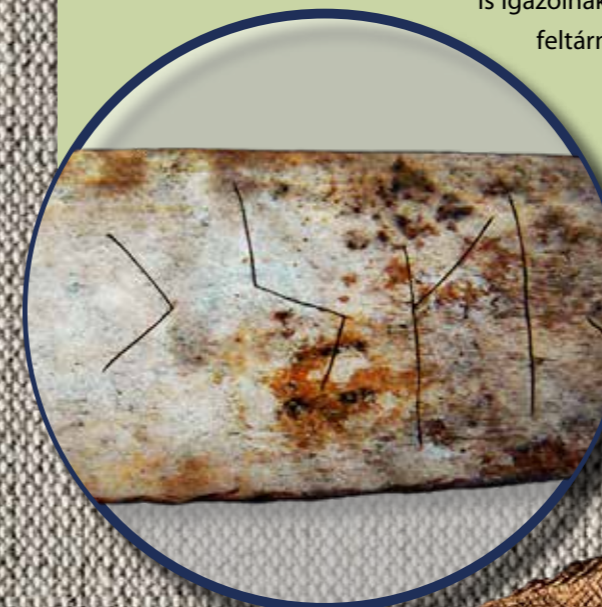
Ez a taxonómiai [‘rendszerani’ – a szerk.] jellegzetesség egyértelműen igazolja, hogy olyan kis csoport érkezett valamikor a kiskundorozsmai határba, amelynek származása, eredete eltérő volt az itteni avar közösségektől, sőt, a Kárpát-medencei közösségektől is. Az eltérő származás más kulturális hagyományokat, szokásokat is jelentett, ami jól megfigyelhető a két egymás mellé temetkezett közösség temetkezési szokásaiban is.

Azt, hogyan és miért kerülhetett ide ez a kis közösség, nem tudjuk; erre sem a régészeti leletek alapján, sem pedig a forrásokból ismert történeti eseményekből nem tudunk következtetni. Mindössze annyi bizonyos, hogy betelepülésük szervezett keretek között történhetett, talán az uralmi, hatalmi rend újracsapása közben; esetleg egy új, származási alapú katonai előkelő réteg megjelenését sejtethetjük a háttérben. Az mindenesetre igen valószínű, hogy a szomszédos temetőt használó közösség felett állhatott az a kis csoport, de ennek mikéntje nem ismert.

Nehéz pontosan meghatározni, hogy a 434. sír halottja és közössége az avar társadalomban hol helyezkedett el, de nem lehet kétséges, hogy a korabeli elit részei lehettek. A forrásokból ismert avar vezetőkkel való azonosításnak ma még nincs tudományos esélye, így legfeljebb azt fogalmazhatjuk meg, hogy az akkori Szeged környéki avar közösségek vezetőit láthatjuk bennük.

Az biztos, hogy gazdagságuk korábban nem ismert lehetett, amit a sírok 100%-os kifosztása, a sírokból előkerült maradványok régészeti leletanyag kiemelkedő gazdagsága és a Kárpát-medencei viszonylatban a legnagyobb sírgödörök is igazolnak. Mindezen jegyek alapján egy olyan kis közösség temetőjét sikerült feltárnunk, amelyen a késő avar korban belül eddig még nem volt ismert.

◇◇◇



ROVÁSJELEK AZ ÍJCSONTON: 4 BETŰBŐL ÁLLÓ TÖREDÉKES FELIRAT,

EGY ÖTÖDIK BETŰ MÉG RÉSZBEN FELISMERHETŐ,

DE A HIÁNYZÓ RÉSZ NEM REKONSTRUÁLHATÓ



A TÉRIDŐ VÁNDORAI

8

szöveg: Felföldi Szabolcs
rajz: Fekete Brigitta

94

Egyiptomban vagyok?
...
De pontosan mikor?



Tudom, hogy hol vagyok, és azt is, hogy egészen pontosan mikor. A bajszos európai régész csakis Howard Carter lehet, és mellette pedig Lord Carvanon! – rémlik nekem a fotójuk apám egyik könyvéből. A kamra pedig nem lehet más, mint Tutanhamon egyiptomi fáraó sírkamrája. 1922 novembere van...
Te jó ég! A valaha volt legnagyobb régészeti felfedezés szemtanúja lehetek!



Maga, ott feketében! Ne csak ácsorogjon ott, fiatalember! Jöjjön, segítsen nekünk!

Igenis, uram! Mivel kezdjem?



El sem hiszem, hogy részt vehetek Tutanhamon sírjának feltárásában.

Láthatom, ahogy feltörik a pecsétet, és kinyílik a sírkamra ajtaja...



Magasságos Isten! Lord Carvanon! ... Érintetlen, a sír érintetlen!

Dr. Carter, ez csodálatos...

Apám, ha már feltalálták volna a netet, most posztolhatnám...



95

Még négy napba telt, mire Carterékkel a sírkamra előterének ajtaját is eltüntettük. A kamra közepén pedig ott volt a csodálatos szarkofág, benne Tutanhamonnal, a sebtében eltemetett gyermekfáraóval...



Svájcból, uram.

Mit is mondott, fiam? Honnan jött?

Többet nem mondhattam... Tuti bolondnak nézett volna... Igen, uram, időutazó vagyok és Svájc-ból érkeztem, egyenesen 2017-ből... Kész röhej...



Fúúú, ez izgalommal teli négy nap volt! Sorra kerültek elő a pompás leletek: az aranyozott trónszék, a fáraó szerveit őrző kanópuszládák, a halott gyolcsaiba csavart amulettek, az aranyból, elefántcsontból, alabástromból és ébenfából készült kegytárgyak tömkelege, illetve a túlvilági utazásra készülő uralkodó egyéb használati tárgyai.

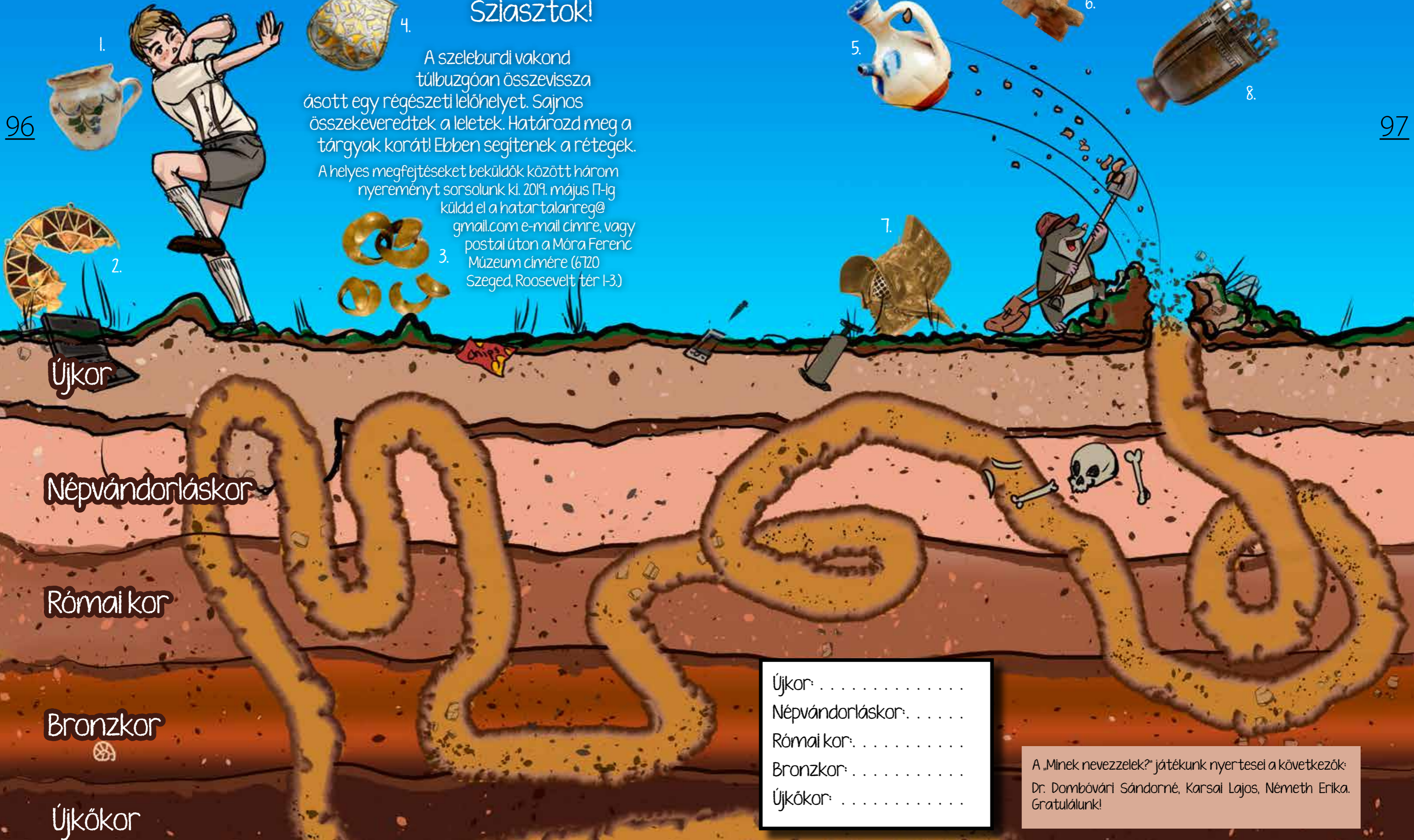
Vajon engem is utolér majd a fáraó átka, vagy én már „letudtam az átkot” ezzel az időutazósdival? No, majd kiderül.



Sziasztok!

A szeleburdi vakond túlbuzgón összevissza ástott egy régészeti lelőhelyet. Sajnos összekeveredtek a leletek. Határozd meg a tárgyak korát! Ebben segítenek a rétegek.

A helyes megfejtéseket beküldők között három nyereményt sorsolunk ki. 2019. május 17-ig küldd el a hatar.talanreg@gmail.com e-mail címre, vagy postai úton a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Roosevelt tér 1-3.)



Újkor

Népvándorláskor

Római kor

Bronzkor

Újkőkor

Újkor:

Népvándorláskor:

Római kor:

Bronzkor:

Újkőkor:

A „Minek nevezzetek?” játékunk nyertesei a következők:
Dr. Dombóvári Sándorné, Karsai Lajos, Németh Erika.
Gratulálunk!



Recept

Mi készül a sütőharang alatt?
Zay Orsolya

A Kárpát-medencében lakó népvándorlás kori népek táplálkozási szokásairól elég kevés információ áll rendelkezésünkre. A települések feltárásából, illetve a kereszténység előtti temetkezési szokásokból (a sírba helyezett ételmellékletekből) tudunk csupán következtetéseket levonni. Azonban olyan receptet, amelyet a késő középkorból akár leírásból, akár szakácskönyvből ismerhetünk, nem szabad várnunk. Mégis miféle ételek kerülhettek egy avar kagán asztalára? Hiszen a Bizánci vagy a Karoling birodalom történetírói által is gazdagnak emlegetett katonai és világi vezető bizonyosan nem csak kenyéren és vízen élt. A régészet segíthet több információt összegyűjteni, ha nem is közvetlenül a kagán étkezéséről, de azokról az étkezési szokásokról, amelyeket az avarok a 6–9. században hazánk területén gyakoroltak.

Az állatcsontmaradványok mellett a régészet az archeobotanika tudományát is bevonja az ismeretek bővítésébe: vagyis a földből előkerült magokat, polleneket is meghatározzák, innen lehet tudni, hogy milyen növények voltak jelen egy-egy településen. Az ételek elkészítési módjáról pedig a megmaradt kerámia- vagy fémtárgyak mesélnek. Egy különleges formájú edény gyakran megjelenik a kései avar településeken: ez a sütőharang. Nagyon egyszerű edényfajta, mely a Balkánon és a mediterrán világban többféle formában egészen a mai napig létezik. Talán ma a legtöbben a marokkói elne-

vezést ismerik, a tázsint. Lényege, hogy az agyagból készült, kiégetett kerámiaedény alá apróra vágott húsos vagy zöldeges ételalapanyagokat helyeznek, de akadnak példák jól pácolt hússok ilyen formán történő megsütésére is. Egy ilyen edény alatt a parázsban, avagy a kemencében az étel egyszerre sül és egyszerre párolódik a saját levében.

Húsos egytálétel

Ételünk egy egyszerű, bárki számára könnyen elkészíthető recept alapján készül, melynek változatait a mi napig megtaláljuk a Földközi-tenger partvidékén és a Balkánon. A zsiradékot megpirítom a feldarabolt hagymát, majd hozzáadom az apróra vágott húst. Ha kicsit megpárolódott, a sütőharang táljába kanalazom az alapanyagokat. Megszórom fűszerekkel, és a tálra ráborítom a sütőharangot. Az előmelegített sütőbe teszem az edényt, majd kb. 40–50 percig párolom az ételt. Az így elkészült ragut szokták zöldegekkel együtt is párolni, illetve ízléstől függően tejföllel, joghurttal meghinteni a tetejét.

Jó étvágyat!



Híd a múltba

programunk keretében támogatott kezdeményezések:

Múzeumi, régészeti kiadványok

Régészeti és képzőművészeti kiállítások

Orosz-Magyar Uráli Régészeti Expedíció

Szíriai magyar régészeti misszió

1000 éves sólyi templom

Egyetemi ösztöndíjak

Gyermekprogramok

VICVS TEVTO

ÖRÖKSÉGVÉDELMI ALAPÍTVÁNY

Kérjük, támogasson adójának 1%-val! Adószámunk: 18714784213

TÖRTÉNELEM, RÉGÉSZET, NUMIZMATIKA

– a Martin Opitz Kiadótól



www.martinopitz.hu

Martin
Opitz
Kiadó



Stílus és elegancia
AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek
nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg biztró
konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen
nyugalmat a Körös partján



HERCEGASSZONY BIRTOK
WELLNESS & GARDEN

Veled lesz teljes...

5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu

WWW.HERCEGASSZONY.HU

